

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2012

2

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Povilas Ričardas VAITIEKŪNAS. 1940 m. *Liaudies seimas*. 2010. Drobė, aliejus; 82x101

Arūno Baltėno reproduktas.

Sovietų Sąjunga, 1940 m. okupavusi Lietuvą, liepos 14–15 dienomis inscenizavo Liaudies seimo rinkimus ir liepos 21-ąją Lietuvą paskelbė sovietine respublika. Naujos valdžios represijų taikiniu pirmiausia tapo politikai, partijų vadovai, mokytojai, ūkininkai, visuomenininkai. Labai simboliška šiuo atžvilgiu yra atsargos generolo Kazimiero Ladigos ir jo šeimos tragedija, Gulbinėnų dvaro žemių likimas. Apie tai skaitykite p. 59

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis / 2

Nuomonės apie nuomones

Laima KANOPKIENĖ. Laikas ginčytis, pasitelkiant argumentus, dar neatėjo / 11
Jonas VAICEKAUSKAS. Gyventi galima bet kur? / 15
Vytautas DRUNIS. Ar tikrai artėja knygų eros saulėlydis? / 16

Kūryba ir kūrėjai

„Visuomenės priešas“ pakvietė atvirai diskusijai. *Jono Vaitkaus spektaklio aptarimas Nacionaliniame dramos teatre* / 18
Jūratė STAUSKAITĖ. Kur širdies šerdis, arba Kam mergaitei kirvis *Eglės Vertelkaitės paroda* / 26
Kęstutis ŠAPOKA. Atrastieji ar prarastieji? *Prano Lapės retrospektyva* / 31
Jeronimas BRAZAITIS. Išverskite, kas dar neišversta / 33
„Pagrindinis kritikos priešas – abejingumas“. *Su prancūzų režisieriumi ir kritiku Thierry Jousse'u kalbasi Neringa Kažukauskaitė* / 38
Almantas SAMALAVIČIUS. Mūras ir vanduo. *Alhambros mitai, vaizdiniai ir vandens estetika* / 41
Raminta JURĖNAITĖ. *Titanike* – du ryškūs vokiečių abstrakcionistai: Ingeborg zu Schleswig-Holstein ir Rudolf zur Lippe / 48

Praeities dabartis

Dalia LEINARTĖ. Lietuvos moterų ir vyrų trauminė patirtis sovietų lageriuose ir tremtyje / 50

Istorijos puslapiai

Antanas SEIBUTIS. Kaip 1940 metais buvo „pertvarkytas“ generolo Kazimiero Ladigos Gulbinėnų dvaras / 59
Inga BARANAUSKIENĖ. Onos Vytautienės kilmė ir giminė / 64

Paveldas ir paminklai

Rimantas GUČAS. Skaudi pamoka / 75

Retrospektyva

Dalia Marija DANKEVIČIŪTĖ-BRAZAUSKIENĖ. Vienos nuotraukos istorija / 81

Laikai ir žmonės

Jonas RUDOKAS. Zubovų fenomenas / 83

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Tikėjimo riteris Abraham Culvensis / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Svajonių personažas ieško svajonių cenzoriaus / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Bronius GRAŽYS. Duobė. 2009. Drobė, aliejus; 140x160.

Iš parodos Pamėnkalnio galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Eglė VERTELKAITĖ. Atverta širdis. Iš parodos *Titanike*.
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

NACIONALINĖS ETIKOS GRIUVĖSIAI, arba KAIP NUŽUDYTI VALSTYBĘ JOS INTELEKTUALŲ RANKOMIS*

Grįžtant prie vertybinės istoriografijos, galima paprieštarauti, kad šį modelį Vakarų valstybės taiko ne visur. Tokia išimtis būtų Vokietija – nepaisant to, kad Rytų vokiečiai patyrė komunistinio režimo represijas, kairiajam totalitarizmui vertybinis naratyvas netaikomas (nors taikoma iliustracija, ypač asmenims, dirbusiems *Stasi*). Kodėl?

Pirma, po to, kai buvo nugriauta Berlyno siena, Rytų Vokietija automatiškai perėmė Vakarų Vokietijos įstatymus, kurie, kaip ir visi politinio ir moralinio reglamentavimo kanonai, buvo sukirpti tik nacizmui (natūralu, nes komunizmo vakariečiai nepatyrė) įvertinti. Antra, Vokietijos suvienijimą lydėjo gana skausmingi procesai, dėl kurių nemaža dalis Rytų vokiečių ne visai be pagrindo pasijuto laikomi antrarūšiais. Įvyko tam tikras skilimas – daugelį apėmė jausmas, kad, nepaisant kultūrinio tapatumo, Rytų ir Vakarų vokiečiai yra dvi atskiros bendruomenės, suplaktos į vieną valstybę. Rytiečiai, išskeldami socialistinės praities privalumus, stengėsi labiau pabrėžti, kuo jie skiriasi nuo vakariečių. Trečia, žala, kurią komunizmas padarė Rytų vokiečiams, nesulyginama su tuo, ką teko patirti lietuviams. Ten nebuvo tokio masto represijų,

nevyko kruvinas partizaninis karas, vokiečių kalbai nekilo grėsmė, kad ją pakeis rusų kalba, o Kalėdos ir Velykos visada buvo valstybinės šventės.

Nepaisant šių svarbių skirtumų, šiandien jau ima suvokti, kad komunizmo aukų atžvilgiu pasielgta neteisingai, ir vis dažniau pasigirsta balsų, kad komunistinė simbolika Vokietijoje turi būti prilyginta nacistinei ir analogiškai vertinama. Prieš keletą mėnesių įtakingiausias Vokietijos savaitraštis *Der Spiegel* paskelbė straipsnį, pavadintą „Šaltojo karo disneylandas“,¹ apie garsųjį turgelį prie Brandenburgo vartų. Jame prekiaujama raudonarmiečių milinėmis, sovietinių milicininkų kepurėmis ir komjaunimo ženkliais (rusiškais ir vokiškais), o greta galima nusifotografuoti prie Darth Vader ir kitų Holivudo sukurtų herojų.

Brandenburgo vartų turgelis, pasidaręs populiarus kaip niekada, matyt, tapo įkvėpimo šaltiniu ir Raimondai Balnienei, Valstybinio turizmo departamento direktorei, kuri viename pokalbyje² teigė, esą Lietuvos turizmo išskirtinis bruožas galėtų būti „mūsų socialistinio paveldo“ išlaikymas. Direktorės teigimu, to paveldo nereikia „gėdytis“, nes nuvežę turistus į Gariūnus, rodydami jiems „chruščiovkes“ ir sukūrę panašių „atrakcijų“, lietuviai galėtų tik „išlošti“. Piktintis

* Tęsinys iš KB nr. 1.

Balnieris užmojis, kaip tą kai kas darė, nereikėtų, nes direktorė mąsto ir veikia pagal intelektualų nustatytą ir visuomenėje įsigaliojusią etiką.

Bet jeigu jau tikrai manoma, kad reliatyvizmas turi tam tikrų moralinių pranašumų, palyginti su griežtais vakarietiškais nacių totalitarizmo vertinimais, gal reikėtų visa tai diegti nuosekliai, netaikant dvejojų standartų, t. y. „istorijos turistams“ galėtume įkurti visų „totalitarinių sistemų disneylandą“?

Atsižvelgdamas į situacijos dviprasmiškumą, *Der Spiegel* kelia klausimą, ką daryti, kad žmonių domėjimasis istorija būtų nevaržomas, bet kartu išliktų etiškas. Straipsnio autorius cituoja kai kuriuos vokiškojo socializmo aukų atstovus, reikalaujančius, kad Vokietija perimtų Rytų Europos praktiką, pagal kurią socialistinė/komunistinė atributika atsidurtų už įstatymo ribų kaip ir nacių simbolika. Argumentas? Pilietiška visuomenė atsižvelgia į nukentėjusių savo narių jausmus. Štai kodėl Vakarų valstybėse nacių nusikaltėlių ar jų talkininkų palikuonys retai kada drįsta taikytis, pavyzdžiui, į reprezentacines vadovaujamas pozicijas, o jeigu kartais taip ir įvyksta, tą pasmerkia didelė intelektualų dalis.

Lietuvoje niekas nesistebi, kad sovietinio režimo vykdytojų vaikaičiai užima aukštas pareigas, tai nesukelia nė menkiausio inteligentijos pasipriešinimo (ne drąsiai prieštarauja nebent patys nukentėjusieji, tarsi tai būtų aktualu tik jiems, o ne visai bendruomenei).

Žinoma, nuostata, kad „vaikai ir anūakai neatsako už tėvų ir senelių nusikaltimus“, yra svarbus teisinės valstybės principas, vis dėlto absoliučių principų nebūna. Net patys archajiškiausi, mažiausiai kvestionuojami moraliniai ir teisiniai principai, tokie kaip reikalavimas gerbti kito asmens gyvybę, laisvę, visada sakyti tiesą, turi rimtų apribojimų. Kone visos pasaulio jurisdikcijos pripažįsta draudimo žudyti išimtį – tai būtinoji gintis, savigynos situacija (esama jurisdikcijų, kurios pripažįsta ir daugiau išimčių). Laisvė, kaip žinome, irgi turi daugybę apribojimų, o tiesos sakymas nėra absoliutus reikalavimas. Tam tikrais atvejais sakyti tiesą yra ne tik amoralu, bet gali turėti ir rimtų teisinių pasekmių. Antai darbuotojas,

kalbėdamas tiesą apie savo firmą, gali išduoti jos paslaptis, o advokatas, atskleidždamas tiesą apie savo ginamąjį, gali sulaužyti konfidencialumo taisyklę, kaip ir gydytojas, viešai sakydamas tiesą apie savo pacientą. Jau nekalbant apie tai, kad tėvynės išdavystė yra tam tikros (ypač karinės) *teisingos* informacijos pateikimas kitai valstybei apie savąją. Trumpai tariant, visa vakarietiška (ir ne tik vakarietiška) civilizacija beveik visiems normatyviniams aktams taiko išimtis, kurios susiformuoja tada, kai susiduria principai, verčiantys daryti prieštaringas išvadas, ir kai apsisprendžiama iki tol galiojusio principo nenaudai. Kai susiduria du ypač svarbūs normatyviniai principai, dažnai nė vienas neturi aiškios argumentų persvaros, todėl kartais tenka tiesiog apsispręsti, kuris iš jų bus prioritetas. Ir, žinoma, kiekviena kultūra gali apsispręsti savaip. Bet reikėtų akcentuoti vieną dalyką: lietuvių inteligentija apsisprendė priešingai nei vakariečiai, t. y. principo „vaikai neatsako už tėvų nusikaltimus“ ji nelaiko tam tikrais atvejais mažiau svarbiu už nuostatą, kad režimo aukų jausmai turi būti gerbiami.

Derėtų tarti porą žodžių apie pamatinę doktriną, kuri padėjo Lietuvoje įsitvirtinti reliatyvistiniam naratyvui apie sovietinę sistemą. Jos šūkis: „Neideologizuokime istorijos!“ Būtent liberalūs intelektualai santarininkai „nėrėsi iš kailio“, aiškindami visuomenei, kad istorijos nevalia „ideologizuoti“ į jokią pusę, atseit istorija turi būti „gryna“, jos uždavinys – pateikti kuo daugiau patikrintų faktų, bet nesikišti į moralinį jų vertinimą. Šios doktrinos šalininkai vertybinį istoriografijos modelį prilygina sovietinių ir net nacistinių ideologų taikytam istorijos „valymui“. Atseit nesovietinė ir nenacistinė istoriografija turi turėti pakankamai „drąsos“, kad įvardytų net ir tironiškų sistemų „plusus“, jei tik tokių buvo. Tą ypač pabrėžia Tomas Venclova,³ kažkodėl nutylėdamas, kad būtent vakarietiškasis liberalizmas (kuriam, regis, atstovauja ir pats Venclova) tada, kai kalbama apie nacionalsocialistų valdymą, taiko smarkiai „apvalytą“ istoriografijos modelį. Bet tai anaipol nereiškia (esu tikra, kad Venclova tą puikiai žino), esą vakarietiškasis liberalizmas tęsia sovietinę ar nacistinę

istoriografijos tradiciją. Sunku suprasti, kodėl faktų atranką, kurią taiko ir Vakarų istorikai, Venclova staiga ima ir prilygina sovietiniam istorijos ideologizavimui. Beje, kad kairieji ir liberalieji intelektualai Lietuvoje griebiasi visiškai vienodos demagogijos, jau savaime daug pasako apie lietuvių liberalus.

Vertybinis istorijos naratyvas ir istorijos „valymas“, jos ideologizavimas – tai du dalykai, tarp kurių, nepaisant bendrumo (kalbu apie faktų atranką), egzistuoja fundamentalus etinis skirtumas. Bet koks pasakojimas apie praeitį remiasi tam tikra faktų atranka. Jeigu jos nebūtų, mokinukai mokytųsi ne kada Lietuva įstojo į ES ar NATO, o kada įvyko Eurovizijos konkursas, kuriame lietuviams pavyko nelikti paskutiniams. Faktų yra labai daug ir visokių, tačiau rimti istorikai naudojami tam tikru „filtru“, kad svarbius atskirtų nuo nesvarbių. Jeigu „filtru“ atsisakytume, dingtų skirtumas tarp solidžios istoriografijos ir bulvarinės rašliavos. O kaipgi kitaip istorikas galės atrinkti faktus „pagal svarbumą“, jeigu ne atsižvelgdamas į tuos dalykus, kurie bendruomenei *apskritai* yra svarbūs? Taigi, nors istorijos rašymas, žinoma, neapsiriboja etika, tačiau ją pamynęs asmuo praranda ir vertybinę nuovoką. Todėl reikalauti, kad istorikas apsiribotų „tuo, kas buvo“, ir netaikytų jokios faktų atrankos („neideologizuotų“), reiškia ištrinti bet kokią skirtumą tarp rimto istorijos tyrinėtojo ir kokio nors paparaco.

Atsisakydami sovietmečio analizei taikyti vertybinį naratyvą, lietuvių intelektualai sulaužė dar vieną fundamentalų nacionalinės etikos principą, kuris reikalauja gerbti aukų jausmus, o bendruomenės atmintį saugoti nuo iškraipymų. Taigi buvo paminta viena svarbiausių viešojo intelektualo pareigų, kurią apibrėžė dar antikiniai filosofai ir kurios visada laikėsi Vakarų švietuliai, – padėti visuomenei, viena vertus, išvelgti svarbius *etinius skirtumus* tarp kažkuo panašių fenomenų ir objektų, antra vertus, suvokti, kokie fenomenai yra *etiškai tolygūs*, nepaisant to, kad tarp jų esama tam tikrų skirtumų. Demagogai visada elgiasi atvirkščiai – jie bando paslėpti svarbius etinius skirtumus, jeigu jų yra, ir dirbtinai tokius skirtumus sukurti ten, kur jų iš tikrųjų nesama.⁴ Pla-

tieji visuomenės sluoksniai dažniausiai nesigilina, ar tam tikras etinis skirtumas tarp konkrečių procesų ir idėjų egzistuoja pagrįstai, ar ne, todėl visuomenės ateitis didele dalimi priklauso nuo to, kokios rūšies viešųjų intelektualų ji turi daugiau – etiškai sąžiningų ar linkusių į demagogiją.

Kairiųjų akademikų sambūrio NK 95 aktyvistas, filosofijos doktorantas ir socialdemokratų sąjungos kandidatas per 2011 m. savivaldybių rinkimus Ervinas Koršunovas piktinasi, kad „mūsų visuomenės tapatybę“ jau „kuris laikas“ bandoma „reaktyviai“ kurti „remiantis partizaniniu sąjūdžiu“.⁵ Jis rašo: „*Mano neoriginaliu supratimu, Lietuvoje ir karo, ir pirmaisiais pokario metais vyko pilietinis karas (gal reiktų sakyti kovos, nes formaliai nebuvo valstybės).*“

Supratimas tikrai „neoriginalus“ – ginkluotą pasipriešinimą okupacijai laikyti pilietiniu karu sovietų „politrukai“ vertė beveik pusę amžiaus. Beje, neoriginali ne tik pati versija, o ir paskiri jos elementai, ypač dualus partizanų skirstymas į komunistus ir fašistus: jeigu pogrindžio kovotojas nebuvo komunistas, tai jis, sovietų akimis, buvo fašistas. Panašių pažiūrų laikosi, matyt, ir Koršunovas, nes jis rašo: „*Kare kaip kare – labiausiai nukenčia beginkliai žmonės, kuriuos be skrupulų žudė ideologiniai kolaborantai: nesvarbu, ar jie vadinosi fašistais, ar komunistais.*“

Kad partizanų pasipriešinimą tiek platieji visuomenės sluoksniai, tiek intelektualinis ir meninis elitas šiandien linksta laikyti būtent pilietiniu karu, nuosekliai atskleidė istorikas Bernardas Gailius.⁶ Jo teigimu, tai, kad po nepriklausomybės atkūrimo atgijo sovietinės istoriografijos klišės, daug lėmė *Santaros Šviesos* istoriografai, kaip antai Liūtas Mockūnas, kuriu vėliau rėmėsi istorikai Liudas Truska ir Mindaugas Pocius. „Santarietiška“ istoriografijos tradicija, pasak Gailiaus, kone visais savo segmentais atitinka negatyvų partizanų vaizdavimą sovietmečiu, remiasi panašiais argumentais, pavyzdžiui, laiko rezistenciją beprasmisku radikalumu, kuris atnešė vien kančias civiliams gyventojams. Gailius įtikinamai parodo: nuo sovietinės pseudoistorijos „santarietiškoji“ istoriogra-

fija skiriasi tik tuo, kad Sovietų Sąjungos ji nelaiko „gėriu lietuvių tautai“.⁷

Kaip atkakliai siekiama įdiegti partizano/bandito, nekaltų civilių žudiko įvaizdį, rodo ir neseniai paskelbtas signataro Jurgio Jurgelio straipsnis, pavadintas „Kas geriau – būti nušautam stribo ar partizano?“⁸ Autorius piktinasi, kad „partizanas Antanas“, esą nukovęs vienuolika „civilių“, gali būti apdovanotas Vyčio kryžiaus ordinu. Čia neketinu ginčytis, ar kaltinimai Antanui Kraujeliui yra pagrįsti, ar ne, atsakymą galėtų pateikti tik istorikai ir teisininkai, tiriantys faktus. Aš noriu išskirti kitą šio teksto ypatybę. Pateikęs savąjį „partizano Antano“ istorijos versiją, Jurgelis pereina prie apibendrinimų. Cituoja Arvydo Anušausko teiginį, kad partizanų kova Lietuvoje „buvo nukreipta prieš kolaborantus, išdavikus, sovietinį partinį aktyvą“, ir daro tokią išvadą: „*Kitaip sakant, prieš civilinį tautinį kontingentą, o ne prieš atėjūną okupantą.* [...] *Taigi lietuviai, kovodami su okupacija, iš esmės naikino lietuvius.*“ Į teksto pabaigą Jurgelis prabyla net Jono Aisčio eilėmis, aprauda „brolžudišką“ karą tarp laisvės kovotojų ir „istrebitelių“, primena skaitytojams Aisčio žodžius: „Garbė būti gyvam, o ne garbė būti mirusiam.“ Ir čia pat juos pakomentuoja: „*Nes miręs (žuvęs) jau nieko nebegali padaryti, o būdamas gyvas dar gali šį tą nuveikti savo artimo ar savo tėvynės labui.*“ (Sakyčiau, tobulas bolševikinės nomenklatūros kalambūras: partorgai elgėsi garbingiau už partizanus, nes rūpinosi likti gyvi, ir tuo „savo artimo labui“ bent jau „šį tą“ nuveikė...)

Įdomu, kad savo argumentaciją signataras grindžia manipuliuojamas „civilio“ sąvoka. Iš teiginio, kad partizanų veiksmai buvo nukreipti prieš kolaborantus, jis daro išvadą, esą kovota su „civiliniu tautiniu kontingentu“, o ne su „atėjūnu okupantu“. Kolaboravimas gali reikšti įvairius dalykus, tačiau vienas svarbiausių tokio pobūdžio veiklos ypatumų Lietuvoje (ypač Jurgelio aptariamuoju laikotarpiu) buvo rinkti informaciją apie pogrindį ir teikti ją „atėjūnui okupantui“, kitaip tariant, šnipinėti. Tuo užsiimantys asmenys priskiriami ne civiliams, kaip karo įstatymų ginamai kategorijai, bet vadinamiesiems „nelegaliems

kombatantams“, t. y. jie vertinami kaip kombatantų grupė, neturinti teisės į kai kurias kombatantams taikomas privilegijas, pavyzdžiui, tokias kaip karo belaisvio statusas. Ši privilegija šnipams netaikoma, nes jie veikia prisidengę civilio statusu (atvirai nenešioja ginklo). Tarptautinės teisės ekspertai ginčijasi, ar „nelegalaus kombatanto“ statusas apskritai yra reikalingas ir ar visi kombatantai vertintini vienodai. Tačiau neteko aptikti rimtos pozicijos, raginančios šnipus ir asmenis, kitais būdais bendradarbiaujančius su kariūnėmis prieš struktūromis, priskirti prie civilių kategorijos, kurią gina tarptautinė teisė. Taigi, vertinant iš tarptautinės karo teisės perspektyvos, lietuvių kolaborantai laikytini kombatantais, nes civilio statusu jie tik piktnaudžiavo. Būdami kombatantai, jie priklausė „atėjūno okupanto“ struktūrai. Jurgelis manipuliuoja teisinėmis kategorijomis, matyt, siekdamas, kad visuomenės sąmonėje kuo ilgiau išsilaikytų požiūris į partizanus kaip į banditus (civilių žudikus).

Vis dėlto stulbina ne signataro požiūris, o visai kitkas: kodėl inteligentija ir vėl apsimeta nieko negirdinti? Į šį Jurgelio rašinį, išskyrus Anušauską, kuriam tekstas buvo netiesiogiai adresuotas, reagavo, kiek man žinoma, tik disidentė Nijolė Sadūnaitė. Argi niekam daugiau nerūpi arba neaišku, koks fundamentaliai svarbus yra ginkluoto pasipriešinimo įvertinimas bendruomenės tapatumui, o kartu ir valstybės ateičiai, bendruomeniškumo brandai? Nesunku įsivaizduoti, kaip elgtųsi prancūzų intelektualai, jeigu kas nors apkaltintų „brolžudyste“ prancūziškąjį *résistance*, nors faktas, kad prancūzų partizanų taikinys dažnai būdavo jų tautiečiai, kolaboravę su vokiečiais, yra visiems žinomas...

Kone šimtaprocentinis lietuvių intelektualų tylėjimas šiuo ir panašiais klausimais ypač aiškiai rodo, kad jie priklauso bendruomenės sluoksniui, sulaužusiam „sutartį su valstybe“. Maža to, lietuvių intelektualai ne tik patys gėdingai tyli, bet ir moko visuomenę, esą tylėjimas yra tikroji pilietinė dorybė. Pavyzdžiui, straipsnyje „Paleckio atveju – tylą yra gera byla“⁹ Kęstutis Girnius teigia, kad už nuomonę, nesvarbu, kokia ji būtų, nedera teisiškai bausti. Su tokiu požiūriu, aišku, galima arba sutikti (pasaulyje esama nemažai

manančių, kad klaidinga kriminalizuoti ir holokausto neigimą), arba nesutikti, tačiau stulbina tai, kad į tokius pasisakymus kaip Paleckio (esą Sausio 13-ąją „savi šaudė į savus“) Girnius ragina apskritai nekreipti dėmesio: „*Neverta sureikšminti tokių žmonių kaip A. Paleckis. Tegul jis kalba kaip nori. Jis nekelia jokios grėsmės Lietuvai.*“

O dabar įsivaizduokime, kad kokios nors Vakarų valstybės sostinės buvęs vicemeras, žinomo nacių lyderio anūkas, imtų svaidytis nacizmo aukas įžeidžiančiais pareiškimais. Esu tikra, kad neatsirastų nė vieno įtakingo intelektualo, kuris ragintų nekreipti į tai dėmesio. Vakarų intelektualų *credo* – viešai reaguoti visada, kai kalbama apie skaudžiausius jų bendruomenės istorijos puslapius, kai niekinami jos laisvės gynėjai, kai ardomi nacionalinio bendrumo pamatai. Tas reagavimas kartais netgi neturi jokios praktinės reikšmės, bet yra tarsi simbolinis ritualas, kuriuo sutvirtinama bendruomenės dvasia. Nes sutartis su valstybe – tai ne deklaracija, kurią pasirašius galima padėti į stalčių ir užmiršti. Sutartis su valstybe yra gyvenimo būdas. Politinei asociacijai, kaip ir draugystei ar santuokai, nuolatos reikia patvirtinimo. Viešai pasipriešinti bendruomeninę etiką pažeidžiantiems išpuoliams yra tas pats kaip paspausti draugui ranką, apkabinti artimą žmogų, pasisveikinti susitikus gatvėje, pasiūsti sveikinimo atviruką arba paguosti dėl nesėkmės. Viešai pasipriešinti, kad nebūtų ardomas bendruomenės tapatumas, tyčiojantis iš nacionalinės etikos pagrindų, – tai atlikti simbolinį aktą, kuriuo kasdien įtvirtinama ir palaikoma bendruomenės dvasia, gyvybingumas ir skatinamas jos brendimas. Juk jeigu pasiaukojimo dėl bendruomenės (ypač kai kalbame apie pasiaukojimą, pareikalavusį žmogaus gyvybės) negerbia tos bendruomenės elitas, kodėl tada reikėtų tikėtis ar net reikalauti, kad individas tokios bendruomenės labai aukotųsi ateityje ir kad apskritai jam rūpėtų „bendri reikalai“? Todėl faktas, kad tokie iškilūs intelektualai kaip Kęstutis Girnius ragina tautą abejingai tylėti, į patyčias ir išpuolius numojant ranka, kelia ypač didelį nerimą. Klausimas, ar (ir kokią) grėsmę Paleckis kelia Lietuvai, yra antraeilis.

Svarbiausia tai, kad pilietis, reaguodamas į jo pasisakymus ir poelgius, sako kitiems bendruomenės nariams: esu su jumis, kremtuosi dėl tų pačių dalykų, kaip ir jūs, neleisiu, kad jus įžeidintų, žemintų ir t. t. Tiek draugystė, tiek santuoka greitai baigiasi, jeigu abejingumas tampa norma. Tokia laikysena prisideda ir prie bendruomenės irimo.

Mano straipsnio temai svarbiau ne pats faktas, kad kairioji ir liberalioji nepriklausomos Lietuvos inteligentija plėtoja prosovietinį naratyvą apie partizanus, o tai, kokią įtaką toks negatyvus rezistencijos vertinimas daro pilietinei sąmonei. Bandysiu aptarti kai kurias naujas pseudoargumentacijos strategijas, pagal kurias plėtojamas tradicinis rezistencijos kaip blogio naratyvas. Manychiau, ypač ryškėja dvi strategijos.

Strategija nr. 1: „Pasipriešinimas okupacijai atskleidė ideologijų konfliktą.“ Ši strategija yra labai paplitusi, ypač tarp „santariškos“ inteligentijos ir Naujosios kairės aktyvistų. Natūralu, kad ir Koršunovas rašo: „*Kare ir pokaryje svarbiausias buvo ideologijų susidūrimas...*“ Mano galva, per karą ir po karo svarbiausias susidūrimas buvo tarp tų, kurie sulaužė tarptautinę teisę, pamynė žmogaus teises, ir tų, kurie tas teises ir normas gynė. „Strategai“ paprasčiausiai bando iš diskurso pašalinti *teisinę* vertinimo plotmę. Tai padaryti nesunku, nes bet kokia konfliktinė situacija pirmiausia yra dviejų nesuderinamų pozicijų susidūrimas. Pavyzdžiui, jei gatvėje kas nors bandys atimti iš manęs rankinuką, o aš tvirtai laikysiu jį rankose, tai irgi bus dviejų nesuderinamų perspektyvų susidūrimas: kas iš vagies perspektyvos atrodys teigiama, iš manosios bus neigiama ir t. t. Tačiau, jeigu žvelgsime per *teisinę* plotmę, tada vertinimo perspektyva yra tik viena, ir ji klausia, kuris iš veiksmų yra teisėtas. Jeigu bandymas atimti rankinuką bus pripažintas neteisėtu, tada aš, jo neatiduodama, elgiuosi visiškai teisėtai, taigi kalbėti apie dvi perspektyvas ar „ideologijas“ nebėra prasmės. Būtent todėl teisė ir teisingumas nuo Antikos laikų yra laikomi bendruomenę vienijančiais veiksniais. Siekdama teisingumo ir jo laikydamosi, bendruomenė turi bendrą interesą ir bendrą ideologiją, nepaisant galimų kitų ideologi-

nių skirtumų. Būtent todėl redukcionistinis požiūris, t. y. požiūris į rezistenciją tik kaip į skirtingų ideologijų konfliktą, yra antibendruomeniškas ir klibina teisinės valstybės pamatus.

Tačiau, anot Koršunovo, „rezistencijos pervertinimai“, „aukų ideologizavimas bei šlovinimas“ yra „apgailėtinas triukas“, neva sukurtas „dešiniųjų medijų diktatūros“ (kaip suprantu, čia kalbama apie Rimvydo Paleckio vadovojamą LTV?). Toks „spektaklis“ esą yra tiesiog „neįsivaizduojamas XXI amžiaus Vakarų Europoje“.

Vis svarstau, ar šitaip svaičiojanti intelektualinė Lietuvos socialdemokratų ateitis tikrai nežino, kad toks „spektaklis“ XXI a. Vakarų Europoje yra visiškai įprastas, priimtinas, be to, būtent tiems, kurie su „dešiniųjų medijų diktatūra“ neturi nieko bendra? Juk ne kas kitas, o buvęs Islandijos *socialdemokratų* partijos pirmininkas, Lietuvoje visuotinai gerbiamas Jónas Baldvinas Hannibalssonas pasakė, kad žavisi lietuvių miško brolių didvyriškumu.¹⁰ Kažin ką pamanytų garsusis Lietuvos nepriklausomybės rėmėjas, jeigu sužinotų, kad mūsų šaliai jaunosios kartos socialdemokratų lyderiai, mokslų ragavę Vakaruose, tokius pasisakymus laiko „reaktyviu“ ir „apgailėtinu dešiniųjų medijų triuku“?

Strategija nr. 2: „Partizanai buvo ksenofobai.“ Vienas (toli gražu ne vienintelis) iš šios strategijos kūrėjų istorikas Valdemaras Klumbys teigia: „Lietuvos rezistencijoje buvo ksenofobijos – daug kas kovą prieš okupantus tapatino su kova prieš rusus, tačiau partizanų vadai bandė išsivaduoti iš šio įvaizdžio.“¹¹ Ši strategija taip sparčiai populiarėja tarp jaunosios lietuvių inteligentijos kartos, kad esu tikra: būtent partizano kaip ksenofobo įvaizdis netrukus pakeis kitus primetus įvaizdžius: partizanas/fašistas, partizanas/žydšaudys, partizanas/radikalas, partizanas/civilių priešas, partizanas kaip asmuo, „netoleruojantis“ kitų „ideologijų“ ir t. t. Vertėtų tarti porą žodžių ir apie šios strategijos absurdiškumą.

Pirma, tarptautinė teisė agresiją apibrėžia kaip tam tikrus neteisėtus karinius vienos *valstybės* veiksmus prieš kitą, o valstybė yra suvokiama pirmiausia kaip

bendruomenė, turinti tam tikrus savivaldos ir savi-kontrolės mechanizmus tam tikroje teritorijoje. Tokio valstybės supratimo, nepaisant kai kurių subtilių skirtumų, laikėsi tiek XIX a. modernios tarptautinės teisės pradininkai, tokie kaip Williamas Edwardas Hallas, tiek Charlesas Cheney's Hyde'as, kuriuo didžiaja dalimi rėmėsi Niurnbergo tribunolas, tiek kiti iškilūs XX a. tarptautinės teisės autoritetai, tokie kaip Georgas Schwarzenbergeris, Hansas Kelsenas, Herschas Lauterpachtas ir kiti. Taigi, mąstant tarptautinės teisės kategorijomis, „rusai“ ir „Lietuvos okupantai“ buvo tas pats juridinis asmuo. Okupacinė kariuomenė yra ne šiaip koks ginkluotas vienetas – ji reprezentuoja valstybę, kuri sankcionavo okupaciją ir kurios mokesčių mokėtojai tą kariuomenę išlaiko. Būtent todėl už okupacijos ar intervencijos padarytą žalą paprastai privalo atlyginti ne kariuomenė, vykdydama okupaciją, o visa bendruomenė, jeigu neteisėtus karinius veiksmus sankcionavo jos valdžia. Nacizmo laikotarpiu asmenis, kuriuos šiandien vadiname „naciais“ arba „fašistais“, buvo įprasta vadinti „vokiečiais“, nes tada „nacistinė Vokietija“ ir „Vokietija“ buvo tas pats tarptautinės teisės subjektas. Todėl niekas neima pliaukšti, esą tie, kurie 1939–1945 m. juto priešišumą vokiečiams, buvo ksenofobai. Šiandien yra politiškai korektiškiau apibūdinti to meto Vokietiją kaip „nacistinę Vokietiją“, nes atsirado laiko distancija ir pasikeitė šalies valdžios struktūra. Taigi ir lietuvių kovą su okupantais laikotarpiu po 1941 m. suvokti kaip kovą su rusais buvo visiškai korektiška.

Antra, net jeigu „istrebitelių“ smurto laikais priešškumas „rusams“ būtų kuo nors skyręsis nuo priešškumo okupantams, vis tiek reiktų pirmiausia pagrįsti, kodėl toks priešškumas priskiriamas ksenofobijai. Ksenofobija, ypač jeigu ją lydi raginimai smurtauti prieš kitataučius, yra nusikalstama veikla, vadinasi, jai taikoma ir bendra teisinė nusikaltimo struktūra. Dauguma vakarietiškojių jurisdikcijų nusikaltimą skaido į dvi dalis – tai neleistas veiksmas (*actus reus*) ir tam tikra dvasinė kaltė (*mens rea*). Būtent jos įtraukimas į nusikaltimo genezę buvo esminis moderniajai jurisdikcijai. Dvasinė kaltė susijusi su daugybe dalykų,

tarp kurių svarbų vaidmenį vaidina ir galimybė veikti laisva valia, priklausanti nuo to, kiek ir kokių veikimo alternatyvų esama. Būtent auka delikto metu tokios galimybės beveik niekada neturi. Daugelis išprievartautų moterų jaučia priešiškomą visai vyrų giminei, bet nė viena iš jų dėl to dar nebuvo apkaltinta seksizmu. Kadangi partizanų priešiškomas rusams reiškesi tarptautinio delikto (okupacijos) metu, jis negali būti interpretuojamas kaip ksenofobija.

Grįžtant prie bendrų pastabų apie kairiosios ir liberaliosios inteligentijos pastangas sukurti negatyvų partizanų įvaizdį ir svarstant, kokią įtaką tai daro nacionalinei etikai, žinoma, yra būtina moraliai įvertinti konkrečių asmenų padarytus nusikaltimus prieš civilius gyventojus ir rezistencijos kaip tokios veiksmus. Reikšdamas susižavėjimą miško broliais Hanibalssonas turi omeny patį apsisprendimą priešintis sovietų imperijai, o kartu ir tai, kad didžioji partizanų veiksmų dalis nekelia jokių abejonių. Abejotinų arba nusikaltamų poelgių, maskuojamų teisėtu pasipriešinimu, pasitaiko per bet kokį karą, bet visada išlieka pakankamai griežtas skirtumas tarp pačios rezistencijos ir konkrečių veiksmų moralinio ir teisinio įvertinimo. Būtent šį skirtumą ignoroja tie istorikai ir intelektualai, kurie diegia negatyvų miško brolių įvaizdį. Argi po to verta stebėtis apklausų duomenimis, rodančiais, kad didesnė jaunimo dalis neketina ginti Lietuvos su ginklu, jei šalį pultų agresyvi karinė jėga?¹²

Kitas klausimas, kurį čia būtina aptarti, yra toks: gal kairiųjų ir liberaliųjų intelektualų vieningai propaguojamas negatyvus požiūris į rezistenciją ir didesnės dalies jaunimo atsiribojimas nuo ginkluoto pasipriešinimo idėjos yra pasaulyje plintančio pacifizmo padarinys?

Kone įtakingiausias XX a. filosofinis veikalas apie ginkluotą pasipriešinimą ir jo legitimaciją yra amerikiečio Michaelo Walzerio „Teisingi ir neteisingi karai“ (*Just and Unjust Wars*). Apmąstydamas XX a. karus ir keldamas klausimą, ar prasminga priešintis, jei užpulta šalis yra daug silpnesnė už šalį agresorę, Walzeris palygina Suomijos pasipriešinimą karine jėga (*resistance*) sovietų Rusijos agresijai ir vadina-

mąjį „Miuncheno principą“, t. y. Čekijos apsisprendimą nesipriešinti (*appeasement*) fašistinei Vokietijai, darydamas išvadą, kad Suomijos elgesys buvo morališkai aukštesnis už Čekijos, nors jos nesipriešinimas taip pat nelaikomas amoralium, nes yra motyvuotas noru apsaugoti žmones. Suomijos pavyzdys, Walzerio manymu, yra moralesnis todėl, kad saugo bendruomenines vertybes, kurios sunyksta, jei nėra ginamos. Vėlesniuose tekstuose Walzeris teigė: jeigu bendruomenė nesipriešina agresijai, kyla rimtų abejonių, ar bendruomenines vertybes ji apskritai laiko vertybėmis, t. y. ar tam tikras žmonių sambūris iš tikrųjų yra bendruomenė, turinti teisę būti valstybe. Tokią teisę pagrindžia tam tikros bendrai pripažįstamos vertybės. Trumpai kalbant, nuo to, ar bendruomenė priešinasi agresijai, ar ne, iš dalies gali priklausyti netgi jos teisė turėti savo valstybę.

Kad įvertintume šios Walzerio išvalgos reikšmingumą, reikėtų atkreipti dėmesį į keletą aplinkybių. Pirmiausia Walzeris, socialistinių pažiūrų filosofas, atrodytų, *neišvengiamai* turėjo padaryti visai kitokią išvadą, ypač kad jo knyga buvo išleista 1977-aisiais. Juk tuo metu dauguma Vakarų socialistų laikėsi nuomonės, kad Rusijos karo su Suomija motyvas buvo noras pagerinti Leningrado gynybinę situaciją – eš siekta kontroliuoti teritoriją prie Ladogos ežero, o ne sunaikinti suomių valstybingumą. Tokia prielaida buvo nuolat iracionaliai daroma tik kalbant apie fašistinės Vokietijos kėslus. Taigi Suomijos pasirinkimą vertindamas kaip morališkai aukštesnį, Walzeris pabrėžia, kokia svarbi jam ginkluoto pasipriešinimo agresijai *moralinė vertė*. Antra, apie teisingus ir neteisingus karus filosofas rašė tada, kai JAV visuomenė buvo apimta ypač sustiprėjusių pacifistinių nuotaikų, t. y. jau po galingos protestų bangos, nukreiptos prieš karą Vietname. Trečia, faktas, kad Čekijos sprendimą nesipriešinti Walzeris įvertino kaip morališkai pateisinamą, savaime byloja apie kultūros poslinkį pacifizmo link, nes iki Walzerio beveik visi svarbūs karo filosofai ginkluotą pasipriešinimą vertino ne tik kaip teisę, bet ir kaip pareigą, kurios nevykdymą prilygindavo tėvynės išdavimui.

Skubu pridurti, kad morališkai pateisindamas nesipriešinimą, Walzeris tikrai nepateisino kolaboravimo. Šią pastabą adresuoju tiems, kurie energingai bando įteisinti kolaboravimą kaip „tikrąją rezistenciją“, teigdami, kad (a) nesipriešindama lietuvių bendruomenė sugebėjo apginti bent jau kai kurias savo vertybes (jeigu ir neapgynė teisių), (b) kadangi nesipriešino gana platus visuomenės sluoksnis, bandydami nubausti kolaborantus, nubaustume labai didelę visuomenės dalį. Tačiau kolaboravimas yra kur kas daugiau negu nesipriešinimas. Kolaboravimas, kaip ir agresija, yra veiksmai, kuriuos baudžiamasis kodeksas (tarptautinis ir nacionalinis) traktuoja kaip nusikalstamus, nes jais paminamos bendruomenės ir žmogaus teisės. Walzeris tikrai neteigia, kad tokie veiksmai yra morališkai pateisinami. O nesipriešinimas ar konformizmas (pavyzdžiui, mosikavimas gvazdikais per bolševikines šventes ir pan.) nelaužo jokių normų, kaip jas apibrėžia baudžiamasis kodeksas, todėl neteisinga sakyti, kad *kolaboravo* didžioji lietuvių visuomenės dalis. Šie svarbūs skirtumai neišnyksta vien todėl, kad lietuvių inteligentija dedasi jų nematanti.

Nepaisant pacifistų kritikos, Walzeris išliko toks įtakingas, kad jo žodžius vos ne pamaldžiai, t. y. nekeisdamas formuluočių, kartojo net kairiųjų filosofų autoritetas Johnas Rawlsas. Taigi XX a. nepaneigė tradicinio Vakarų kultūros požiūrio į ginkluotą pasipriešinimą kaip į didelės moralinės vertės veiksmą. Kone visos europietiškos intelektualinės mokyklos, kurių darbų pagrindu formavosi tarptautinė teisė ir moraliniai karo apmąstymai – tiek romėnų juristai, Bažnyčios mokytojai, kanonų teisė, jėzuitų teologai, tiek modernieji sekuliarinės jurisprudencijos teoretikai, – ginkluotą pasipriešinimą agresijai ne tik pateisino, bet ir laikė morališkai vertingu veiksmu. Vienintelė tradicija, kuri lieka nuošalėje ir kuria remiasi šiandieniniai pacifistai, – tai kai kurių ankstyvųjų krikščionių mąstytojų, ypač Tertulijono, veikalai, vis dėlto ir ta tradicija nėra vienareikšmiškai pacifistinė. Ypač svarbu atkreipti dėmesį, kad aistringą ginkluoto pasipriešinimo apologiją (o dar ir pripažindamas

kontrargumentų svarumą) Walzeris išdėstė būtent tada, kai susiklostė išskirtinė situacija: niekada anksčiau individo teisė į gyvybę nebuvo taip absoliutinama ir niekada anksčiau nevyravo toks aiškus suvokimas, kad po ginkluoto pasipriešinimo dažnai slepiasi militarizmas ir agresija. Tai jau savaime yra iškalbingas faktas, atskleidžiantis filosofo poziciją.

Taigi neteisinga būtų teigti, kad negatyvus požiūris į miško brolius yra susijęs su Vakarų pasaulio intelektualiniu posūkiu pacifizmo link. Dar mažiau pagrindo taip manyti yra matant, kokią pagarbą Europos valstybės rodo antinaciniam pasipriešinimui ar kitiems rezistenciniams veiksams. Kryptingai negatyvus lietuviškasis naratyvas apie partizanus yra viso labo mūsiškių kairiųjų ir liberaliųjų intelektualų bendros „kūrybos“ produktas.

Kad dalies lietuvių požiūris į rezistenciją yra apgalvotinai iškreiptas, ypač skaudžiai pajutau apsilankiusi Reikjaviko laivyno muziejuje. Vienas iš eksponatų – legendinis islandų patrulinis laivas „Óðinn“ (islandai taip vadina germanų dievą Votaną). Lietingą rugsėjo dieną buvau vienintelė tos ekskursijos dalyvė. Su gide, jauna istorijos studente, greitai apibėgome mašinų skyrių ir kajutes. Mano palydovė, tikra šios šalies vikingų palikuonė, kalbėjo pavydėtinai švaria anglų kalba, spinduliavo pasitikėjimu savimi, buvo draugiška ir dalykiška. Tik kai mudvi kilome į denį, jos laikysena kiek pasikeitė – ji ėmė ypač daug kalbėti, vis pasitikslingama, ar viską supratau. Matyt, artėjo ekskursijos kulminacija. Lipdama laiptais aukštyn, gavau informacinę skrajutę apie XX a. 7-ajame dešimtmetyje vykusį karą dėl žuvies resursų, įėjusį į istoriją „menkių karo“ pavadinimu (pagal angliškąjį *Cod war*, aliuzija į Šaltąjį karą – *Cold war*). Konfliktas tarp Didžiosios Britanijos ir Islandijos kilo dėl to, kad britų žvejai nesitenkino tik savąja vandenyno dalimi, bet gviešėsi žvejoti ir prie Islandijos krantų. Beveik 90 proc. islandų pramonės yra susijusi su žuvininkyste, taigi Islandija tada sprendė savo ekonominės nepriklausomybės likimą. Konfliktas buvo toks rimtas, kad dvi NATO narės atsidūrė beveik ties karo slenksčiu. Islandija neturėjo jokio karinio laivyno ir apskritai

buvo nelygi varžovė Didžiajai Britanijai, todėl griebėsi „jūrų partizanavimo“: patroliniai islandų laivai naktį priplaukdavo prie britų fregatų ir nupjaukdavo virves, kuriomis buvo pritvirtinti žuvų pilni tinklai. Britų laimikis atsidurdavo dugne ir svetimą teritoriją užėmę žvejai likdavo nieko nepešę. „Kara“ laimėjo Islandija, kuriai pavyko pasiekti, kad islandų žvejybos teritorija būtų išplėsta.

„Óðinn“ denio centre stovi to „karo“ atminimas – įrankis, su kuriuo buvo pjaunamos tinklų virvės. Dar ir šiandien man stovi prieš akis, kaip gidė ištiesė ranką, rodydama baslį su pjautuvo formos antgaliu, ir žavėdamasi sušuko: „*Tik pažiūrėkite! Su kokia primityvia technika mes juos išvijom!*“ Islandės atvirai reiškiamas pasididžiavimas savais pasipriešinimo herojais taip skyrėsi nuo lietuvių niekinamosios retorikos, kad nuostaba, matyt, atsispindėjo mano veide. Gidė tą nuostabą, regis, suprato kaip nepritarimą, nes nutvėrė žemėlapi ir bedė pirštu į siaurą ruoželį aplink Islandiją: „*Žiūrėkite! Mums buvo leista žvejoti tik čia!*“ Po to mostelėjo ranka į neaprepiamas Šiaurės Atlanto platybes ir pridūrė: „*O jiems priklausė viskas!*“ Kadangi vis dar tylėjau, gidė jau gana rūsčiai pridūrė: „*Mes, islandai, be žuvies daugiau nieko neturim.*“

Atsitokėjau tik ekskursijai pasibaigus, bet nuo to laiko kaskart, kai tenka skaityti lietuvių nusišnekėjimus apie partizanus, man prieš akis iškyla toji jauna gidė – islandų šviesuomenės ateitis, – su pasididžiavimu tiesianti ranką į savo tautos pasipriešinimo simbolį. Ir vis persekioja klausimas: nejaugi, žvelgiant lietuvių intelektualų akimis, dešimt ginkluoto pasipriešinimo sovietų imperijai metų tikrai yra mažiau vertingas dalykas už tą baslį su antgaliu?

Norėčiau sugrįžti prie teiginio, kad labai mažai kas iš lietuvių intelektualų palaiko tuos, kuriems bendruomenės interesai yra svarbesni už asmeninius. Šį kaltinimą, laimei, galima kiek sušvelninti, prisiminus, su kokia didžiule pagarba buvo išlydėtas į amžinybę Justinas Marcinkevičius – Poetas, gražinęs į „apyvartą“ vertybinį matmenį. Tai teikia šiokių tokių vilčių. Tačiau smelkiasi ir įkyrus klau-

simas: ar tokia pagarba būtų lydėjusi poetą ir tuo atveju, jei po nepriklausomybės atkūrimo jis nebūtų pasitraukęs iš politikos, o ypač jeigu būtų laikęsis dešniosios pakraipos ir jeigu jam būtų tekę, kaip ir kitiems, atlaikyti (inteligentijos neginamam) visą tą tendencingo juodinimo sūkurį, kurio *perpetuum mobile* yra Lietuvos (neinternetiniai) dienraščiai? Susidaro įspūdis, kad lietuvių inteligentams mielesnis yra vaidmuo menininko, kuris, užsidaręs savo kambaryje ar dramblio kaulo bokšte, tyliai rašo apie meilę tėvynei, negu bendruomenei lojalus piliečio, aktyviai dirbančio viešąjį politinį ar visuomeninį darbą. Ką gi, gerai, kad daroma (jei daroma) bent jau tiek. Tačiau tada nereikėtų stebėtis, kodėl į politinę Lietuvos areną plūsta minios savanaudžių aukšaburnių. ■

Tęsinys kitame numeryje

- 1 Frank Hornig, Disneyland des Kalten Krieges, *Der Spiegel*, 32/2011, p. 30–32.
- 2 Mindaugas Jackevičius, R.Balnienė: turime išsaugoti socialistinį paveldą, 2011-06-26; www.delfi.lt.
- 3 Tomas Venclova, Lietuvių kalba neišnyks. Kad tik neišnyktų žmogiškumas... www.bernardinai.lt, 2011-02-07.
- 4 Skirtumas, kuris niekuo nepagrindžiamas, bet kurį kairioji lietuvių inteligentija bando dirbtinai sukurti, yra, pavyzdžiui, tarp moralinių ir teisinių pasekmių, susijusių su komunizmo ir fašizmo nusikaltimų įvertinimu. Šia tema atskirai rašiau *Kultūros barų* 2011 m. nr. 2, 3 ir 4.
- 5 Ervinas Koršunovas, Karas, pokaris, pokario pokaris, www.delfi.lt, 2009-11-25
- 6 Bernardas Gailius, 1944-1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje, Vilnius, *Vilniaus universitetas*, 2009.
- 7 Ten pat, p. 57.
- 8 www.delfi.lt, 2011-12-29.
- 9 www.alfa.lt, 2012-01-09.
- 10 J. B. Hannibalssonas: Islandijos palaikyta Lietuva turėtų suprasti Palestiną, www.delfi.lt, 2011-11-10.
- 11 Vytenė Stašaitytė, Partizanų balsas: radikalai kompromituoja miško brolių kovą, www.delfi.lt, 2011-03-11.
- 12 Eglė Samoškaitė, Kilus grėsmei lietuviai savo valstybės ginklu negintų, www.delfi.lt, 2010-02-16.

Gerbiama „Kultūros barų“ redakcija,

nustebino Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės rašinio „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“ publikacija Jūsų žurnale. Rašinys ne tik akivaizdžiai neatitinka tikrovės, bet ir prasilenkia su elementaria etika. Komentuodama Algirdo Juliaus Greimo reagavimą į Lietuvos ateities forumo deklaraciją (laiške Marijai Gimbutienei jis apgailestavo, kad „tokie aukštos vertės žmonės kaip Šliogeris ir Kubilius pasirašinėja ‘atsteigimo’ aktus“) filipikos autorė aiškina šį sakinį kaip išpuolį prieš Lietuvos nepriklausomybę. Keista, kad žurnalo redaktoriai nepastebėjo, jog Greimui artimi intelektualai Arvydas Šliogeris ir Jonas Kubilius nebuvo Nepriklausomybės Akto signatarai. Greimas entuziastingai sutiko Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, o atkuriamojo Seimo pirmininką ir jauniausią kultūros ministrą vadino Dievo dovana Lietuvai. Jis siuntė į Lietuvą savo mokinius, kad jie skleistų čia demokratinės Europos patirtį, gyvai reagavo į politines ir kultūrinės Lietuvos gyvenimo aktualijas „Literatūros ir meno“ savaitraščio skiltyje „Baltos

lankos“, kurią beveik jis vienas ir užpildydavo. Lietuvos ateities gaires jis išdėstė savo „Pro memoria“, adresuotame ponui Lietuvos Respublikos Prezidentui Vytautui Landsbergiui. Negi „Kultūros barų“ leidėjai apie tai nėra nieko girdėję?

Paranojiškos vaizduotės surikiuotoje nepriklausomybės priešininkų gretoje drauge su Greimu ir „jeddinstvininkais“ atsiduria Šviesa-Santara, Vytautas Kavolis, Aleksandras Štromas, Valdas Adamkus, Leonidas Donskis. Šmeižikiškas rašinys įžeidžia ne tik šiuos garbingus asmenis, bet ir ilgamečio žurnalo redaktoriaus, Greimo ir santariečių intelektualinio bendražygio Bronio Savukyno atminimą. „Kol tėvynę išvaduos, padarytume žodyną“, – rašė Greimas Savukynui kviesdamas prisidėti prie rašomo mitologijos žodyno. Apmaudu, kad išvaduotoje tėvynėje kultūros mėnraštis skleidžia destruktivią politinę mitologiją, spausdina neatsakingų ir nekompetentingų asmenų rašinius. ■

Kęstutis NASTOPKA
Arūnas SVERDIOLAS
Saulius ŽUKAS

LAIKAS GINČYTIS, PASITELKIANT ARGUMENTUS, DAR NEATĖJO

Būna įvairių atsiliepimų į *Kultūros barų* publikacijas, tačiau protesto laišką, kaip savo lydraštyje jį įvardijo autoriai, gavome pirmą kartą. Gaila, bet įteikę jį *Kultūros barams* ir gavę patikinimą, kad laišką išspaus-

dinsime artimiausiame numeryje, kuri rengiame spaudai, protestuotojai po keleto dienų paskelbė jį portale *bernardinai.lt*. Nekeista, kad jau pats pirmas komentatorius nusistebėjo: „O tai „Kultūrbariai“ nespausdina?“

Spausdina, tačiau trys garbingi vyrai nusprendė smūgiuoti žemiau juostos, kad parodytų, atseit žurnale nėra vietos kitai nuomonei.

Pasak protesto autorių, Greimas laiške Marijai Gimbutienei reagavo į Lietuvos ateities forumo deklaraciją, išėitų, kad ir kreipimasis, pavadintas „Žodis lietuviams“, buvo parašytas būtent ta intencija. Laiškas pradedamas tiesiu klausimu: „*Nežinau, kaip tu šiuo metu pergyveni Lietuvos „istoriją“. Aš tai skaudžiai.*“ Toliau siūloma „*į kraštą*“ perduoti „message“, kuris „*turėtų padėti susigaudyti Lietuvoje liberalams ir kairiesiems, o dabar, man atrodo, jie pasimetę: tokie aukštos vertės žmonės kaip Šliogeris ir Kubilius, pasirašinėja „atsteigimo“ aktus ir kt.*“

Kokiu atžvilgiu Lietuvos „istorija“ taip skaudino Greimą? Ar tikrai įvykių sklidiną to meto „istoriją“ galėjo išsemti kažkokia kažkieno deklaracija?

Lietuvos ateities forumas (LAF*), kaip žinome, buvo LDDP intelektualinis šešėlis, o pati LDDP atsirado tada, kai „reorganizavosi“ buvusi savarankiškoji, nuo SSKP atskilusi LKP, t. y. 1990 m. gruodį. Šešėlis niekaip negali rasti anksčiau už objektą, taigi LAF'as buvo oficialiai įkurtas 1991 m. balandžio 13 d. Kadangi Greimo laiškas Gimbutienei datuotas **1990 m. rugsėjo 13 d.**, o „Žodis lietuviams“, suprantama, dar anksčiau buvo išguldytas juodu ant balto, tai į kokią LAF'o deklaraciją galėjo būti atsišaukta? Juk šis forumas, greitai tapęs pajuokos objektu (gaila, bet jam priklausė nemažai kultūros žmonių), tada dar nė nebuvo įkurtas! Veikti jis ėmė tik 1991 m. pavasarį, tad 1990 m. rudenį net toks įžvalgus žmogus kaip Greimas dar niekaip negalėjo reaguoti į būsimą būsimų lafininkų deklaraciją. Be to, LAF'o vaidmuo visada buvo toks antraeilis, kad specialiai dėl kokios nors šio forumo deklaracijos rašyti „*į kraštą*“ aistringą „message“ reikštų iš haubicos pliekti į žvirblius... Na bet, tarkime, kad „Žodis lietuviams“ tikrai buvo reakcija į (numanomus?) LAF'o veiksmus, vadinasi, šis „kairiųjų bei liberaliųjų jėgų“ forumas

kėlė didžiulį pavojų demokratijai, nes atsišaukimo signatarai ragina vadovautis „*valdžios pastovumo principais*“, primena, kad „*vyriausybė nuverčiama tik susidarius naujai parlamento daugumai...*“ Negi lafininkai būtų siekę paimti valdžią? Nejaugi kairėn žvairakiuojantis LAF'as, kovojęs su „dešiniaisiais radikalais“, tarp jų – tremtiniais ir politkaliniais (bent jau taip jo žygius aprašo socialdemokratai savo tinklalapyje www.lsdp.lt), būtų grasinęs nuversti Kazimiro Prunskienės vyriausybę, inicijavusią Nepriklausomybės moratoriumą? (Kad ji „nuvirto“ pati, dar prieš įsikuriant LAF'ui, čia jau kita kalba.)

Tad į ką iš tikrųjų bandė taip karštai reaguoti „Žodžio lietuviams“ autoriai? Kai kurie komentatoriai mano, esą nuogaštauta būtent dėl moratoriumo. Juk atsišaukime pabrėžiama: „*Mes, užsienio lietuviai – politiniai pabėgėliai, o ne išėiviai, ne mažiau už jus siekiame laisvės savo tautai, tačiau mes be to dar turime ilgametį demokratinio gyvenimo patyrimą, ir tai duoda mums moralinę teisę kreiptis į jus šiuo skaudžiu reikalu.*“

Moratoriumas iš tikrųjų buvo *skaudus reikalas*. Visuotinė lietuvių enciklopedija (t. XII, p. 556) rašo: „*Visuomenė, pirmiausia deš. sparno, bijodama M. Gorbačiovo konstitucinių pinklių, nepatikliai vertino d. valstybių vadovų siūlymus pristabdyti Kovo 11 Akto veikimą. Vis dėlto 06-29 AT priėmė nutarimą dėl derybų su SSRS ir iš Kovo 11 Akto kylančių veiksmų moratoriumo.*“

Pamename, koks nusivylimas tada apėmė, nes AT „suspendavo“ tai, ką pati neseniai atkūrė. Daug kam atrodė, kad Aukščiausioji Taryba išduoda esminį tikslą ir kad dėl tokio svarbaus dalyko kaip Nepriklausomybės moratoriumas turėtų būti rengiamas *referendumas*.

Po mėnesio, liepos pabaigoje, 20 asmenų, kuriuos sunku būtų priskirti dešiniųjų sparnui (tarp jų, beje, buvo Arvydas Šliogeris, bet nebuvo Kubiliaus, nors jį Greimas irgi mini tarp „*pasirašinėjančių atsteigimo aktus*“), paskelbė „Kreipimąsi į Lietuvos žmones“. Jame rašoma, esą Aukščiausioji Taryba „*neleistinai ir netgi pražūtingai apriboja, žlugdo*“ Ministrų Tarybos veiklą, AT deputatai kaltinami „*ieškantys dingusių vilkinti*“ derybų su SSRS pradžia ir daroma išvada: „*atėjo metas rinkti Atkuriamąjį Seimą.*“

* Kad ir vėl bandoma įbristi į tą pačią upę, rodo užmojis įsteigti Tautos ateities forumą (TAF), kurio tikslas, pasak visiems gerai žinomo Algimanto Matulevičiaus, – „būti aukščiau už valdžią“.

„Žodžio lietuviams“ autoriai, jeigu, žinoma, jų taikiny buvo čia ką tik pacituotas „Kreipimasis...“, ragina net „istorijos tribunolu grasindami“ nedaryti nei vieno, nei kito: „Aukščiausioji Taryba – lietuviškasis parlamentas buvo išrinkti vesti tautą į nepriklausomybę, jis tą užduotį turi vykdyti iki galo. Bet kokie atsteigimai, referendumai ar kiti panašūs pasiūlymai yra tik laisvai pasirinkto vieškelio iškraipymas ir išsi-gynimas.“

Visuotinė apklausa po pusmečio, 1991 m. vasario 9 d., vis dėlto buvo surengta ir 75 proc. balsavusiųjų parėmė nuostatą, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė. Vos po dviejų dienų, vasario 11-ąją, pirmoji šalis – Islandija – pripažino Lietuvos nepriklausomybę. Tad argi toks jau nepagrįstas Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės spėjimas: jeigu 1990 m. lietuviai būtų išsigandę „istorijos tribunolo“ ir paklusę Santaros-Šviesos intelektualų raginimams, gal Lietuva šiandien žygiuotų paskui Vladimirą Putiną?

Nejaugi lietuvių intelektualai tikrai neįžvelgia nė krislo savo kaltės, kad po 22 laisvės metų net 70 proc. lietuvių vietoj nepriklausomybės mieliau rinktųsi „trupinį aukso, gardaus valgio šaukštą“? Jei taip, vadinasi, jie suvokia, kad visuomenės gyvenime nevaizduoja rimto vaidmens...

Kad ir kaip būtų, atspėti, kokia tikroji „message“ autorių pozicija, sunku.

Antai jie rašo: „Mes didžiavomės stebėdami, kaip naujoji Lietuvos vyriausybė, atstovaujama pavyzdin-gos, vakarietiško stiliui atitinkančios trijulės: intelektualo – prezidento, moters ekonomistės – ministrės pirmininkės ir išsilavinusio komunistų partijos lyde-rio,* per kelis mėnesius įrašė Lietuvos vardą į pasaulio istorijos lapus. Tačiau „dainuojančios revoliucijos“ sparčiu žingsniu žygiuojančiai tautai nebuvo tuo pat metu aiškiai pasakyta, kad jos siekta ir paskelbta nepri-klausomybė žadėjo ilgam laikui tik **prakaito ir ašarų** laikus. [Argi kas nors Lietuvoje to nežinojo? – L. K.] [...] Mums ypač skaudu žiūrėti, kaip sunkiai šiuo metu pergyvenamas šis pereinamasis laikotarpis, paverčiant jį demokratijos karikatūra, tuo tarpu kai kiekvienam sveiko proto žmogui aišku, kad **be lito ir be paso** nėra jokios laisvės nei nepriklausomybės. [Jeigu nepriklau-

somybės nėra, vadinasi, nieko nereikia ir jos mora-toriumas? – L. K.] *Kova dėl valdžios, kai nėra realios valdžios, yra absurdas.*“

Panašiai „apokaliptinis“ yra ir „Kreipimosi į Lie-tuvos žmones“ tonas: „Valdžios lovy, maišai pinigų, mafijos voratinkliai, raganą ir priešų medžioklės ragas, ūkinės bei politinės sumaišties juodosios vėliavos nieka-da nebuvo ir negali būti laisvės simboliais.“

Argi „Žodis lietuviams“ laikytinas atkirčiu į „Krei-pimąsi...“, jeigu abiejų atsišaukimų taikiny daug kur sutampa, – antai ir vieni, ir kiti nori apginti Vyriausybę nuo AT užmačių riboti jos veiksmus? Juo labiau kad „message“ autoriai su žemėmis sumaišo daugybę da-lykų, apie kuriuos „Kreipimesi...“ nėra užsiminta nė puse lūpų. Pavyzdžiui, jie rašo: „Pliuralizmas Vakarų valstybėse pasireiškia dviejų, daugiausia trijų partijų veikla. Dabartinis žaidimas partijomis yra demokratijos karikatūra ir nusikaltimas tautai. Toks pat nesubrendi-mo reiškinys ir šimtų niekam nereikalingų laikraštukų–popiergalių leidimas.“

Na, dėl „laikraštukų“ lietuviai, pusę amžiaus gy-venę tik su keletu propagandinių partinių organų, gal kiek ir persistengė, bet svarbiausia, kad, nepai-sant nepaprastai sunkių materialinių sąlygų, atsi-rado laisva, nepriklausoma ir anaipol ne bulvarinė spauda. Ja siekta ne pelno ar šlovės, o bandyta plėsti laisvės ribas – jei ne tie kuklučiai Sąjūdžio leidiniu-kai, komunistinė spauda būtų ir toliau kryptingai vienvaldiškai auklėjusi tautą gorbačiovine Kremliaus dvasia. Keista, kad gyvybiškai svarbų laisvo žodžio ir objektyvios informacijos poreikį Vakarų liberalai vadina „nesubrendimo reiškiniu“.

Dar keisčiau, kad bandymą išsivaduoti iš okupan-tų primestos vienpartinės sistemos jie laiko ne kuo kitu, o „žaidimu partijomis“. Iki 1990 m. rugsėjo, kai Vakaruose „reziduojantys“ lietuvių intelektualai ėmė baisyti šiuo „nusikaltimu tautai“, buvo atkurtos penkios: Lietuvių demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvių tautininkų sąjun-ga, Lietuvos socialdemokratų partija, įsikūrė Politi-nių kalinių ir tremtinių klubas, vėliau tapęs Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga... Gal atsišaukimo au-

toriai tą ir vadina smerktiniais „atsteigimais“? Beje, visos „nusikaltėlės“ priklausė dešiniajai pakraipai, išskyrus socialdemokratams, aišku, jei prie „žaidėjų“ neprišliesime LKP, 1989 m. gruodį pagaliau (!) atsiškyrusios nuo SSKP..

Intelektualai savo „message“ baigė tokiais žodžiais: „Nereikia, žinoma, idealizuoti demokratijos – visados bus kova už valdžią, bet ją reikia sudrausminti. Šitokios laisvai savo pačių prisiimtos drausmės reikalaudami, istorijos tribunolu grasindami ir kreipiamės į visus geros valios žmones. Laikai sunkūs, reikia ištesėti, galvoti ir kurti ateitį.“

Nei apie Lietuvos ateities forumą (LAF) su tariama jo deklaracija, nei apie 20 asmenų „Kreipimąsi į Lietuvos žmones“, nei apie moratoriumą, kurį išprovokavo Maskvos pradėta ekonominė blokada, „Žodyje lietuviams“ nėra nė žodžio.

Vėl atkreipkime dėmesį į datą – laiškas Gimbutienei rašytas 1990 m. rugsėjo 13 d., praėjus kiek daugiau nei dviem mėnesiams po moratoriumo paskelbimo, ieškant galimų „Žodžio lietuviams“ signatarų. Greimas ragina Gimbutienę: „Skubiai atsakyk man, ar sutinki padėti savo parašą ant tokio teksto. Iki šiol apie tai rašiau tik Bačkiui ir Lozoraičiui, atsiklausdamas jų nuomonės, na ir Avižieniui, nes jis sako randasi Lietuvoje (sunku patikėti). Nežinau, kokie tavo santykiai su Kliore – jei pakenčiami, perduok mano „vėliavėlę“, jei ne – duok man jo adresą.“

Svarbus niuansas: Avižienis ir Kliorė „Žodį lietuviams“ pasirašė, o Bačkio ir Lozoraičio pavardžių po šiuo atsišaukimu nėra.

Taigi, banaliai kalbant, klausimų gerokai daugiau negu atsakymų. Ir kodėl gi jų nepaieškojus visiems kartu?

Beje, šiuo atžvilgiu įdomus ir dar vienas Greimo laiškas Gimbutienei, datuotas 1990 m. kovo 20 d. Jame semiotikas prisipažįsta: „esu labai skūpus pagyrimo žodžiams ir su daug kuo nesutikau lietuviškos mitologijos srityse. Bet šį kartą – bravo! Chapeau! – kaip sako prancūzai. Pertraukęs savo kasdienį darbą dvi valandas neatsitraukdamas praspoksojau į tavo Dievaites. Koks milžiniškas darbas įdėtas nuo man aną kart patikėto rankraščio!“

O pabaigoje lyg tarp kitko Greimas klausia: „Ką naujo/seno galvoji apie Lietuvą? Mano spėjimas, kad

nieko neišeis, nepasitvirtina, atrodo. Kaip mes „intelektualai“ galime gebėti ir prisidėti? Ar brazdžioniškai–keliuotiška kultūra negrasina?“*

Laiškas rašytas, praėjus tik 9 dienoms po Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto priėmimo, bet šis darbas garsiajam semiotikui neatrodo toks „milžiniškas“, kaip Gimbutienės rankraščio patobulinimas... Kyla net šiokių tokių abejonių, ar taip jau „entuziastingai“ Greimas sutiko gimtosios šalies, kuri išstisus 50 metų buvo okupuota, nepriklausomybės atkūrimą.

Tačiau abejoti draudžiama, todėl skubu pasiteisinti: visa tai čia išdėsciau anaipol ne tam, kad ką nors demaskuočiau ar bandyčiau įrodyti kieno nors neklystamumą. Juo labiau kad nei vienu, nei kitu atveju nėra, kaip pasakytų teisininkai, „nusikaltimo sudėties“. Aš tik klausiu: nejaugi vis dar neatėjo laikas visiems kalbėtis su visais apie viską, nejaugi vis dar galioja nerašyta taisyklė, kad „žyvatai šventųjų“ (beje, taip ironizuoti mėgo Bronys Savukynas) yra griežčiausias tabu, nieku gyvu nevalia net suabejoti jų veiksmais ar žodžiais? Ginčas, kai argumentai atremiami kontrargumentais, regis, reikalauja pernelyg daug laiko ir pastangų, todėl kur kas lengviau „neteisingai mąstančius“ asmenis apšaukti neatsakingais ir nekompetentingais paranojikais, silpnapročiais šmeižikais. Tačiau kažin ar tikrai tuo įrodome savo pačių pranašumą.

Knygoje „Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai“ (Išvertė Inga Tuliševskaitė, 2011, Vilnius, *Tyto alba*, p. 46) Umberto Eco, gana artimas Algirdo Juliaus Greimo draugas, be kita ko, rašo: „...Išskyrus ekstazės būsenas, esame priversti kalbėti ir sakyti tai, ką atspindi mūsų intelektas. Todėl laikome tiesa (ar netiesa) ne pačius dalykus, o savo tvirtinimus apie tų dalykų būklę.“

Įsidėmėtinas teiginys.

Kažkodėl man atrodo, kad pačiam Greimui nelabai patiktų tokia jo „gynyba“, kokios griebėsi protesto laiško autoriai. Na, bet taip neatsakingai ir nekompetentingai manyti verčia turbūt tik mano „paranojiška vaizduotė“... ■

Laima KANOPKIENĖ

* Visos Algirdo Juliaus Greimo laiškų ir „Žodžio lietuviams“ citatos paimtos iš knygos „Marija Gimbutienė / Laimos palytėta“, 2002, Vilnius, *Scena*.

GYVENTI GALIMA BET KUR?

Dabar taip jau susiklostė, kad visi tapo praktiški, aš irgi noriu būti pragmatikas, siekti konkrečių, įsisąmonintų tikslų, sau palankių veiklos rezultatų. Atitinkamai skeptiškai turiu žiūrėti į tikslus, skelbiamus siektiniais be praktinio pagrindimo. Taip galima būtų įvardyti ir norą išsaugoti tėvynę, užtikrinti jos gyvavimą ateityje su ta pačia kalba, teritorija, papročiais. Pasaulis platus ir atrodo draugiškas, kalbų išmokstama, papročiai pažinūs, be to, jie vis labiau niveliuojasi. Gyventi galima visur, bet vis dėlto jaučiausiai jaučiuosi tėvynėje, gyvoje savo tautos terpėje. Ir pabaigti dienas norėtuši nepraradus ryšių su palikuonimis, kalbančiais ta pačia kalba, gyvenančiais gimtinėje pagal nusistovėjusius, man savus, papročius. Manau, nesu išskirtinis ir tokie norai būdingi daug kam, kaip ir poreikis pratęsti giminę, sukurti palankias sąlygas, kad ji išliktų.

Praktiški žmonės kaupia turtą, kuris užtikrina gerą gyvenimą. Per didelis noras prikaupti kuo daugiau turto neprotingas tiesiog todėl, kad gyvenimas laikinas ir jo pabaiga nubraukia visko, kas materialu, vertę. Kaip sakoma, į kapus nieko nenusineši. Palikuonys gali juo pasinaudoti, bet kad tai bus palankus veiksnys jų gyvasitvingumui, tikrai negalima tvirtinti, nes pirmiausia reikia pasirūpinti, kad jų stuburas būtų tvirtas. Gyvenime tvirčiau jaučiasi tas, kuris pats užsitikrina sau vietą.

Klausimas lieka toks pats: kur nukreipti pastangas, kad būtų įvykdyta pagrindinė bet kurios gyvos būtybės žemėje misija – išsaugoti rūšį? Išliko tik tos rūšys, kurios sėkmingai sprendė šią užduotį. Tarp jų ir *homo sapiens*. Rezultatyvu – vadinasi, teisinga, vadinasi, sektina ir siektina. Pažvelkime atgal. Kai užtikrinti saugumą, apsirūpinti maistu vyrai parodė galintys geriau, matriarchatas baigėsi. Išlikimo labui atsirado šeima. Susivienijusios kelios šeimos pajuto pranašumą. Rado si giminę. Gentis. Tautiniai dariniai įgavo valstybės formą. Taip bendruomenė, prasidėjusi nuo elementariau-

sių komponentų, įgavo optimalų pavidalą, užtikrinanti sąlygas išlikti, išgyventi, pratęsti giminę.

Tauta – tai šeima plačiaja prasme, o tėvynę galima pavadinti iščiomis. Kai aiškinama, kad tautinės valstybės yra visai nesenos reiškinys, todėl gal ir nebūtinai, reikėtų prisiminti, kad istorijai būdingas cikliškumas. Didieji, ne tautiniu pagrindu susiformavę dariniai (imperijos), dažnai rėmęsi vienokia ar kitokia prievarta, gyvuoja demonstruodami savo pranašumą, bet tai trunka ribotą laiką. Apjungimas, kaip ir dabar diegiamas globalumas, vis dėlto yra paremtas tik mažųjų paklusnumu didiesiems, vadinasi, irgi laikinas, jau turintis savyje decentralizacijos užtaisą, kad ir dėl tų ilgai išliekančių tautiškumo židinių. Žinoma, atsiranda žmonių be tėvynės tipas. (Mame-liukai gana ilgai išsilaikė, nors iš pradžių, kaip žinome, jie buvo vergai, bet netrukus patys ėmė valdyti Egiptą ir Siriją. Vis dėlto tai išimtis, nepatvirtinanti taisyklės, nes kur kas dažniau susiduriame su mankurtais.)

Kosmopolitai verti gailėsčio, kaip ir kiekvienas našlaitis, kuris gyvena gal šiltai ir sočiai, tačiau ne namuose, o prieglaudoje. Našlaičiais gali tapti ir mūsų palikuonys. Gal jie net giminę pratęs, nesvarbu, kad tautiškai maišytą, bet jeigu leisimės įmetami į tą katilą (*melting-pot*) ir nebūsime išlaikę branduolio, kritinės masės, iš kurios tauta galėtų atgimti, labai tikėtina, kad mūsų kraujo palikuonys išnyks fiziškai, neturėdami maitinamosios terpės ir apsauginio kevalo, kurį teikia priklausymas tautai. Formuosis nauji dariniai, tikėtina, įsižiėbs nauji konfliktai ir atsidūrusiems užribyje, nežinantiems savo šaknų, grės pražūtis.

Esame nuoseklūs, praktiški ir be sentimentų. Kol gyvi, galime turėti palikuonių, juos auginti, saugoti. Galime kaupti turtą, kurį jiems paliksime. Bet kas toliau saugos juos ir tą, sakykim, padedantį geriau išgyventi turtą?

Kokie nepraktiški ir dabar jau nepopuliarūs žodžiai *tauta, tėvynė*. O kas gi be jų? ■

AR TIKRAI ARTĖJA KNYGŲ EROS SAULĖLYDIS?

Žmogus greit nuvargina viską, o paskui liūdnas vaikšto po savo nuvargintą žemę.

Romualdas Granauskas

Didelis nerimas apima, kai skaitai žinomų mūsų rašytojų svarstymus apie netolimą ateitį. Vieni iš jų atsargiai abejodami, kiti – su neslepiamu kartėliu atvirai tvirtina, kad knygų era jau baigiasi, nes „paskui dvasią“ niekas nenori sekti. Visą mūsų laisvalaikį pasiglemžia internetas ir pigūs televizijos šou. Kaip senovės romėnų laikais, dabar reikalaujama vien „duonos ir žaidimų“. Kartais sakoma: gyvenimas nuostabus tarsi žydintis sodas... Bet paklauskime sąžinės balso – Justino Marcinkevičiaus (ar visada jį išgirsdavome?): „Sodas nesulaikomai žydėjo. Nesulaikomai dvasia raudėjo.“

Bet mūsų dvasia neįstengia raudoti. Ji nuslopinta, sugniuždyta negailestingos kovos už būvį. Už duoną kasdieninę. Kiekvieną dieną – vien blogos naujienos. Ant stalo padėtas kuklus kasdieninis valgis, kuriuo malšiname alkį, bet prie dvasinio alkio, dvasinio skurdo jau taip pripratome, kad jo nebeįjaučiame. Beveik...

Tik literatūros „mohikanai“ nerimsta, nenori susitaikyti su tokia padėtimi, nors kai kurie plunksnos darbininkai jau irgi rezignuoja, antai rašytojas Pranas Kutkaitis prieš keletą metų *Atgimime* apgailestavo: „...Knyga rūpi daugmaž vienam iš dešimties [manychiau, tai būtų labai geras rodiklis! – V. D.]. Airijos vištėdžių darbininkams knygos nereikia, Seimo nariams nereikia, benamiai apskritai nemoka skaityti, o vidurinio sluoksnio inteligentija turi kompiuterius... Čia išeities nėra.“

Nors iš tikrųjų viskas dar nėra tokia tragiška, kaip atrodo. Bibliotekos, nors ir skurdžiau aprūpinamos,

turi sukaupusios gausius knygų fondus. Pasiūlo savo skaitytojams ir periodikos, nors, žinoma, ne tiek, kiek norėtūsi. Nerimauta dėl mažų kaimo bibliotekėlių uždarymo, tačiau išeitis buvo rasta – po tolimesnius provincijos kaimus važinėja mobilios bibliotekos ant ratų. Technologinės inovacijos, spartinančios mūsų gyvenimo tempą, pasiekia ir rajonų mokyklų bibliotekas. Jose diegiama moderni skaitytojų aptarnavimo sistema MOBIS. Viešosios bibliotekos rengia virtualius susitikimus su žinomais prozininkais, poetais, kultūros ir mokslo žmonėmis. Gyvenimas vis tiek juda į priekį. O prie knygų kas nori, tas randa kelią. Bet, deja, dažnai ir laiko, ir noro pritrūksta.

Knygos, net jei perkamos, anaipol ne visada skaitomos. Pažįstu verslininkų, save laikančių inteligentais, kurie pasimala kartą kitą knygų mugėse, užėina į knygynus, kad sužinotų populiariausių knygų pavadinimus, perkamiausių autorių pavardes, ir staiga „užsidega“ aistra knygoms. Erdvaus buto ar namo sieną paskiria knygų lentynoms ir krauna į jas visą *reitinginį* jovalą. Svarbu, kad knygos būtų kuo storesnės ir kuo prašmatniau įrištos. Pasidaro puošnų savo turimų knygų katalogą. Visos knygos sunumeruotos ir antspauduotos vardiniu ekslibrisu. Tik nė viena neperskaityta. Knygos čia yra tik rafinuota interjero detalė, pirštu prikišamai rodanti šeimininko išprusimą ir kultūros lygį.

Iš dalies tokie turtingi knygų „mylėtojai“ kolekcininkai užtikrina, kad kol kas nebankrutuoja leidyklos ir knygynai. Tai nebūtų blogai, bet lazda turi

du galus – ir leidyklos, ir knygynai bando atspėti, kas galėtų tikti į tokio „kolekcininko“ lentyną, todėl kaip įmanydami pataikauja jo skoniui, jo supratimui. Štai priežastis, kodėl išleidžiama tiek daug menkaverčio skaitalo ir kodėl jis taip įžūliai braunasi į reprezentacines knygynų erdves – *pirkit mane ir laikykite*.

Esama ir „klaninio“ pobūdžio problemų. Rašytojas Romualdas Lankauskas su neslepjamu kartėliu sako: „Galima ir 80–ies metų jubiliejų pasitikti be jokios knygos, kai jau seniai esi nepageidaujamas autorius... Paskutinį romaną pasiūliau šešioms leidykloms, bet kai kurios, teksto net neskaičiusios, nepareišė noro išleisti. Kita, lyg ir žadėjusi leisti, kai kažkokie „ekspertai“ peržiūrėjo rankraštį, atsisakė leisti“ (*Lietuvos žinios*, 2012-02-01).

Kultūros ministerijos leidybos programų paramos šis rašytojas taip pat nė sykio negavo. Knygą „Jūra, bet nebe ta“ 2009 m. išleido savo lėšomis vos 100 egzempliorių tiražu, nes savigarba jam neleidžia eiti „su išties ta ranka“ ir ieškoti privačių rėmėjų. Ar Lietuvoje daug dar gyvų rašytojų klasikų, kad leidžiame sau niekinti tokio masto asmenybę? Juk Lankauskas sukūrė „naują inteligento tipą“, lietuvių prozą praturtino „glaustos novelės modeliu“, jo kūriniai yra išversta į 10 Europos kalbų (čia remiuosi literatūros kritikės Jūratės Sprindytės teiginiais).

Nejau drakoniškai laisvosios rinkos dėsniai veikia ir kūrėjų gildijoje? Gal rašytojas teisus, kalbėdamas apie „užsakytas draugelių ir literatūrinių vaidilučių panegirikas“ arba prokuroriškus verdiktus, lemiančius, kad „nepageidaujamas autorius“ visada lieka už borto? Pagarba už indėlį (o jis nenuginčijamas) į lietuvių literatūrą, už vaisingą kūrybinį darbą turbūt jau irgi yra atgyvena, nepriimtina versliam, konkurencingam ir ciniškai apsikriam meno (!) pasauliui. Kur kolegų supratimas ir parama? Meilė ir pagarbą liete liejame prie kapo, bet gyviesiems dažniausiai esame abejingi. Sakysite, čia literatūros diletanto virkavimai? Bet panašią nuomonę viešai dėsto ne vienas žinomas rašytojas, o ir kitų sričių menininkai.

Esistas, poetas ir dramaturgas Rolandas Rastauskas rašo: „Prisiminus, kaip gyveno Ričardas Gavelis, Jur-

gis Kunčinas ar Gintaras Beresnevičius, apima klaidus įniršis. Tačiau pažvelgus į knygų lentynas ar leidyklų suvestines, kartais sukirba „piromaniškas“ noras tam tikrą tos produkcijos dalį paleisti plėnimis“ (*bernardinai.lt*, 2011-2-12).

Jeigu jau RoRa išmuštas iš pusiausvyros, tai ko tikėtis dar nepripažintiems, „neatrastiems“, kantriai laukiantiems savo eilės? Arba nujaučiantiems, kad tos eilės pabaiga gal tik prie kapo duobės... Ir tada ypač liūdnei suskamba bardo Kosto Smorigino dainos „Cigaretė“ pabaiga: „...ir nukris iš šlapią molį/ jau nebereikšmingi pelenai/ ir beliks ranka numoti,/ kad kvailai, kvailai nugyvenai...“

Velnioniškai gaila matant, kaip plečiasi nyki dvasinio skurdo dykra. Taip yra ir todėl, kad vienas po kito tyliai „išeina“ geriausieji. Ryškiausios lietuvių literatūros žvaigždės, tautos sąžinės balso – Justino Marcinkevičiaus jau nebėra. Gal todėl ir mūsų sąžinė prikimta.

Kad gyvendami keistos vertybinės amnezijos laikais galutinai nepamirštume moralinių orientyrų, atsiverskime Justino Marcinkevičiaus knygą „Dienoraščiai ir datos“, Viktorijos Daujotytės monografiją „Raštai ir paraštės“, Valentino Sventicko „Apie Justiną Marcinkevičių“...

Paskutinius gyvenimo metus Zervynų kaime, tarp išlakių pušų, tylomis atsiskyręs praleido nenuilstamas novelės meistras Juozas Aputis. Man jį primena „Vieškelius džipai“ su neįskaitomo rašto autografu.

Kiti sakosi jau parašę *paskutines* savo knygas ir jų balsuose girdėti nusivylimo kartėlis. Bet yra ir bravūriškai optimistiškų – Romualdas Granauskas, išleidęs „Tris vienasves“, sakosi turintis „parako“ dar bent dviem knygoms. Kazys Saja irgi džiaugiasi nauja knyga „Skudurėlių takas“...

Dievaži, nesame gi mes jau tokie „nuvargę“, kad nebeturėtume kada paimti į rankas gerą knygą! Bet gal jau nebemokame skaityti, nebemokame suprasti, nebeįstengiame to, kas vertinga, atskirti nuo niekalo? Gal todėl ir mūsų dienos – vien blogos naujienos? Gal todėl jau taip pripratome prie dvasinio skurdo, kad vienintelis „kultūringas“ veiksmas yra įmūryti dar vieną „plytą“ į neskaitomų knygų lentyną? ■

„VISUOMENĖS PRIEŠAS“ PAKVIETĖ ATVIRAI DISKUSIJAI

Jono Vaitkaus spektaklio aptarimas Nacionaliniame dramos teatre

Diskusijai, kuri įvyko 2012 m. sausio 13 d. Lietuvos nacionaliniame dramos teatre po spektaklio „Visuomenės priešas“, labai tinka sociologo Zygmunto Baumano mintis: „Didžiausia dialogo vertė ta, kad susirenka ir diskutuoja žmonės, kurių nuomonės skiriasi, būtent todėl jie vieni iš kitų gali labai daug išmokti“ (*Kultūros barai*, 2011, nr. 12).

Spausdiname žinomų politikos, kultūros, visuomenės veikėjų, spektaklio kūrėjų ir tiesiog žiūrovų pašnekesį apie „liaudies šauklį“, „laisvę, beveik tolygią moralę“ ir „holivudinį efektą“.

Algirdas Davidavičius. Lietuvos nacionalinis dramos teatras jau antrą kartą daro tą pačią „klaidą“ – kviečia mane, kad moderuočiau diskusiją. Pirmoji įvyko rudenį po spektaklio „Chaosas“, šiandien kartu su įvairiais visuomenės atstovais, na, gal ne draugais, bet ir ne priešais, laisvomis, mažtančiomis asmenybėmis, norėtume pakalbėti apie tai, kas vyksta šiame teatre, konkrečiai – pasidalyti įspūdžiais, pasikeisti nuomonėmis apie spektaklį „Visuomenės priešas“. Diskusijoje dalyvauja ypatingi visuomenės laisvūnai: filosofai Dalius Jonkus, Andrius Bielskis, politikos lauko atstovas, iš dalies irgi akademinis žmogus, politologas Alvydas Medalinskas. Diskutuoti kviečiame spektaklio kūrybinę grupę ir visus žiūrovus, pasilikusius teatre šį vėlavimą vakarą. Pasisakyti galite, kada tik norėsite.

Žiūrėdamas šį spektaklį jaučiausi nejaukiai, nes atpažinau paryškintas, išdidintas savo paties gyvenimo scenas ir momentus. Klausiau savęs, kiek aš pats esu nuosaikus ar radikalus, liberaliai mažtauju kartu su dauguma ar stengiuosi išsakyti drąsiau savo nuomonę, kuri galbūt ir mane pavertų visuomenės priešu? Nieko tokio dramatiško kaip Ibseno siužetuose aš nesu patyręs, tačiau žinau, kad bent jau Andrius Bielskis turi panašios patirties. Andriau, kaip tu, vienas iš Naujosios kairės – kontroversiškiausio pilietinio sąmoningumo judėjimo Lietuvoje – iniciatorių, jauteisi žiūrėdamas spektaklį?

Andrius Bielskis. Pirmiausia norėčiau padėkoti už galimybę dalyvauti šioje diskusijoje. O jaučiausi taip, kaip ir daugelis žiūrovų: sumišęs, suklusęs, net dainuoti norėjosi „abc“. Kilo daug klausimų. Bandžiau juos užsirašyti. Dabar reikia pagalvoti, nuo ko pradėti. Pirmiausia gal nuo neaiškumų. Gal tai daugiau techniniai arba interpretaciniai pjesės dalykai, bet jie taip pat svarbūs. Ne visiškai įtikino staigus redakcijos ir spaustuvininko pateikimas pirmame veiksmo. Tai tarytum visuomenės kairysis flangas. Tiek „liaudies šauklis“, tiek „nuosaikus“ spaustuvininkas labai aiškiai atstovauja tam, kas XIX a. Norvegijoje buvo laikoma liberaliąja pozicija. Verčiant galėtų būti „progresyvioji pozicija“. Man kyla klausimas, kodėl jie taip lengvai pasiduoda gerbiamam valdytojui. Valdytojas pirmo veiksmo finale praneša:

„Tai labai brangiai kainuos, jūs, mokesčių mokėtojai, maži žmogeliai, turėsite už tai sumokėti.“ Ir kairioji, „progresyvioji“, visuomenės dalis visiškai lengvai su tuo sutinka. Man kilo klausimas: kodėl taip yra? Aišku, pjesės lygtis yra visai kita, bet pradžioje kalbu apie šį neaiškumą.

Algirdas Davidavičius. Norėčiau pabrėžti vieną esminį skirtumą. Pradžioje, kai buvo rodomi *aqua* parko arba *spa* vaizdai, vakarėlis gydykloje, iškart pagalvojau apie Druskininkus ir šio kurorto merą. Bet esminis skirtumas tarp Druskininkų ir vietovės, kurią aprašo Ibsenas, yra tai, kad jokių progresyvių kairiųjų, kurie turėtų savo laikraštį, Lietuvoje lyg ir nėra. Kas tie „liaudies šaukliai“, su kuriais mes galėtume palyginti savo patirtį?

Alvydas Medalinskas. Visų pirma noriu pasveikinti režisierių Joną Vaitkų, kad pasirinko socialinę pjesę, kuri yra apie šių dienų lietuvius ir apie „tų“ dienų norvegus. Skandinavija jau pasikeitė ir vertėtų rimtai pasvarstyti, kuo dabar Lietuva skiriasi nuo tų kraštų. Pradėsiu aptardamas keletą esminių akcentų. Nuosai kiekį, apie kuriuos daug kalbama šioje pjesėje, – tai ne charakterio bruožas. Nuosai kiekį – tai moderatų partija. Kas atsitinka pagrindiniam herojui? Žmogus, kuris nori būti nepriklausomas, pakliūva į dviejų partijų tarpusavio pjautynes. Kita problema ta, kad ir žiniasklaidą, ir politikus, o iš dalies ir visuomenę, valdo pinigai. Šioje pjesėje viską valdo verslininkas, urmininkas, kuris kartu yra ir laikraščio leidėjas. Iškilus klausimui, kas atsakys už tai, jeigu miesteliui reikės mokėti pinigus už gydyklų remontą, laikraščio pozicija iškart pasikeičia. Kodėl? Kuo situacija Skandinavijos šalyse skiriasi nuo to, kas vyksta mūsų krašte? Prisiminkime šiandieninę Neringos botelių istoriją. Kai sakoma, esą tuo atveju, jeigu jie bus nuversti, už tai turės sumokėti Lietuvos vyriausybė iš biudžeto lėšų, kitaip tariant, visi mokesčių mokėtojai, iškart kyla klausimas: kas svarbiau – teisingumas ar pinigai? Anksčiau Lietuvoje nebuvo įstatymo, numatančio asmeninę pareigūno atsakomybę už padarytą žalą ir kad tą žalą, jis kompensuotų iš savo kišenės. Dabar Lietuvoje toks įstatymas yra, jis priimtas beveik prieš metus. Skandinavijoje Ibseno laikais irgi, matyt,

nebuvo tokio įstatymo, todėl visi taip sutriko, nes suprato, kad už gydyklų remontą turės sumokėti miestelio gyventojai. Be to, daugiau niekas į tą gydyklą nevažiuos, nenuomos butų. Jeigu šią situaciją perkeltume į Druskininkus ir ragintume, kad ten niekas nevažiuotų, nes paaikškėjo, kaip yra pjesėje, esą gydyklų vanduo užterštas, ko gero, namų savininkai, verslininkai, kiti suinteresuoti asmenys irgi darytų spaudimą laikraščiams, gal net priverstų pakeisti savo poziciją ir šie neviešintų informacijos apie negeroves.

Dar vienas kertinis dalykas: laisvas žmogus yra paverčiamas bepročiu. Jo visiškai nesupranta visuomenė, todėl, apimtas nevilties, jis griebiasi radikalių veiksmų. Paaikškėja, kad vienintelis protingas žmogus yra girtuoklis, nes, kai išgeria, kalba ne jo protas, o dvasia. Tokiuose visuomenės susibūrimuose kaip tas, kuris parodytas pjesėje, dažnai liejasi emocijos. Žinoma, pasitaiko, kaip ir šioje pjesėje, kad prabyla ir kieno nors nupirktas balsas. Juk pinigai, ypač labai dideli, gali daug ką.

Svarbus kūrinio akcentas yra ir žmogaus, prabilusio apie viešąjį gėrį, atsakomybė savo artimiesiems, nes šeimos gerovė kertasi su viešuoju interesu. Spektaklyje esama tiek pjūvių, kad yra apie ką susimąstyti. Ypač tokiai dar nebrandžiai visuomenei kaip mūsų. Valdžios ir visuomenės santykis yra panašus, koks buvo tarpukariu, – tada valdžia taip atitrūko nuo žmonių, kad kilus pavojui iš išorės nebuvo kam gelbėti valstybės.

Kai spektaklyje griuvo siena, man tai priminė tarpukario Lietuvą. Visiškas chaosas, sąmyšis, žmogus, realiai mąstantis, turintis pilietinę poziciją, dar kažką kalba, bet aplinkui jau vien griuvėsiai, vienintelis dalykas, kas gali būti, – pralaužiama siena ir „nušvinta“ Rytų aušra. Kremliaus aušros įvaizdis. Tokią nepriklausomą valstybę lengva užgrobti. Man labai neramu, kad dabar Lietuvoje dauguma žmonių ekonominę gerovę vertina labiau negu nepriklausomybę, kad mūsų visuomenė tokia demoralizuota. Spektaklis man tiesiog „ėjo“ per visą kūną, nes tai, deja, mūsų realybė.

Algirdas Davidavičius. Norėčiau atkreipti dėmesį į vieną aspektą, kurį Alvydas palietė. Pavadinčiau tai „Sokratas svečiuose pas Kafką“. Matome visuomenišką žmogų, turintį aiškia poziciją, bet dėl visiškai neaiškių

arba prieštarinių vertybinių orientyrų, kuriuos iškreipė vartotojų visuomenė, viskas paverčiama liguistu, į beprotybę varančiu teatru – teatras teatre su daugialype scenografija. Politika kaip patologiškas žaidimas tuo, ką psichiatrai vadina psychoprodukcija, – įvairiomis iliuzijomis, fantazmais, kaltinimais, žmonių nuvertinimu. Ar įmanoma išvengti tokios apokaliptinės pabaigos, kai viskas galų gale sugriūna, ir žmonės tiesiog gieda abėcėlę, neturėdami daugiau ką pasakyti? Man tai pasirodė tarsi regresuojanti pirmokų būklė, ir ji mane gąsdina.

Kai atsiverčiu Lietuvos dienraščius, mūsų „liaudies balsą“, ir kasdien skaitau apie Garliavos minią, kuri pritvinkusi labai aiškaus pykčio, ir matau demokratijos bejėgiškumą ką nors pakeisti, bijau, kad mes irgi netrukus stovėsime prie griuvėsių, kartodami abėcėlę, nes nieko daugiau nebelieka.

Dalius Jonkus. Žiūrėdamas spektaklį stebėjau, kiek daug čia yra dalykų, kurie siejasi su šiandienine Lietuvos situacija. Nežinau, kiek teatras turi būti socialus kaip šis spektaklis ar kiti Nacionalinio dramos teatro spektakliai, kuriuos mačiau pastaruosiu metu. Jie yra provokuojantys, aktualūs, nes teatras nebijo kelti aštrių klausimų. Nors nesu šalininkas meno, virstančio socialine kritika, bet šiandien tokia jo funkcija labai reikalinga. Iki šiol buvome įpratę prie kitokio teatro.

Prisimenu pačią pradžią – per visą reklaminę kampaniją buvo pabrėžiamas noras griauti sienas. Nemačiau, kad sienos griovimas spektaklyje yra destruktivus veiksmas, jis greičiau atveriantis ir išlaisvinantis. „Visuomenės priešas“ kviečia laisvai mąstyti.

Atskleidžiamas įdomus konfliktas tarp masės, t. y. daugumos, ir laisvai mąstančio individo. Į šį konfliktą reaguavo net Seimo nariai, antai Mantas Adomėnas piktinosi, kad politikai šiame spektaklyje vaizduojami neteisingai. Man buvo įdomu stebėti, kaip politikai tam tikru atžvilgiu tapo aktoriais – provokacijos, žiūrovų įtraukimo į scenos veiksmą atžvilgiu spektaklis, manau, pavyko. Politikai, beje, nesuprato, kad tai Ibseno citatos.

Algirdas Davidavičius. Ką reiškia būti išskirtine asmenybe mūsų laikais mūsų krašte? Ar iš tikrųjų galime kalbėti apie dvasios aristokratiją, protingą, sąmoningą

mažumą, kuri dar ne tiek išprotėjusi, kad giedotų abėcėlę tarp griuvėsių?

Žiūrovas, studentas. Žiūrėdamas spektaklį pagalvojau: pagrindinis herojus pradėjo krypti į tai, kad jam, „išsikandusiam“ savo radikalumo, jau nebeįdomu stengtis minią atvesti į protą, parodyti jos klaidas. Pasidarė svarbiau pačiam stoti prieš visus, nesvarbu netgi dėl ko, tiesiog tam, kad parodytų, koks jis išskirtinis. Ar ne per daug nukrypstame į radikalumą, pamiršdami pagrindinę idėją, kurią turėtume skleisti? Šiuo atveju svarbiausia atvesti žmones į protą, kad jie suprastų turintys teisę laisviau mąstyti ir patys rinktis.

Žiūrovė. Nesutinku su manančiais, esą tie, kurie dainavo abėcėlę, nebeturi ką pasakyti. Juk tą abėcėlę dainavo vaikai! Nuo jų viskas prasideda. Jie pradeda augti su laisva, nauja, kitokia idėja. Tai simboliška ir labai gražu. Man norėjosi giedoti kartu.

Algirdas Davidavičius. Mane tai ir gąsdina, kad atsikėlę vieną rytą suprasime: Lietuvos himnas yra abėcėlė.

Žiūrovė. Čia buvo tik vaikai. Nuo vaikų auklėjimo reikia pradėti auklėti visuomenę. Jei norime, kad visuomenė pasikeistų, pradėkime auklėti vaikus. Juos reikia mokyti pačių pradmenų, pradėti nuo „abėcėlės“. Su teikti vertybes, kuriomis jie galėtų remtis. Tada visiems bus geriau, nebereikės griebtis perdėto radikalizmo.

Žiūrovas. Man įdomu: tauta sugeba pakilti į tokį kruviną žygį kaip karas, bet asmeninis žmogaus apsisprendimas pranyksta: „Aš nesu atsakingas už savo veiksmus.“ Atsakomybė diktuoja griežtas sąlygas. Man visada rūpėjo klausimas, kokia visuomenė yra atsparesnė. Manychiau, individualistų visuomenė. Gal tikroji demokratija yra ne tai, kad visi ateina ir balsuoja, bet kiekvieno individualiai apsisprendusio žmogaus gal net visiškai skirtingas mąstymas? Tai būtų visuomenės idealas – kiekvienas žmogus turi savo nuomonę. Šio spektaklio mintis: būkime individualistai ir tada atsiras tikroji demokratija.

Žiūrovas Petras. Dabar visi ir yra individualistai. Dirbu mokykloje ir ten susiduriu tik su individais, nėra komandos. Sovietų laikais egzistavo tik komanda, indi-

vidai buvo slopinami. Dabar individas yra išaukština-
mas, bet nėra komandos. Naujausia programa moky-
kloje – kūrybiškumo skatinimas. Perdėtai aukštinami
individa, pradėjome toleruoti bet kokias nesąmones ir
tai naikina kolektyviškumą.

Visi labai gražiai žongliruoja svetimais žodžiais, sa-
kiniais, frazėmis, o savo abėcėlę dažnai pamiršta. Iš tos
abėcėlės mokome sudėti žodžius, bet ar jie prasmingi,
tie žodžiai? Spektaklyje vaikai, patys jauniausi aktoriai
scenoje, – nuskurdę, paimti iš gatvės... Čia simbolių la-
bai daug ir kiekvienas juos perskaitys savaip.

Algirdas Davidavičius. Vaikai yra ateities visuo-
menės, galbūt atviresnės, pagrindas. Spektaklyje jie
klausia suaugusiųjų: ką mes darysime, kai tapsime
laisvi. Koks laisvės turinys? Ar suteikus vaikams abė-
cėlę, abstraktų laisvės pažadą, kas nors pasikeičia vi-
suomenės gyvenime?

Andrius Bielskis. Aš kitaip kelčiau klausimą.
Manau, čia tą laisvę galima suprasti ir šiek tiek
kantiškai, nors aš pats nesu Kanto pasekėjas. Pje-
sėje laisvė iškyla kaip skirtis: pinigai *versus* sąžinė,
pinigai *versus* tam tikra moralinė laikysena. Sąži-
ningumas, garbingumas prieš ekonominį interesą.
Šitos skirties kontekste turėtų
būti kalbama apie laisvę. Ir
atsakymas, kurį pateikė Ibse-
nas, ir spektaklis yra šiek tiek
logiški.

Kodėl šis spektaklis yra la-
bai reikšmingas šiandien? To-
dėl, kad utopiškumo labai la-
bai trūksta, o čia utopija: tokių
žmonių kaip Stokmanas nebė-
ra. Šiandien niekas turbūt ne-
galėtų pasirinkti sąžinės balso,
atmesdamas ekonominį inte-
resą, pasmerkdamas save visiškam
skurdui ir patyčioms. Šis
spektaklis remiasi ir šiek tiek
holivudišku efektu: mes žavi-
mės tuo, ko stinga mūsų visuo-
menei.

Algirdas Davidavičius. Prisimenu Sąjūdžio lai-
kus, Atkuriamąjį Seimą, kuriame buvo nuosaikiųjų
radikalų frakcija (pramoginės vertės pavadinimas –
„nuosaikieji radikalai“). Pamenu plakatą su žodžiais:
„Aukšė Aukštikalnienė = 100 % sąžinės.“ Tokių pa-
reiškimų yra buvę.

Alvydas Medalinskas. Kad vaikai dainuoja abėcė-
lę – gražu. Tai gyvenimo pradžiamokslis. Bet abėcėlė
dainuojama ant griuvėsių, ir tai primena pasakymą:
pasaulį seną išardysime ir naują pastatysime. Idėja gal
graži, bet kartu suvoki, kokie baisumai įvykdavo, kai tą
idėją pradėdavo įgyvendinti. Negalima visko išgriauti,
kad pradėtum statyti tuščioje vietoje. Nes yra tradicijos,
yra kultūra, yra pamatas. Juk tauta ir valstybė turi į kaž-
ką atsiremti, prieš ką nors atmesdama.

Kodėl Rusijoje revoliucija buvo tokia brutali? Atsa-
kymas yra vienas: todėl, kad inteligentija buvo išstumta
iš viešojo gyvenimo. Dostojevskis buvo išsiųstas į ka-
torgą. Daugybė inteligentų tapo radikalais. Laisvi buvo
tik tie, kurie sutraukydavo grandines. Bet ne viena vi-
suomenė, pasiekusi laisvę, vėliau pereidavo prie auto-
ritarizmo, o kai kurios šalys – net prie totalitarizmo.
Kokia visuomenė gali tam atsisipirti? Ta, kuri viduje

„Visuomenės priešas“. Režisierius – Jonas VAITKUS. Spektaklio scena

„Visuomenės priešas“. Režisierius – Jonas VAITKUS. Spektaklio scena

yra įvairialypė. Šiandien Lietuvoje dažnai ir daug kalbama apie laisvę, bet mažai apie atsakomybę. Atsakomybę tautai ir valstybei. Esu liberalių, bet tautinių, o ne kosmopolitinių pažiūrų. Man žmogaus laisvė yra labai svarbi, bet ne mažiau svarbios vertybės yra tauta ir valstybė, ypač kai joms iškyla egzistencinis pavojus, kaip buvo Sąjūdžio metais, o ir šiandien grėsmių esama nemažai – dėl masinės emigracijos, neišbrendamo skurdo, kitų negerovių.

Algirdas Davidavičius. Tai šiek tiek nuosaikaus radikalumo vis dėlto yra?

Alvydas Medalinskas. Nuosaikumo – taip. Jeigu kalbame apie liberalų tautiškumą arba nuosaikų tautiškumą, tai yra tas pats. Ne tik žmogaus laisvė yra labai svarbi, bet ir jo atsakomybė tautai, valstybei. Galiu pasakyti, kuo Švedijos ar Norvegijos „anų“ laikų gyvenimas skyrėsi nuo šių dienų. Tada buvo sakoma: „Dauguma visada teisi.“ Vėliau atsirado suvokimas, kad reikia paisyti ir mažumos teisių. Ibseno laikais mažumos teisės dar nebuvo įstatymiškai įtvirtintos.

Žiūrovas Arvydas. Kalbant vulgariai, norisi režisieriui pasakyti: „Na ir pavarėt prieš valdžią, prieš partijas.“ O svarstant išsamiau, tai, jeigu patys nie-

ko nedarysime, tik lauksime, kol vaikai užaugs ir padarys tvarką, – vadinasi, „nusiplausime“ nuo atsakomybės. Aš irgi dalyvavau Sąjūdyje, bet tokios laisvės, kokios tada siekėme, taip ir nepasiekėme per dvidešimt metų...

Režisierius pastatė puikų spektaklį. Geresnio nesu matęs. Jo šūkis galėtų būti toks: „Laisvas žmogus, laisvas mąstymas prilygsta moralei.“ Gal aš nerišliai kalbu, bet esu susijaudinęs. Stokmanas, kaip ir Jacko Nicholsono herojus filme „Skrydis virš gegutės lizdo“, bando kovoti, nepaisydamas nieko, nors visas pasaulis yra

nusistatęs prieš jį ir jam trukdo. Šiandien mūsų būseną, į kurią mus įstūmė valdžia, yra panaši. Kalbėti darosi sudėtinga. Aš pažįstu verslininkų, kurie dėl kalbėjimo jau bankrutavo.

Man labai patiko spektaklio pabaiga: išgriuvusi siena, tos dulkės, kurios nusėdo ant gražiais kostiumais, baltais marškiniiais pasipuošusių žiūrovų, ir visi pasijuto labai nepatogiai... Ši idėja labai gera.

Algirdas Davidavičius. Tai iš tikrųjų labai stiprus teiginys: „Laisvas mąstymas beveik prilygsta moralei.“ Ar įmanoma jį pritaikyti Lietuvoje?

Žiūrovas. Noriu padėkoti režisieriui – jo spektaklis yra labai aštrus. Matome iš proto varančią pato situaciją, kai nebėra kur dingti. Parodyta beviltiška padėtis, kai visi yra vienas nuo kito priklausomi, visi korumpuoti, visi susisaistę, ir tas raizgalas toks bjaurus... Bandžiau įsivaizduoti, kuris mūsų žurnalistas išdrįstų taip donkichotiškai kautis, apie visus rašyti tiesą? Tokio nėra. Pernelyg visi priklausomi. Šitas spektaklis ypač jautriai pagauna stiprų mūsų šalies nervą. Kiekvienas žiūrovas savaip tą supras, bet esminis dalykas yra perspėjimas – pats laikas gelbėtis.

Algirdas Davidavičius. Ar kas nors gali priešintis sutartiniam moralės nuvertinimui? Ką visa tai reikštų

individui? Kokią kainą jis turėtų už tai susimokėti? Ar Lietuvoje yra sąlygos rasti tokiam buitiniam, smulkiam pilietiniam heroizmui, kuris labai pavojingas bet kam, kas to imasi?

Andrius Bielskis. Ką tik kalbėjusio žiūrovo mintis yra į patį centrą. Spektaklio nervas pagautas labai puikiai, pati pjesė „kalba“ tiesiai mums. Įžvelgiu tam tikrą pavojų, turėdamas omenyje ne tik Lietuvą, bet ir platesnį kontekstą. Man atrodo, kad XXI amžius taip pat bus labai įdomus ir sudėtingas. Panašu, kad apskome ratą ir vėl grįžtame vos ne prie Pirmojo pasaulinio karo išvakarių, kai bręsta kažkokios labai stiprios jėgos, kai socialiniai ir ekonominiai skirtumai milžiniškai didėja visame pasaulyje. Iškyla „gelbėtojo“ poreikis. O šitos nuotaikos yra labai pavojingos. Atsakymų, kaip rasti išeitį, yra labai įvairių. Galbūt mes pašaukti priešintis mikrolygmenyje? Į šviesą artėti lokaliai, o ne ieškoti vieno lyderio, gelbėtojo?

Žiūrovas. Laisvas žmogus nėra pavojingas žmogus. Atrodo, Solženycinas rašė: „Žmogaus laisvė baigiasi ten, kur prasideda kito žmogaus laisvė.“ Spektaklio pabaiga teigia: mums būtina reikia keistis. Visiems reikia didelių permainų, didelių pasikeitimų.

Marina Vildžiūnienė. Pirmiausia noriu padėkoti visiems, kurie sukūrė tokį įtaigų teatrinį veiksma, kokio seniai nemačiau Lietuvoje. Tęsdama laisvės temą, manyčiau, teiginys, kad galima jos išmokti, reiškia norą nusiimti atsakomybę nuo savęs. Laisvė, kaip ir kiti vertybiniai dalykai, perimama tik iš pavyzdžių. Svajodami, kad vaikai gyventų gražesniame pasaulyje, pirmiausia turėtume galvoti, kokį pavyzdį jiems rodome.

Ervinas Koršunovas. Spektaklis labai stiprus, aktualus ir skausmingas, vis dėlto kyla klausimas, ar sąmoningai tie dalykai atmiešiami komiškais elementais? Ar tai socialinė satyra, ar tokie ingredientai, kurie į spektaklį „ateina“ inertiškai?

Jonas Vaitkus. Turėtų atsakyti tie, kas tuos ingredientus įnešė. Aš negaliu atsakyti už aktorius, kurie vaidindami staiga įneša tuos akcentus, tuos elementus, kuriais jie gyvena ar įpratę gyventi. To komentuoti negalėčiau.

Noriu padėkoti už tikrai įdomias mintis. Apie kai kuriuos dalykus aš net nebuvau pagalvojęs. Su spektaklio

dailininke daug kalbėjomės apie tą atsiveriančią skylę, griūvančią sieną... O dabar, kai ji rausvai apšviesta, jūs įžvelgėte visai kitų, naujų asociacijų.

Kai pagalvoji, kas yra laisvas žmogus, kokio jo moralė, viskas atrodo labai paprasta. Laisvas žmogus turi elgtis su kitu žmogumi taip, kaip šis to nusipelno. Jeigu jis nevertas dėmesio, reikia tą ir parodyti, nesvarbu, ar jis viršininkas, ar valdininkas, ar valstybės vyras. Jeigu jis neturi kitų teisių į mane, tai kaip aš galiu būti jo vergas, žemintis prieš jį? Viskas prasideda nuo labai paprastų dalykų: ateina vadovas į kokią nors įstaigą ir daro, ką nori, žmones paverčia vergais, tyčiojasi iš jų, kaip jam patinka, taip ir teismus savo naudai pakreipia, taip ir žemę dalija... Nuo čia viskas prasideda. Visas tas ydas dabar matau. Man Ibsenas atvėrė akis.

Iš tikrųjų nėra vienas partietis, nėra vienas valstybės vyras neišsivaizduoja valstybės valdymo be partijų. Ar šeima gali gyventi be partijos? Pavyzdžiui, aš dirbu Rusų dramų teatre. Ten partijos nėra. Bet puikiai susitvarkom, susikalbam. Kur tik partijos atsiranda, ten prasideda kova, nes apima egoistiškas noras valdyti, siekiama turėti kuo daugiau asmeninės naudos iš to valdymo, save priešpriešinant kitiems. Svarstau, kada partijų vadai supras, kad yra ir kitoks valdymas, yra ir kitoks gyvenimas, kurio galbūt jie net neišsivaizduoja? Tik tada žmonės gal pradės kitaip mąstyti, kitaip rinkti savo atstovus, kitaip žiūrėti į partijas. Partijų reitingas nusmuko taip žemai, kad jau nėra iš kur jo kelti. Vadinasi, valdžia turi susimąstyti. Bet kaip žmonės to pareikalaus iš jos, nulems jų apsisprendimas. Normali, protinga partija gali būti ir iš penkių žmonių. Ji turi turėti tokią teisę. Jeigu ji, nepaisant jos mažumo, laimės rinkimus, galės pasamdyti visai nepartinį asmenį, išmanantį, kaip valdyti šalį, kaip tvarkyti ekonomiką, finansus. Tas žmogus nebūtinai turi būti partinis. Tada bus aišku, kad toji partija nori gero valstybei, o ne sau turtų prisigriebti. Partijos šiandien turėtų gerai pagalvoti, kaip atsikratyti savanaudžių, kurie jas kompromituoja.

Žmonės įvairyti į tikrą nevilgtį. Nėra nė vieno laisvo laikraščio, nepriklausomos spaudos, kurią skaitydamas galėtum neabejoti, kad jis nėra „nupirktas“. Paimi bet kokį straipsnį ir jauti, kad tarp eilučių yra dar kažkas paslėpta.

Todėl ir galvoju, kad turėtume pradėti nuo vaikų. Būdamas teatro pedagogas nuolatos susiduriu su vidurinių mokyklų absolventais. Tie jauni žmonės jau būna išmokyti prisitaikyti, apgauti mokytoją, nepaisyti tam tikrų vertybių... Vaikučiai – apskručiai. Kai į kursą priimi jų penkiolika arba dvidešimt, reikia nemažai laiko, kol pavyksta ištirpdyti pataikavimo, prisitaikymo, gudravimo pašalą, atsineštą iš mokyklos. Manychiau, dalis mokytojų tingi dirbti, dalis nemoka mokyti, dalis bijo mokinių... Maskuodami savo trūkumus, imasi „tvarkyti“ savo „pavaldinius“ – gali juos kolyti, žeminti, atstumti, nes visa tai kažkodėl leidžiama.

Tiek daug bėdų aplinkui, kad iš tikrųjų aptemsta akys. Viliuosi, karta, gimusi Nepriklausomybės laikais, išsaugos tą dvasinę švarą, kurią, jaučiu, daugelis iš jų turi. Jie dar nėra įžūlūs, nėra akiplėšos, nėra cinikai, kurie veržtųsi valdyti bet kokia kaina, kurie labiau norėtų būti matomi ar kažkam daryti įtaką, negu kurti viešąjį gėrį. Jie yra kuklesni. Gal įgavę drąsos, patirties, gyve-

nimiškos ir profesinės, jie ir bus ta jėga, kuri neleis ke-
roti neteis्यbei, korupcijai, iškreiptam bendravimui.

Algirdas Davidavičius. Jūs, režisieriau, tikrai moka-
te nustebinti ne tik savo menu, bet ir mintimis.

Studentas. Norėčiau atsakyti į priekaištus. Pats nese-
niai baigiau mokyklą ir žinau, kad negalima jos vienos
viskuo kaltinti. Vertybes diegia, bent jau turėtų dieg-
ti, ne tik mokykla, bet ir šeima. Manau, būtent šeima
nuteikia būti prisitaikėliais – esą tada gyventi bus daug
paprasciau ir lengviau.

Čia kalbėta apie „laisvę, tolygią moralei“, tačiau bijau,
kad mano kartai laisvė asocijuojasi su moralės normų
atmetimu. Jeigu aš laisvas, tai kokia gali būti moralė?
Nebent tokia, kokią aš pats susikuriu, o tradicinė, vi-
suotinai priimta moralė, anksčiau laikyta neginčytina
vertybe, varžo tą savaip suprantamą laisvę.

Romas Zabarauskas (jaunasis kino režisierius).
Norėčiau atsiliepti į Andriaus Bielskio mintis. Aš su-
prantu jūsų nuojautą, kad XXI amžius gali kelti tota-

„Visuomenės priešas“. Režisierius – Jonas VAITKUS. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

litarizmo pavojų ir panašiai, bet ar taip kalbėti nėra ciniška? Pasižiūrėkime, kas dabar vyksta už Vakarų pasaulio ribų ar net Vakaruose – plieskiasi vis nauji karo židiniai. Mes, čia susėdę, jaučiamės privilegijuoti, bet daugybė žmonių neišbrenda iš skurdo, yra vienaip ar kitaip diskriminuojami ir panašiai. Kaip ir šiame spektaklyje: taip, yra griuvėsiai, bet nepamirškime, kad net vanduo užnuodytas. Jį užnuodijo ne tas žmogus, kuris protestuoja. Jis tik bando tą vandenį pakeisti.

Aš kaip tik žiūrėčiau optimistiškiau, ir į klausimą, ar yra tokių žmonių, kurie kaip daktaras Stokmanas viską aukotų tiesos labui, atsakyčiau – yra. Protestai šiomet vyko visame pasaulyje, nuo arabų šalių iki Niujorko ir Maskvos, kur apskritai niekas nesitikėjo, kad jie galėtų vykti. *Time* žurnalas protestuotoją net išrinko metų žmogumi.

Nežinau, ar tai atves prie totalitarinių nuotaikų... Manau, galima užkirsti tam kelią.

Optimistiškai nuteikia ir mūsų teatro atsigręžimas į plačiąją visuomenę. Tai yra prasmingiau negu vien elitinis ir formalistinis menas.

Audronis Liuga (Nacionalinio dramos teatro meno vadovas). Dėkoju, kad likote pokalbio tokį vėlyvą metų. Maloniai nustebino tiek spektaklio žiūrovų gausa, tiek minčių, nuomonių įvairovė, kurią ši diskusija išprovokavo. Įsitikinome, kad teatro publika yra imli, reikli, išmintinga, vadinasi, teiginys, esą teatrui reikia žiūrovus linksminti, rodyti kažką lengvesnio, nepagrįstas. Tai labai sustiprina kuriančių žmonių – aktorių ir režisierių – motyvaciją.

Pokalbio pradžioje nuskambėjo mintis, kad Nacionalinis dramos teatras tapo labai socialus. Yra žmonių, manančių, kad jis dar per mažai socialus, yra kaltinančių, kad jis nepatriotiškas. Taigi nuomonės įvairios ir labai gerai, kad jų daug. Formuodamas šio teatro naują repertuarą, pirmiausia norėjau atsakyti į pagrindinį klausimą: kodėl Lietuvai reikia nacionalinio teatro? Ir, manau, ne aš vienas. Neiškėlė sau tokio klausimo, mes iš tikrųjų negalėjome ryžtis dirbti šiame teatre. Tai būtų tiesiog nesąžininga. Dabar Europoje daugelis nacionalinių teatrų iš naujo užduoda sau tokį klausimą. Nacionaliniai teatrai ieško savo vietos ir misijos kintančiame laike.

Ne tik šiandien aptariamas „Visuomenės priešas“, bet ir Mariaus Ivaškevičiaus „Išvarymas“, kurį režisavo Oskaras Koršunovas, ir būsimos šio sezono premjeros yra tik pirmasis bandymas rasti atsakymą į šį klausimą. Kaip matote, spektakliai jau sukėlė labai prieštarigus vertinimus. Buvome apkaltinti net „chamiškumu“, šio teatro scenos „dergimu“ už valstybės pinigus... Pritariu, kad Nacionalinis teatras turėtų ugdyti pilietiškumą. Tačiau mes negalime statyti savo katedros, neturėdami tvirtų pamatų. Šio teatro pamatai per pastaruosius dešimtmečius buvo gerokai išklibinti. Reikia pabandyti juos dėti iš naujo. Ir tai darant, pirmiausia būtina atsigręžti į mūsų visuomenės skaudulius, kalbėti apie juos atvirai, drąsiai, meniškai įtaigiai. Džiaugiuosi, kad Jonui Vaitkui kartu su didele kūrybine komanda pavyko – „Visuomenės priešas“ yra pirmoji svarbi naujų teatro pamatų „plyta“.

Ši diskusija – tik įžanga į teatre numatomų susitikimų ciklą. Netrukus pakviesime į diskusiją apie spektaklį „Išvarymas“ – man atrodo, jis daug kuo susijęs su „Visuomenės priešu“. Nė vienas neteigia neginčytinų tiesų, nesiūlo receptų, kaip gydyti visuomenę. Jais keliami klausimai ir rodomas tapsmas, virsmas, pokytis. Tai iš esmės ir yra viena svarbiausių teatro užduočių – per tam tikrą vyksmą parodyti, kaip žmogus tampa žmogumi, asmenybe, piliečiu. Šiuos klausimus šiandien teatre turime užduoti iš naujo. Čia negalioja ankstesnis žinojimas.

Viena iš šio sezono premjerų siūlys kalbėtis apie atmintį, tiksliau – apie atminties „baltąsias dėmes“. Ką mes norime apie save prisiminti ir ko ne? Kaip nublėpta, sumeluota praeitis iškreipia mūsų santykius? Tai irgi svarbūs klausimai, ypač kai jie susiję su istorine atmintimi. Gilintis į istoriją ne mažiau svarbu, negu kalbėti apie dabartį. Bet kalbėti ne iškilmingu tonu, atėjus progai, o drąsiai ir meniškai įtaigiai atverti tiesą, kad ir kokia skausminga ji būtų, – štai dar viena užduotis, verta šiandieninio Nacionalinio teatro.

Algirdas Davidavičius. Ačiū visiems. Paplokime kūrybinei grupei. ■

Parengė Daiva ŠABASEVIČIENĖ

KUR ŠIRDIES ŠERDIS, arba KAM MERGAITEI KIRVIS

Eglės Vertelkaitės paroda Titanike ir Kairėje-dešinėje

Yra parodos. Gausybė jų. Gerų ir prastesnių. Yra reiškiniai. Jų mažiau. Yra įvykiai, kurių beveik nebeprisitaiko. Yra žmonės, kurie daro parodas ir kuria reiškinius, arba nepadaro nei vieno, nei kito. O įvykiai tiesiog įvyksta.

Tie, kurie **dar**, yra **m a t o m i**. Taigi ir aš, nusiteikusi „pamatyti“ Eglę Vertelkaitę, pastebėtą gerokai anksčiau, užsuku į plačias *Titaniko* erdves. Ten iškart pasijuntu siūbuojama (tiesiogine prasme) laivo, kuris dar nežino jam numatytos lemties, todėl kurso nieku gyvu nekeis...

Nesvarbu, ar esi laivo keleivis, ar neišvengiamai nupuošiama eglutė, apima išties keistas jausmas – lyg nesvarumo, lyg netikrumo, lyg nesaugumo būseną, net grėsmės nuojauta. Bandžiau to atsikratyti. Vieną dieną. Antrą. Savaitę... Nepavyko. Nuėjau į *Titaniką* dar kartą. Tas pats. Tačiau kodėl? Juk viskas balta, erdvi, gražu, profesionalu, **į r ė m i n t a**.

Atsitokėjusi nuo kultūrinio šoko, kurį sukėlė nepriekaištingų rėmų didybė, ir nuvijusi šalin merkantilią (bjaurią, bet populiarią) mintį apie numanomą prekinę jų vertę, ėmiau, aišku, ieškoti **m e n o** – TOKIE rėmai JO (meno) tikrai yra nusipelnę.

O tada mane užslėgė „hamletiškas“ klausimas: „Tai kas gi yra tas menas?..“

Protinga būtų pripažinti – tai **n e a t s a k o m a s** (todėl amžinas) klausimas, taigi liaukimės kankinę esamas ir būsimas kūrėjų kartas, nuolatos to teiraudamiesi. Jų teisė turėti savo požiūrį.

O **koks** arba **kur** yra Eglės menas, **ką** ji pati laiko menu ir **kodėl** yra taip tvirtai apsisprendusi plaukti tuo gigantišku laineriu, akivaizdžiai prarandančiu orientyrus?

Pirmiausia ir apmąstysiu mastą. Pribloškianti asmenybinė autorės pozicija, užmojis, energija (nepainioti su energetika!), „plieninis“ kryptingumas, savotiškas autoportretiškumas (nūnai madinga tapusi meno terapija pagal ją bando nustatyti net asmens tapatybę) versta verčia atidžiau pasižvalgyti. Eglės artimai nepažįstu, todėl galiu, pasitelkusi anksčiau minėtas metodikas, nešališkai konstatuoti – tai stipri moteris, o tokioms būdingi stiprūs kompleksai: savirealizacijos, įvertinimo stoka, žūtbutinis siekis pasiekti tai, ko siekiama, **d e s p e r a t i š k a i** įrodyti iš pažiūros lyg ir paprastą, tačiau mums, moterims, tarsi ir neužtikrintą teisę **tiesiog būti**. „Seseriškos“ nuojautos įkvėpta, ėmiau gilintis. Būčiau net nugrimzdusi, jei ne „gelbėjimosi ratas“, kurį metė Laima Kreivytė iš *7 meno dienų* valtelės. Menotyrininkei viskas aišku: ši paroda – „tai erdvinė laiko išklotinė, kelionė po laiko mašiną, mechaninis ir metafizinis erdvėlaikio tyrimas“...

Padrąsinta pasufleruoto kodo, pradėdu **tyrinėti**. Imuosi širdies – raudona dėmė išpreparuoto vaiko kūne tvieskia nuo pirmos sienos („Atverta širdis“). Širdies motyvas, regis, bus svarbiausias ir labiausiai intriguojantis, iš anksto nujaučiu, kad klišėmis čia nesišvaistoma (bent jau taip, kaip rėmais). Toliau tema „punktyrinasi“, anatomiškai ir (galbūt) mentališkai susiejama su natūralaus dydžio „giltinėmis“ (skeletais). Įžanginiame interviu autorė prasarė, kad viliasi parduoti juos kokiai nors „humoro nestokojančiai medicinos įstaigai“. Ritmiški širdies dūžiai girdimi ir rutiniškai subrūkšniuotame titaniškame meditatyviame 12 ofortų cikle „2“-uoju laipsniu, (į)rodančiame atkaklų autorės intelektualumą ir pavydėtiną Vakarų Indijos ra-

džų Balhait šachmatų žaidimo taisyklių žinojimą. Su neįtikėtinu kruopštumu ji suskaičiuoja ir lietuvių sutartinių skambesį („Ratilio“), nokautuodama žiūrovus ne tik sudėtingų technikų išmanymu, bet ir **išmanymu** apskritai – tai (pasirodo) septyni milijonai, šeši šimtai keturiasdešimt vienas tūkstantis ženklų!

„Ar tai nėra bandymas pasverti garsą, suskaidyti iki smulčiausių atomų!“ – šūkteli menotyrininkė. Gal ir yra, svarstau. Ko tik nebūna. Nors tai labiau panašu į norą paversti vyną vandeniu. Vis tiek toliau dairausi širdies. Randu ją vėl, mažą, neišvaizdžią, nepritinkančią nei prie skeletų (tie savo širdis laiko „rankose“), nei prie skoningo Vertelkaitės profesionalumo. Tai mažas paveikslėlis „iš kitos operos“, pavadintas „Švytinti širdis“. Prie tų kitų ir kitokių priskirčiau ir rožinį „Bernelį-mirtį“, o ypač kruopščiai surėmintas miniatiūras, kuriose, labai pasistengus, galima įžiūrėti liginės vaizdelius, kuriuos autorė atsainiai pavadina „objekteliais“. Čia pat – visa siena neįvardytų kultūringų kuckaitiškai-vertelkaitiškų ofortukų. Po juos smagu paganyti žvilgsnį, ieškant įdomesnio brūkštelėjimo ar dėmelės, mintyse klojant šią mozaiką iki lubų ir paverčiant ją tiesiog tvarkinga instaliacija (apie KAŽKĄ). **Toje** sieninėje kompozicijoje „švaistos“ **toji** mergaitė su kirviu. Sunkoka ją pastebėti, bet vėliau, antroje parodos dalyje (galerija *Kairėdešinė*), ji vėl „apsireiškia“, gerokai išdidinta štapavimo būdu, o paryškintas šviesos srautas, sklindantis iš kirvio ašmenų, savaip nuskausmina kirčio aštrumą.

Širdies ir kirvio motyvų, matyt, pritrūko, kad būtų aprėpta visa *Titaniko* erdvė, todėl dosniai pažerta ir daugiau idėjų, gerokai „praskiedžiančių“ nūnai madingą konceptualumą ir paverčiančių ekspoziciją trejų metų kūrybos (tiesa, įspūdingai produktyvios) ataskaita.

Mano galva, parodos „smūgio“ efektą kiek susilpnino fotografijos–vaiduokliai. Kreivytė apie tai rašo: „Iš grasinančių judėti vaizdelių nujaučiamas ne tik fizinis, bet ir psichikos judesys, kylanti nežinomybės baimė bei grėsmės nuojauta“ (kaip man atsitiko *Titanike*). Tačiau tokia charakteristika anaipsole neįrodo, kad tai – šitos parodos „variklio“ būtinoji detalė, o yra tik dar vienas eskizas kitai ir kitokiai parodai. Užtat sužinojau, kad „šėlakas (šėlāk) – yra

Eglė VERTELKAITĖ. *Mergaitė su kirviu*. 2011

gamtinė derva, kurią išskiria vabzdžiai, parazituojančys ant kai kurių tropinių augalų“, ir kad panaudoti tą dervą kūriniais – Vertelkaitės išradimas. Ši žinia užpildė dar vieną mano enciklopedinių (internetinių) žinių spragą, be to, sutinku, kad tai iš tiesų „byloja apie puikiai autorės įvaldytas skirtingas technologijas ir medijų vertimo meną“. Taip, šito neatimsi – kolegės gebėjimas naująsias technologijas derinti su tradicinėmis technikomis nusipelnė susižavėjimo – verta pavydėti jos mokiniams ir tiems, kurie turės pakankamai ryžto įdėmiai pastudijuoti Eglės išradimus.

O dabar – apie citatas. Iš jų ir sudurstytas autorės atvirai deklaruojamas ALTER EGO. Citatomis savo išsamią apžvalgą grindžia ir Kreivytė, tuo taikliai ir konceptualiai priartėdama pati ir priartindama žiūrovus prie konkretaus meninio vyksmo. Cindy Sherman, Jorma Puranenas, Gilles'is Deleuze'as, Michelis Foucault, Robert'as Gobelis, Rosalind Krauss, Ono Kawara, Anne Sexton, Kafka su Robinzonu ir Mindaugas Navakas su Marija Terese Rožanskaite turėtų „atrakinti“ parodos rebusą arba pasklidą

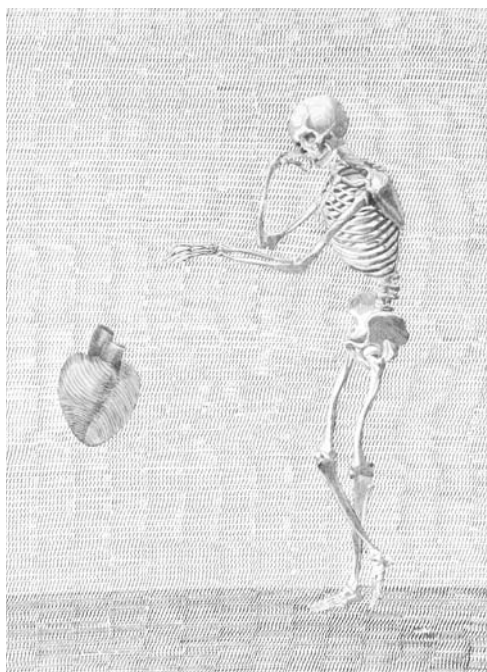
vaizdinį sulipdyti į kokią nors sąmoningai (ar pasąmoningai) aprėpiamą visumą. Jei prie šio sąrašo pridursime parodos autorės jau anksčiau paminėtas pavardes – Arbus, Meatyard, Witkiną ir kitus, kuriais ji manipuliuoja, jiems apie tai nežinant, tai mažiausiai savaitę turėtume ką veikti internetinėje visatoje.

To visko ir VISŲ, kurie supa Eglę, jau tikrai nebepažinsiu, bet noriu pažinti ją pačią, todėl k l a m p o j u toliau, ieškodama, aišku, širdies. Vėl randu ją ofortų cikle, užbaigiančiame ekspoziciją. Pavaizduotas stalelis, kriauklė, svarstyklės, dubuo... Širdis šitoje „kompanijoje“ yra vienišas nykus objektas nykiame peizaže. Ją galima ramiai perkirsti mergaitės kirveliu, net plačiau neužsimojus – tą autorė ir padaro kitame kuklaus formato paveikslėlyje „Perskelta širdis“. Jai (širdžiai) neskaudės, iš jos nevarvės lipnus „saukiškas“ kraujas, nes ji – tik viena iš vizualumo grandinės grandžių.

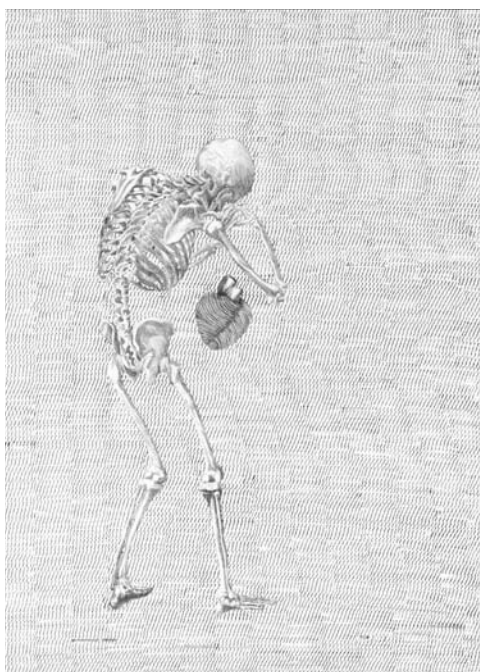
Taip kapojamos malkos. Bet pliauska, kurioje, beje, randi medžio šerdį, byloja apie jo amžių, patirtį ir asmenines savybes. O įkirsta širdis, tvarkingai įrėmintą baltuose rėmeliuose, yra tik suliniuotas (tiesiogine ir perkeltine prasme) objektas. Pasak Kreivytės, „Vertelkaitė praskelia

ne tik daiktus, bet ir širdį.“ Tačiau šita širdis ir yra *daiktas!* Taigi ką perskelia Eglė?

Bet iš tikrųjų – kodėl ieškau dalykų, kurių čia nėra, kurių nė negali būti? Autorė nešioja kaukes ir jos žvilgsnis neužkliūva už jausmų – ji **išmaniai** dėlioja intelektualią šiuolaikinio pasaulio dėlionę, kitaip susodindama „kvarteto muzikantus“, ir tik neišlavinta mano klausia kalta, jei neišgirstu melodijos... Ekspozicija, kuri yra t y r i m a s, ypatingu, mano nepatirtu būdu bando susieti mokslą su menu, vandenį su ugnimi, šviesą su tamsa... Kad suprastum **mena**, nebeužtenka jo paties. Drastiškų šūkavimų apkurtintas pasaulis abejingas Muncho šauksmui, o Van Gogho nusipjauta ausis – tik ekscentriko nuotykis ekscentriškų nuotykių kolekcininkams. Kitokia produkcija užpildo erdves, iš inercijos vis dar vadinamas **meninėmis**. „Manęs nėra, – girdžiu entuziastingus balsus, – esu tik išradinai įrėmintas veidrodis, kuriame atsispindi mane sukūrusio pasaulio atšvaitai.“ Taigi būtų sąžininga *homo creator* pakeisti *homo ludens*, be jokio graudulio suvokiant, kad nūdienos *homo eruditus*, pasitelkdamas tokį – žaidybinį – būdą tiesiog lengviau išters gyvenimą.

Eglė VERTELKAITĖ. Lengvu rankos mostu. 2011

Eglė VERTELKAITĖ. Sugniuždyta širdis. 2011

Jokių ypatingų gelmių šiuolaikinis menas ir neslepia. Pavyzdžiui, kita autorė – Eglė Rakauskaitė, surengusi ekspoziciją Nacionaliniame dramos teatre, pateikia savotišką „naujos kartos manifestą“: „Nauji ženklai ir vaizdiniai internete atsiranda kasdien, vyksta nenutrūkstamas naujų komunikacijos „raktų“ kūrimo procesas. Žmonija dalinasi bendromis vizualumo sąsajomis, kurios suvieniina visų kalbų ir kultūrų žmonės. [...] Pasikiepykite savo mobilųjų

„Barkodo“ skenavimo programa (<http://tiny.lt>) ir „išriškite“ Kazimiro Malevičiaus juodojo kvadrato mįslę“, – pataria žymi mūsų postmodernizmo klasikė, „savickus“ ir „veiverytes“ šluote nušlavusi nuo amžinųjų TEATRO sienų ir tiksliai (pagal tuos pačius parametrus) įkurdinusi *Quick Response* kodo šaukinius.

Tačiau tai apie simbolius ir kodus. O Vertelkaitė vis dėlto kuria dar ir s i u ž e t a, kuris trukdo man įspėti nuasmenintas, savaip išdistiliuotas prasmes. Nelengva susitaikyti su mintim, kad **kodai** gali pakeisti širdį, nes vis dar, turbūt naiviai, neįsivaizduoju roboto vietoj žmogaus. Net Eglės citatose bandau aptikti jos širdies a r t i m u o s i u s. Šiuo atžvilgiu man ypač įdomu, kad tarp „perdirbinių“ atsidūrė ir Peterio Mudisto „Amžinas paskutinis sniego baksnojimas“ (galerija *Kairė-dešinė*). Maža poetiška tapytojo reprodukcija išskaidoma į įvairias technikas ir formatus, paruošiant pačią Mudisto tapybos poeziją, kurią prisimename iš tų laikų, kai Pabaltijo meno bienalėse kolegiskai vienijomės, pabrėždami ne panašumus, bet skirtumus. Išdidinta, sumažinta, įrėminta ar „grafiskai“ štapuota tapyba – tai viešas ir negailestingas nukryžiuavimo aktas, nes nepaprastai mąšli ir mistiška Mudisto poetika (labai nebūdinga racionaliams estams kaip ir Marju Mutsu grafika) lieka paraštėse, kiek sutrikusi dėl savo nuogumo.

Kitas išgvildentas objektas – Joelis-Peteris Witkinas (ciklas „Kaukės“). Jo fotografijų kaukes ir kitus motyvus Eglė plėtoja stulbinamai išradingai, tiesiog kerėdama „lengvumu“, paryškinančiu arba sušvelninančiu atvirą Witkino makabriškumą. Reikia pripažinti, kad „susiporavimas“ su Witkinu pasirodė ypač įtikinamas ir labiausiai „vertelkaitiškas“. (Nujaučiu, kad ekscentriškajai Cindy kuriam laikui teks pailsėti.) Autorė atvirai prisipažįsta, kad čia jos VISAI nereikia ieškoti – ji tik p e r d i r b i n ė j a Witkino nuotraukas. Pridursiu: gosliai pasineria į techninius ir žaidybinius atradimus, tiesiog „gaudydama kaifą“. Tai sukuria autentiško meniškumo aurą, kuri be vargo užburia n e i š m a n u j j i žiūrovą – šią gurmanišką puotą

Eglė VERTELKAITĖ. Amžinas paskutiniojo Mudisto sniego baksnojimas, kol mirtis praeina. 2012

jis priskirs tik Eglei Vertelkaitei, nes apie jokią Witkiną nebus girdėjęs...

Taigi Eglė žaidžia slėpynių, elegantiškai mėtydama pėdas tarp gausybės jai žinomų meno figūrų, o pati ištirpsta virtualiame medijų okeane ir savo noru virsta n e p a ž i n i, bet užtat i š m a n i, sukaupusi daugybę (ne)nuspėjamos informacijos, įkvėpsiančios toliau tęsti žaidimą be pradžios ir pabaigos. Šiuo požiūriu ji – etaloinis ir labai vykęs, itin šiuolaikiškas **žinių visuomenės** produktas, laimės kūdikis, kuriam niekada negrės vidinis išsekimas, idėjų badas, nuobodūs pasikartojimai ir apmaudi senatvė, nes internetas ir kitos komunikacijos priemonės garantuoja: citatų pakaks iki pasaulio pabaigos. Kadaisė tokia veikla buvo vadinama „plagijavimu“. Dabar tai – a p r o p r i a c i j a. Kaip teigia šiuolaikinio meninio vyksmo stebėtojai ir tyrėjai, informacija persisotinusioje erdvėje tokia veikla yra tiesiog neišvengiama, beveik privaloma, nors, tiesą sakant, tai ne itin didelė naujiena. Juk jau Picasso „išnaudojo“ Afriką ir kitką, o neseniai mačiau puikų dokumentinį prancūzų filmą apie

Joel-Peter WITKIN. *Kaukė*

Eglė VERTELKAITĖ. *Witkino kaukė*. 2011. Skaitmeninė fotografija, autorinė technika

mados dievaitį Yves'ą Saint Laurent'ą, be kita ko, pasiuvusį kolekciją suknyčių Pieto Modriano stiliumi, idealiai atkartojančių spalvotus jo paveikslų kvadratukus. Ir niekas nesuko galvos dėl to – kolekcija sulaukė audringo pripažinimo, o Mondrianas buvo jau miręs ir negalėjo pareikšti savo nuomonės (tikriausiai jis irgi būtų apsidžiaugęs „piaru“).

Taigi vyksta kažkas keisto (ir jau senokai). Ar tai parodos, ar metafiziniai tyrimai, ar žaidimai, (ne)lengvai apgaudinėjant vieniems kitus, nesvarbu. Įvardijimai ir pavadinimai – reikšmingi tokių žaidimų komponentai. Man asmeniškai svarbu, kad tai **reiškinys**, ir nebūtina jo tapatinti su įvykiu, kurio autorines teises pasisavino paslaptin-gai kintanti metafizika, veikiamą nenuspėjamai besikeičiančio pasaulio. Vaidinamas nesuvaidintas vaidinimas, kaukės aklinais dengia veidus ir nematyti dangaus...

Suprantu, kad tai pernelyg kategoriški teiginiai, susiję toli gražu ne vien su šia paroda. Nepamokslauju, greičiau atvirkščiai – esu labai patenkinta, kad šitaip nenumaldomai priartėja nūdienu, kuri stovi prie mano durų ir bel-džiasi, o aš bijau jas atidaryti, nujausdama KITO ir KITO-KIO būvio įsiveržimą.

Šalia emocinių ir intelektualinių išvedžiojimų, kurie pagrindžia ir įteisina konkretų atvejį, man (neslėpsiu) labiausiai intriguojantis atrodo feministinis jo aspektas – tam, kad tave pastebėtų, net ir šiais (o gal ypač šiais) laikais reikia galingai mosuoti kirviu. Ar **pavyko** Eglei praskelti sieną, ar tai buvo tik treniruotė? Kol kas kirvis nekerta, tik kirčiuoja, iliustruodamas pastangas „mechaniką paversti laiku“. Ir tas duslus baksnojimas į laiko paširdžius niekaip nesusišaukia su baksnojimo į amžinąjį sniegą aidu.

O ar man **pavyko** įspėti Eglės mįslę? Greičiausiai ne. Esu tikra, kad ji to net ir nenorėtų. Bet stengiausi nuoširdžiai. Sarkazmas, vienur kitur galbūt kyšojęs mano įžvalgų paviršiuje, tikiuosi, neužgavo kolegės ir jos adoratorių. Šie svarstymai – tai žaidimas ir bandymas įsijausti į žaidimus apskritai. Be to, tai ir socialinė-visuomeninė pastanga atgaivinti jau visai mirusią diskusiją ir svarstymų „bacilą“, vos prisimenamą nuo tų laikų, kai menas „kraujavo“, o menininkai daužė vienas kitam „snukius“.

Atvirai prisipažinsiu: norėčiau „parūkyti su Egle“, jei Cindy Sherman laikinai užleistų man savo vietą. ■

ATRASTIEJI AR PRARASTIEJI?

*Prano Lapės (1921–2010) retrospektyvinė paroda
„Smėlio metamorfozės“ galerijoje Kunstkamera*

Prano Lapės, kaip ir daugelio egzodo dailininkų, kūrybinis palikimas yra iš dalies pakibęs „tarp žemės ir dangaus“. Dėl įvairių priežasčių. Visų pirma pripažinkime, kad mažai kas iš mūsų dailininkų ar literatų, pasitraukusių į Vakarų per Antrąjį pasaulinį karą, įsiliejo į magistralines laisvojo pasaulio dailės kryptis, todėl veltui ieškotume jų tarp madin-giausių 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių dailininkų. Rašytojų atveju tai, regis, natūralu, nes juos skyrė kalbos barjeras, tačiau ir dailininkai, atsidūrę svečiose šalyse, nepaisant, atrodytų, universalios plastinės kalbos, dvasiškai ir kultūriškai tarsi liko „įsivaizduojamoje Lietuvoje“. O tie, kurie įėjo į pasaulinę šiuolaikinio meno istoriją, pavyzdžiui, Jurgis Mačiūnas ar Jonas Mekas, tam tikru atžvilgiu turėjo „išsižadėti“ savo šaknų. Žinoma, taip teigdamas šiek tiek šaržuoju, nes tikrovėje viskas yra gerokai sudėtingiau ir sunku pasakyti, kas ko atsisakė, kas ką prarado ar atrado.

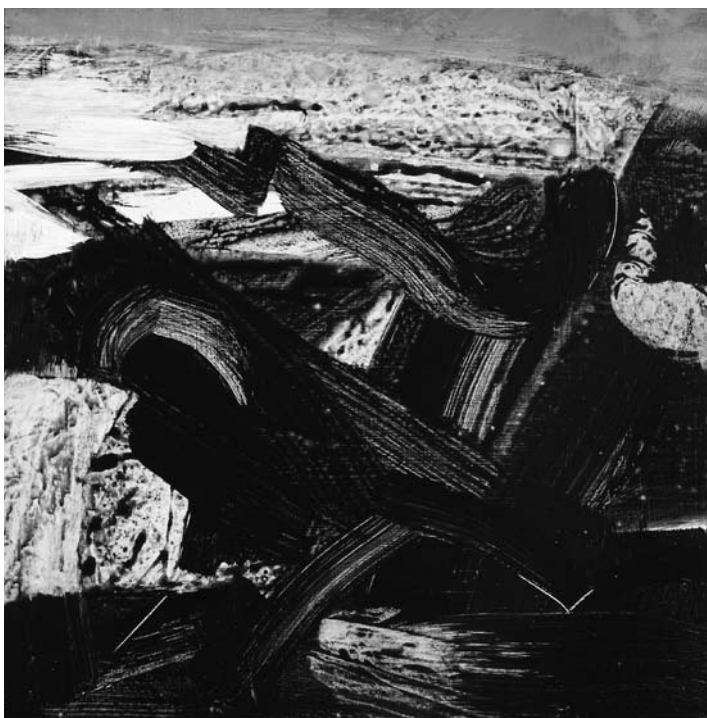
Paradoksalu ir tai, kad, nepaisant ištisus dešimtmečius puoselėtos „vidinės Lietuvos“, daugelio egzodo dailininkų kūryba Lietuvoje vis tiek neatrodo „visišškai“ sava, nėra iki galo „mūsų“. Tai nulemta skirtingų istorinių ir psichologinių Vakarų ir Sovietijos erdvėlaikių, kurie po antrosios nepriklausomybės atgavimo, kad ir kaip būtų paradoksalu, neretai tampa bendravimo tarp tautiečių ir tarpusavio su-pratimo kliūtimi.

Be to, vis dar labai stipri sovietmečiu *suformuotos* „dailės istorijos“, įdiegusios savą stilių ir pavardžių hierarchiją, įtaka. Inertiška sistema nenori nieko keisti, nes tai būtų nenaudinga tiems, kurie sovietmečiu sukaupe simbolinį (ir ne tik) kapitalą. Išeivijos dailininkai šiuo požiūriu nelabai parankūs, tiek atrastieji (ar sugrįžusieji) po antrosios nepriklausomybės atgavimo, tiek sovietmečiu viešėjusieji Lietuvoje ir galbūt privalėję už tai vienaip ar kitaip „atidirbti“ okupacinio režimo struktūroms...

Taigi norinčių ir/ar galinčių rašyti rimtas sovietmečio dailės ir dailės (aplinkos) sociologijos studijas pas mus, bent jau kol kas, neatsirado, kurti romantiškus mitus yra gerokai lengviau ir parankiau. Istorikai mus, dailės ir dailėtyros atstovus, gerokai, aplenkė, pavyzdžiui, Aurimas Švedas parašė knygą apie istoriją ir istorikus „Matricos nelaisvėje“...

Nesant sociologinio skerspjūvio, kalbėti apie išeivijos dailės rimtesnius tyrimus, analizuojančius, be kita ko, ir jos (anti)sąsajas su sovietmečio daile bei kontekstu, matyt, irgi dar neverta.

Net ir tiems, kurie nėra egzodo dailės žinovai, akivaizdu, kad didžiosios daugumos Vakaruose gyvenusių ir kūrusių lietuvių dailininkų kūrybos ypatumai nusistebėtinai sutampa su modernizmu, ypač jei kalbėsime apie tapybą, geneze sovietmečiu. Žinoma, yra tam tikrų specifinių skirtumų, niuan-

Pranas LAPĖ. *Prie Atlanto. I.* 1990–1995. Presuotas kartonas, mišri technika

sų, kuriuos skatino Vakarų rinka ar primetė sovietinė ideologija. Egzodo dailininkų kūryboje daugiau laisvės, abstrakcionizmo gundymų (juos galima suvokti kaip dominuojančią ir net nuvertėjusią madą), vis dėlto „laisvė“ dažnai krypsta komercijos (skonio) link. O sovietmečio (tyliojo) modernizmo dailę slėgė ideologizuoto figūratyvumo presas, matyt, todėl abstrakcijos pusėn linkstanti plastinė kalba buvo suvokiama kur kas radikaliau ir įgaudavo beveik politinę prasmę – tą rodo, pavyzdžiui, Vladislavo Žiliaus, Teodoro Kazimiero Valaičio, Eugenijaus Antano Cukermano, Lino Katino kūryba.

Išėivijos dailės į(si)liejimas į bendrą lietuvių dailės istoriją galbūt pakoreguotų išsisknijusį „teisingą“ ekspresionizmo supratimą, kartu skatintų iš naujo permąstyti skirtumus ir panašumus tarp komercijos ir ideologijos.

Atrodytų, paradoksalu, bet abstrakčioji ekspresionistinė egzodo dailė turi stiprių sąsajų su smarkiai stilizuotu („bėgant nuo ideologizavimo“) sovietmečio

modernizmu – daugeliu atveju jie panašūs ir dvasine pajauta, ir įvaizdžiais, lyriškai interpretuojančiais Lietuvos gamtą, ir netgi mentalinėmis „tautiškumo“ mitologemomis. Tai, ko gero, yra viso lietuvių modernizmo stiprioji pusė, o kartu Achilo kulnas.

Tokius prieštaravimus atskleidžia ir Prano Lapės kūrybos paroda, kurioje eksponuojami 35 įvairių laikotarpių kūriniai, pradedant impresionistiniais paveikslais, baigiant abstrakcijomis ir koliažais. Taigi galima susipažinti su plačiu dailininko kūrybos spektru.

Ko gero, autentiškiausiomis laikytinos Lapės abstrakcijos, nutapytos dažais ir smėliu. Didesnio formato drobės kartais „išduoda“ gal kiek pretenzingą norą kurti Meną, o mažesnio formato paveiksluose juntamas gyvas šėlsmas, energija ir temperamentas. Smėlis šiuo atveju tampa beveik akcionistine ir kartu simboline medžiaga, išreiškiančia tam tikras etines ir/ar estetiškes autoriaus nuostatas, drąsą eksperimentuoti.

Pasikartosiu: kai kurie išėivijos dailininkai arba mažiau pastebimi, net periferiniai sovietmečio modernistai dažnai eksperimentuodavo su medžiagomis kur kas radikaliau nei daugelis pripažintų moderniosios lietuvių tapybos klasikų. Kalbu ne tik apie smėliu tapiusį Lapę, bet ir, pavyzdžiui, apie kaunietį Zenoną Varnauską, kuris buvo susigalvojęs unikalią „mišrią techniką“ (pernai jo retrospektyvinė paroda irgi buvo surengta *Kunstkameroje*).

Taigi, išėivijos dailę dar turėsime „atrasti“, ji laukia rimtų studijų, žinoma, kalbu ne apie dailėtyros parodiją, kai aprašomasis objektas be saiko liaupsinimas, o apie nuodugnius sociokultūrinio konteksto (tiek Vakarų, tiek Sovietijos erdvėlaikių) tyrimus, kurie turėtų atskleisti kokybiškai naują santykį ir ryšius tarp išėivijos dailės ir to, kas buvo kuriama Lietuvoje sovietmečiu.

Beje, ir pats Pranas Lapė, kuris buvo neprilygstamas eruditas ir labai kritiškas žmogus, dažnai apie tai kalbėdavo ir vylėsi, kad kada nors į visą lietuvių dailę, nesvarbu, kur ir kada ji būtų sukurta, galėsime pažvelgti kaip į integralią visumą. ■

Pranas LAPĖ
Kompozicija
1962
Drobė
aliejus
95x64,5

Pranas LAPĖ
Kompozicija
1990–1995
Drobė
mišri technika
38x88

Pranas LAPĖ. Kompozicija VIII. Popierius, mišri technika; 60x49

Pranas LAPĖ. Kompozicija V. Popierius, mišri technika; 61x49

Pranas LAPĖ
Atlanto dovana
1975
Asamblijažas
60x76
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

„Prisipažįstu ir atsiprašau, kad išverčiau „Ulisą“, – galėtų pasakyti Jeronimas Brazaitis, nes vertėją jau nustelbė... vertimo redaktorius. Net interviu *Lietuvos ryte* „Galvosūkiu romaną pavertė nemariu“ darytas ne su Brazaičiu, bet su Saulium Repečka, „*kuris daug nuveikė, kad šio legendinio kūrinio vertimas pasiektų ir lietuvių skaitytojus*“. Pabrėžiama: „*Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, įvairiuose kultūros žurnaluose pasirodė J. Brazaičio išverstų „Uliso“ fragmentų, kurie, pasak literatūrologų, buvo silpni ir neturėjo nieko bendra su literatūriniu vertimu. J. Brazaitis nenuleido rankų [koks nenaudėlis! – Red.] ir šiaip ne taip įveikė sudėtingą tekstą. Prie jo labai daug teko padirbėti S. Repečkai,*“ kuris „*neslėpė, kad šiam vertimui iki tobulumo labai toli [kas redaktoriui trukdė vertimą patobulinti? – Red.]*,

todėl jis tiki, jog ateityje pavyks skaitytojams pateikti ir geresnį „Uliso“ vertimą“, nors čia pat sau paprieštarausja: „*Šiais laikais mažai kas nori gilintis į „Ulisą“ ir bandyti pasiekti jo prasminį dugną.*“

Išvedę analogiją, galėtume sakyti, kad ir Aleksys Churginas išvertė Shakespeare'ą ne itin tobulai, nors už nemažus pinigus, bet jis tikrai nesulaukė paniekos, kaip Jeronimas Brazaitis, išvertęs „Ulisą“ be jokios materialinės paramos, kaip pats sako, tiesiog „iš jausmo ir supratimo, kad jis reikalingas visur, visiems ir visada“.

Gal tik toks naivus idealistas, neprilygstamas entuziastas keistuolis ir galėjo imtis tokio pasiaukojamo darbo, už kurį iki šiol jį vainoja nenaivūs ir nekeisti pragmatikai?

Jeronimas BRAZAITIS

IŠVERSKITE, KAS DAR NEIŠVERSTA

Meilė myli mylėti meilę (*Love loves to love love*).

James Joyce

Nuo 1925-ųjų, praėjus 3 metams po „Uliso“ išleidimo, airiai ėmė švęsti Nacionalinę šventę, kuri vadinama *Bloomsday* – Bliumo (arba Žydėjimo) diena. Kiekvienais metais birželio 16 d. iš pat ryto šventės dalyviai pradeda keliauti *visais* pagrindinių ir antraeilų knygos veikėjų *maršrutais*: užaina visur, kur anie buvo.

Kartą, pasakodamas apie „Ulisą“ Vytauto Didžiojo universiteto studentams, pajuokavau, kad tą dieną

visiems vyrams privalu, kaip darė misteris Leopoldas Bliumas, nueiti į viešnamį, o jų žmonoms – likti namuose: iš pradžių, apie 4 val. po pietų, ateis „impresarijai“ ir vyks repeticijos lovoje, o paskui ten pat jos lauks *savo vyrų*, kaip darė Moli, kurios mintyse vis atsirasdavo *Poldis, Riksidiksidoldis, Don Migelis de la Flora* ir kitais vardais vadinamas jos vyras, kurio ji neatiduos niekam, net į „*kompaniją tiems medikams*“.

Pamenu, kai ėmiausi „Uliso“, nuolatos savęs klausdavau:

– Ar išversi?

– Taip. Sugebėjau *du kartus* Joyce'ą *nupiešti* (vieną kartą pasižiūrėdamas į tikro dailininko piešinį „Šokantis Joyce'as“, kitą – iš nuotraukos „Joyce'as Ciuriche 1938 m.“), taigi tikrai *išversiu!*

– O jeigu niekas tos knygos neišleis?

– Tada bus *ranka rašyta!* Parašysiu ant to, ką turėsiu: popieriaus *visokio*, baltos medžiagos, jeigu pritrūks, imsiuos odų – kiaulės, veršiuko, gal jaučio. Joyce'o tekstas *visur tinka*. Normalus dalykas (kadangi bus siekiama *literatūros progreso*) skaityti jį ir ant degtukų dėžučių etikečių – gal kelių milijonų. Toks rašytojas reikalingas *visur, visada ir visiems!*

– Ar vertimas bus pakankamai *geras*?

– Jeigu būčiau literatūros profesorius ir mokyčiau kitus, tada sakyčiau, kad Joyce'o *vertimą* – *perteikimą* lietuviškai (kaip ir vertimus į kitas kalbas) būtina *tobulinti* sulig kiekvienu leidimu. Tačiau dabar, kai darbas tik pradėtas, kitaip kalbėti negaliu. „Ulisą“ verčiu iš *jausmo ir supratimo*, kad jis *labai reikalingas* visiems aplink mane – visai Lietuvai! Juo džiaugsimės, nes „Ulisą“ pripažins *geriausia XX a. knyga*, o lietuviams nereikės tylėti, nuleidus galvas, kai kas nors, atvykęs iš kitos šalies, paklaus, *ar turime „Ulisą“ lietuviškai*. Tikiu, kad vertimas bus *labai geras*, po keleto metų *Joyce'as bus įtrauktas* į vidurinių mokyklų programas...

Tie klausimai – patys pirmieji, kuriuos uždaviau sau 1989–1990 m. Taip tada į juos ir atsakiau, su *paaiškinimais, išplėtimais*, gal kai kur su *humoru* ar per kraštus besiliejančiu *patosu*, tačiau nuoširdžiai tikėdamas, kad *XX a. intelekto rekordininką* galėsime turėti perteiktą, o ne *išverstą* (šis žodis neapima visos esmės), lietuviškai.

Pirmiausia išverčiau Jameso Joyce'o poemą proza „Džiakomo Džoisas“. *Lygiagrečiai* buvo išspausdintas originalo tekstas *anglų kalba*. Joyce'as, būdamas *grynakraujis airis*, rašė angliškai, kad jo kūriniai *būtų kuo greičiau išversti į kitas pasaulio kalbas* ir skaitytojai sužinotų apie airių tautos problemas, ypač siekį *išsilaisvinti* iš D. Britanijos „globos“.

Istorija: su almanacho *Europa* (1988, nr. 1) sudarytoju Romualdu Ozolu (jis tada dirbo *Minties* leidykloje) pabendrauome tik 2 ar 3 kartus, rekordiškai sugaišdami pokalbiams po 30–40 sekundžių (Ozolas, vienas iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatorių, neturėjo nė minutės laiko, nes be kitų reikalų rūpinosi dar ir badaujančiais protestuotojais Katedros aikštėje). „Uliso“ vertimą pasiūliau todėl, kad Lietuvai *reikėjo* naujo žodžio ir literatūros, nes, atrodo, tik vienas iš menų viešai dirbo bendram reikalui – *muzika*, ypač *Algirdas Kaušpėdas* ir jo *Antis*.

Ozolas pasakė: „Gera, Joyce'o reikės“.

Almanachą *Europa* su „Uliso“ fragmentais platinau M. Žilinsko galerijoje. Pasakojau žmonėms apie Joyce'o gyvenimo posūkius, būdo bruožus, apie jo meilę Tėvynei, apie kūrinius, ypač „Ulisą“. Priminiau, kad 1968 m. 1, 3 ir 4 skyrius, išverstus Tomo Venclovos, išspausdino žurnalas *Pergalė* (dabar – *Metai*).

Versti „Ulisą“ nusprendžiau 1986 m., gal todėl, kad nuo minėtos publikacijos *Pergalėje* buvo praėję 18 metų – šis skaičius man simboliškai siejosi su 18 knygos skyrių.

Pats rašytojas „Uliso“ *nevadino romanu*, nes kūriny, paremtas *sąmonės srauto* metodu, *peraugo* to žanro rėmus. Tai *sąmonės srauto, epinio realizmo ir momentinių nuotraukų* derinys. Užrašytos mintys, kuriuos skriejo veikėjų sąmonėje, frazės, kokias pats sau liepė pasakyti personažas, kokios nuskambėjo garsiai, kokias išgirdo jo pašnekovas... Tačiau viskas vyksta realioje aplinkoje – Dublino gatvės, parduotuvės, tavernos, restoranai, mokymo įstaigos, koncertų salės, poilsio vietos ir t. t. aprašytos taip tiksliai, kad, pasak Joyce'o, „*jeigu miestas vieną dieną staiga išnyktų nuo žemės paviršiaus, jį būtų galima atstatyti pagal mano knygą.*“

Kai kurie kritikai, bandę priskirti Joyce'ą prie siurrealistų, netrukus liovėsi, nes suvokė *iš anksto sudarytą knygos planą, tvarką ir tikslą* – visa tai rašytojui įskiepjo jį mokę *jėzuitai*.

Pirmoji „Uliso“ vertimo dalis – 11 skyrius *Sirenos* (tai rankraštinis pavadinimas, nes knygoje Joyce'as skyrių pavadinimų, rodančių Homero paraleles, at-

sisakė, tačiau jie liko kritiniuose straipsniuose, tyrinėtojų komentaruose) buvo išspausdintas *Krantų* 1989 m. rugpjūčio/rugsėjo numeryje. Tuometinis žurnalo redaktorius a. a. Vaidotas Daunys net atvažiavo pas mane į namus pasakyti, kad spausdins, nes gavo palankų Tomo Venclovos atsiliepimą apie vertimą. Paklausė: „*Jarai, ar gerai bus, jei spausdinsime puslapyje tris skiltis? Ir petitu?*“ Aš atsakiau: „Spausdinkite nors ir *blusitu*. Svarbu – pradėt!“

Vėliau vertimo fragmentai plačiai pasklido po kultūrinę periodiką.

„Ulisą“, šią neįkainojamą intelektualinę dovaną, galima skaityti, pasirenkant „pradžios“ vietą, pavyzdžiui, pagal tai, koks skyriaus „menas“. *Toje periodinių leidinių epochoje (1989–2003)* verčiau knygą *ne iš eilės*, o atskirais skyriais, kad būtų tuo laiku *aktualūs* arba meniškai įdomiausi: 11-as, *Sirenos*, tapo pirmas todėl, kad mane *žavėjo*, kaip autorius *literatūriniu būdu* atkuria įvairias *muzikines formas*, 8-as, *Lestrigonai*, pasirodė netrukus todėl, kad pastebėjau jį esant *tipiškiausią*, 5-as, *Lotoso valgytojai* (arba *Lotofagai*) – kad „tipiškumo“, turiu omeny sąmonės srautą (*stream of consciousness*) jame taip pat labai daug. Vėliau vertimų eilę reguliavo kiti kriterijai: 7-me, *Eolas*, kuris iš pradžių manęs netraukė, nes veiksmas vyksta dviejų periodinių leidinių redakcijoje, Joyce'as padovanojo mums net 120 retorikos formų, 10-as, *Klajojančios uolos*, išsiskyrė ta ypatybe, kad 19-oje epizodų aprašyti maždaug 1 valandos įvykiai *vyksta vienu metu* („Kodėl čia 19 epizodų, jei knygoje 18 skyrių?“ – kėlė klausimą kai kurie tyrinėtojai. „19-as – naujo kūrinio apmatai?“ – spėjau aš).

Kad skaitytojai gautų *vis naujas* „Uliso“ ištraukas, tik pačioje darbo prie pirmos knygos pabaigoje pateikiau 1, 3 ir 4 skyrius, „tuos Tomo“, kaip sakydavo a. a. Bronys Savukynas.

Kai kas iš skaitytojų mano, kad žurnalinis vertimo variantas geresnis už suredaguotą knygą. Natūralesnė šnekamoji kalba, stipriau jaučiamas ritmas, be to, pateikta tiek komentarų, kad susidarytų vos ne antra knyga.

Reikia suprasti, kad aš „Ulisą“ verčiau didesne dalimi iš entuziazmo, prieš tai apie 16 metų dirbau „pagal

diplomą“ – inžinieriumi. Specialaus universitetinio pasirengimo neturėjau, nors anglų kalbos diplomą dar ne viskas. Kai pradėjau, nuo „Uliso“ pasirodymo buvo praėję 64 metai, kai 2002 m. baigiau, sukako net 84 tušti „anglistų“ metai – niekas iš jų lietuviško vertimo nepateikė.

Leidžiant lietuviškai šią *žymiausią XX a.* knygą, redaktoriaus *tikrai reikėjo*. Saulius Repečka buvo Europos Komisijos *specialiai* komandiruotas į Oksfordo universitetą studijuoti Joyce'o archyvo (55 tomai) ir, žinoma, kitų knygų. Dirbti su juo buvo malonu, abu jautėme šio *intelektinio uždavinio* svarbą *visai* Lietuvos kultūrai.

Pačią pirmą studiją apie „Ulisą“ parašė Stuartas Gilbertas 1930 m., konsultuodamasis su *pačiu Joyce'u*. 1952 m. buvo išleistas Williamo Yorcko Tindallo parašytas gidas Jameso Joyce'o skaitytojams.

Įspūdingą komentarų (*vien tik!*) knygą parašė Donas Giffordas su Robertu J. Seidmanu 1974 m. Leidimas tuoj pat buvo pakartotas, papildytą jį vėl išleido 1989 m. – tai gerokai didesnės apimties knyga net už patį „Ulisą“.

Joyce'o kūrybą nagrinėjančios knygos leidžiamos nuolatos, be čia paminėtų skaičiau dar 21 ir kiekvienoje radau naudingų dalykų.

Manęs dažnai klausia, negi tikrai skaitau antrą knygą? Taip, tačiau tik *komentarais* – jų dabar reikia. Mano ir Sauliaus Repečkos parašytus (aš gilinausi į knygas, o Saulius eksploatavo elektroninius, Jorgo Bergerio parengtus net 13-os autorių komentarus, beje, manusius jis *tikrai gabiai* sutrumpino) lyginu su Dono Giffordo, Roberto J. Seidmano ir Declano Kiberdo. Persistengimų nerandu, nors papildymų *kiekviename* kitame *lietuviškame* leidime turės būti naujų – tokia „Uliso“ tyrinėjimo sąlyga). Mūsų komentarai gali žaisti vienoj komandoj – netgi startiniame penkete – su minėtais angliškais. Nežinau net dviejų *šiuolaikinių* (po 1988 metų) *vertimų su komentarais* (o tik tokie dabar „užskaitomi“), „nelendu į kompą“, nors išmanau tą techniką ir jos pažangą, bet palieku tą darbelį studentams. Tegul *randa, kokių kalbų vertimai iki 2010 metų yra išleisti su komentarais, ir juos palygina*.

Ar tikrai visi knygos įvykiai „tilpo“ į tą konkrečią 1904 m. birželio 16-ąją? Išsiaiškinau tik kelias *fikcijas*:

a) Daugiausia neigiamai „sveikinama“ vicekaraliaus kavalkada, pavaizduota 10 skyriaus 19-ame epizode, *tądien nevažiavo*, bet Joyce'ui ji buvo *reikalinga*, kad galėtų parodyti *valstybinę valdžią* kaip atsvarą *bažnytinei*, nes 1-ame epizode aprašoma Tėvo Konmi kelionė per miestą;

b) Patriko Dignemo laidotuvės buvo sumodeliuotos pagal kitas, įvykusias truputį anksčiau – 1904 m. birželio 10 dieną;

c) Ne visi tie straipsniai, kuriuos knygos veikėjai skaitė *Evening Telegraph* numeryje, iš tikrųjų buvo jame išspausdinti;

d) Dainelės „Mano panelė – Jorkšyro mergaitė“ sukūrimo metai yra 1908-ieji (tikslina Davidas Pierce'as), taigi 1904 m. birželio 16 d. Pasiutėlis Boilenas, jeigu ir „atžingsniavo [...]“ pagal priedainio „Mano panelė – Jorkšyro mergaitė“ ritmą, tai lėmė tik autoriaus vaizduotė.

Dainų ar operų ir operečių arijų ištraukų „Ulise“ yra 308. Tai tikslūs Dono Giffordo duomenys. Kai kurios iš jų priskirtos vieno ar kito veikėjo mintims.

Tačiau dainos – dar ne viskas. Nuolat prisimenami Homeras, Dante, Shakespeare'as, kiti rašytojai. Žinomas net jų citatų skaičius. Atitinkamai – 124, 37 ir 332 (beje, prie minėtų rašytojų pridėję Joyce'ą, kritikai sudarė žymiausių rašytojų per visą žmonijos istoriją ketvertą). Nemažai yra Williamo Blake'o, Johno Miltono, Thomaso Moore'o, Williamo Butlerio Yeatso ir kitų autorių citatų.

Tyrinėjančiam „Ulisą“ skaitytojui sudaromos sąlygos arba prisiminti, arba pradėti skaityti Šventąjį Raštą, nes vien iš Naujojo Testamento 4 Evangelijų čia yra 171 ištrauka.

Tą „Uliso“ *veiksmo dieną* į Dubliną, regis, buvo susirinkęs *visas pasaulis* – žymiausi mokslininkai, filosofai, teisininkai, dainininkai, muzikantai, kompozitoriai, nacionaliniai herojai, sportininkai ir daugybė kitų. Atrado, autoriaus sakinių čia ne tiek jau ir daug. Tačiau tokia mintis gali kilti tik tam, kuris skaičiuoja citatas, neįvertindamas, kokią knygos dalį jos užima.

Juk svarbiausia – *vaizdavimo metodas*, kuris padeda tas citatas *suvaldyti*, kad jos *veiktų* Joyce'o pasakojimo *naudai*.

Kai pirmą kartą skaičiau „Ulisą“ 1965 m. lenkų žurnale, o 1968 m. – lietuviškai (Tomo Venclovos išversus skyrius), mane *patraukė* temų įvairovė, pagrindinio herojaus „reikalų“ diapazonas, didelis tikslumas, prozinis ritmas. Ir tada šmėstelėjo mintis, ar jis pats viską sugalvojo? Atrado, sutvarkė, pateikė – „užpatentavo“?

Airijoje, nors ir valdomoje anglų, mokinys arba studentas bibliotekoje rasdavo *visą žymiausių pasaulio literatūrą*, galėjo mokytis tų užsienio kalbų, kurios jam atrodė reikalingos arba patrauklios. Dar ir dabar dažnai prisimenu, kaip mums tekdavo „kombinuoti“ knygas sovietų okupuotoje Lietuvoje.

Sąmonės srauto ir Sigmundo Freudo *laisvųjų asociacijų* metodai labai panašūs, tačiau Joyce'as kategoriškai *neigė*, kad jam padarė įtaką žymus austrų psichiatras, *psichoanalizės pagrindėjas*, pirmasis mokslininkas, išdrįšęs teigti, esą *žmogaus elgesys ir veiksmai priklauso nuo jo sąmonės*. Savo mokytoju rašytojas laikė Édouardą Dujardiną, o Freudu darbus skaitė tik norėdamas įsitikinti *metodų panašumu* ir juos naudojo *tik kaip tiltų į „Ulisą“ statybinę medžiagą*.

Joyce'as skaitė ir Carlo Gustavo Jungo, *analitinės psichologijos* (žmonijos archetipai, kolektyvinė sąmonė ir kt.) kūrėjo, veikalus, tikėjo šio mokslininko teorijomis. Jungas, beje, ne iš karto *susigyveno* su „Ulisu“. Jis „vargais negalais“ pasiekė 7-ą skyrių *Eolas*, tą vietą, kur aprašomas Mozė („...vyras vikrus kovoje – akmenragis, akmenbarzdis, akmenširdis“), ir tik tada, kaip pats pripažįsta straipsnyje „Ulisas“, pradėjo „miglotai suvokti autoriaus poziciją ir visos knygos idėją“. O paskutinis skyrius *Penelopė*, kuriame teka Moli minčių *srautas*, Jungą taip sužavėjo, kad jis parašė: „O, kiek daug jis žino apie moters psichologiją – kaip velnio bobutė! Aš tiek nežinau.“ Joyce'as kelias dienas vaikščiojo aukštai iškėlęs galvą, kol jo žmona Nora Barnacle pareiškė: „Ji-mis visai nieko nesupranta apie moteris!“

Joyce'as susipažino su Nora 1904 m., o pirmasis jų pasimatymas įvyko birželio 16 d. [pasak verti-

mo redaktorius, „*tada tarp jų įvyko ir meilės aktas, nors ginčijamasi, ar tai buvo įprasta sueitis, ar Nora savo būsimą vyrą parke patenkino ranka*“. Ši citata iš jau minėto interviu su Saulium Repečka Lietuvos ryte svarbi tuo, kad atsiskleidžia ryškus vertėjo ir jo vertimo redaktorius požiūrių į „objektą“ skirtumas. – Red.]. Todėl ir „Ulisui“ rašytojas parinko šią įsimintiną datą. Nora buvo labai ištikima mylimoji, beje, oficialiai jie susituokė tik 1931 m. Londone, pragyvenę kartu 27 metus. Jos laišakai padėjo rašytojui sukurti vieną įspūdingiausių *Amžinosios moters* paveikslų.

Joyce'as, gyvendamas Dubline, Trieste, Romoje, Ciuriche, Paryžiuje, bendravo su daugybe žmonių, turėjo draugų ir, žinoma, priešų.

Su draugais gerdavo vyną ir kalbėdavosi apie meną. Vienoje nuotraukoje, pavadintoje „Trys airių gracijos“, matome Jamesą Joyce'ą, Arthurą Sullivaną ir Jamesą Stephensą. Tenorui Sullivanui Joyce'as skynė kelią į sceną, be perstojo jį girdamas. Su Stephensu, gimusiu irgi 1882 m., netgi tą pačią dieną, buvo susitaręs, kad, jeigu apaks, šis pabaigs paskutinį jo kūrinį „Finegano budynė“ (*Finnegans Wake*), bet iškentęs daugybę akių operacijų spėjo romaną parašyti ir išleisti (1939). Prancūzų vertėjas Jacques'as Benoist-Méchiną jį įtikino, kad paskutinis „Uliso“ žodis turi būti *Taip* – gyvenimo teigimas. Joyce'as svarstė su juo tą klausimą porą valandų, leisdamas vertėjui įrodyti to *Taip* būtinumą, nors jau prieš 2 metus literatūros tyrinėtoji Valery Larbaud pats buvo parašęs laišką, kuriame paskelbė, kad *jau žino* tą *tokį svarbų paskutinį žodį* ir užrašė jį.

Su priešais atsiskaitydavo daugiausia literatūriniais nokautais: susipykęs Ciuriche su britų konsulato darbuotojais Carru ir Comptonu, suteikė tas pavardes 15 skyriaus naktinei sargybai – anglų kareiviams, kurie, žygiuodami per „savo“ rajoną, „staigiai pasisuka ir drauge skambiai superdžia lūpomis“. Triesto laikraščio leidėjui Albertui Prezioso irgi neliko skolingas – pačiais nepatraukliausiais jo bruožais „apdovanojo“ plevėsą Pasiutėlį Boileną, o Prezioso žodžius, pašnibždėtus *jo Norai*, įdėjo į Leopoldo Bliumo lūpas,

aprašydamas *pasipiršimo sceną* po Houto kalno rododendronais –laukiniais paparčiais.

Norėdamas parodyti, kieno viršus, Prezioso žodžius „Saulė pateka jums“ (*Il sole s'è levato per lei*) pakeitė „Saulė šviečia tau“ (*The sun shines for you*).

Rašytojo amžininkai prisimena jį tokį: stovi palinkęs pirmyn Dublino aludėje, galva pakreipta į šoną – klauso, lūpose – daugiareikšmė šypsenėlė, višaląik „prie jo“ pluoštas lapelių. Net *galingos* atminties Joyce'as užsirašinėjo! (Taigi ir aš „kultūros veikėjams“ galiu atkirsti: „Žodis „pamiršau“ – ne pasiteisinimas!“) Tas *nė akimirksniu* nenutraukiamas darbas (kartą rašytojas išdidžiai paskelbė, kad nepanaudotos pastabos „Ulisui“ svėrė dvylika kilogramų) pasauliui davė tokį kūrinį, kuris *spindi tamsoje, ir tamsa jo nenugalėjo* (plg. Jn 1,5). „Ulisas“ šviečia kaip Šventojo Rašto šviesa, toji knyga – tai *intelektinės religijos* tomiai. Todėl sakau: „**Uliso turėjimas arba neturėjimas nusako tautos kultūros lygį.**

Vis dėlto per daug nenusiraminkime. Vienos didelės jo knygos Lietuvai neužtenka. Apsakymų rinkinį „Dubliniečiai“ ir romaną „Menininko jaunų dienų portretas“ yra išvertęs ir, tikiuosi, dar šiame dešimtmetyje norės pateikti patobulintus vertimų variantus Povilas Gasiulis. Jeigu kas nors iš turinčių anglų kalbos specialisto diplomą jaučia nuoskaudą, kad nespėjo pradėti arba kad jam nepasiūlė sutarties (aš savąją pasirašiau tik 2001 m., 14 metų dirbęs „iš idėjos“), lai paklūsta vidiniam kvietimui išversti tai, kas dar neišversta.

Specialistams, kurie sako, kad man, padedamam Sauliaus Repečkos, „nepasisekė“ prakalbinti Joyce'o lietuviškai, siūlyčiau parodyti savo vertimą (buvo laiko, primenu dar kartą, – net nuo 1918 metų!). Arba tegul *įsipareigoja išversti* (nors ir devyniese) paskutinį Joyce'o romaną „Finegano budynė“ (1939), kurį *World Librarian Board* įrašė 3-uoju žymiausių XX a. knygų sąrašė. Pirmoje vietoje – „Ulisas“.

Įdomus rašytojo biografijos faktas: kai Nepriklausomos Airijos Respublikos kultūros ministras pasiūlė pristatyti jį kandidatui Nobelio premijai, Joyce'as atsakė: „Ačiū, bet tada jūs neteksite portfelio.“ ■

„PAGRINDINIS KRITIKOS PRIEŠAS – ABEJINGUMAS“

*Su prancūzų režisieriumi ir kritiku Thierry JOUSSE'U
kalbasi Neringa KAŽUKAUSKAITĖ*

Thierry JOUSSE Vilniuje

Šiometinis tikrai žiemiškas prancūzų kino festivalis „Žiemos ekranai“ sulaukė nemažai svečių. Vienas iš jų – režisierius, scenaristas, aktorius, kino ir muzikos kritikas Thierry Jousse'as, atvykęs pristatyti naujo vaidybinio savo filmo „Aš esu niekieno žemė“. 1991–1996 m. jis buvo prancūzų kino žurnalo *Cahiers du cinéma* vyriausiasis redaktorius. Šis žurnalas, 1951 m. įkurtas André Bazino ir puoselėjęs „autorinio kino“ teoriją, išugdė prancūzų „naująją bangą“ su jos moderniąja kino kalba. *Cahiers du cinéma* iki šiol yra vienas įtakingiausių kino žurnalų pasaulyje, susijęs su garsiausiais kino teoretikais, tapęs sinefilijos simboliu.

Jousse'as yra keletą vaidybinių filmų režisierius, knygų apie Davidą Lynchą, Wong Kar Way'ų, Johną Cassavetesą ir kitus kino menininkus autorius.

Kodėl pasirinkote nepelningą ir keistoką kino kritiko profesiją?

Negalėčiau sakyti, kad pasirinkau. Mėgau kiną nuo pat vaikystės, norėjau kurti filmus ar bent jau apie juos rašyti. Net negalėčiau vadinti to amatu, nors, aišku, gaunu už tai pinigų, užsidirbu duonai. Kino kritikas – greičiau ne profesija, o meilės kinui padarinys, net tam tikra obsesija.

Buvote Cahiers du cinéma vyriausiasis redaktorius. Ką reiškia vadovauti legendai?

Vilkau tos legendos našlą. Viena vertus, ta garbė stimuliuojo, antra vertus, darė spaudimą. Buvo sunku, nes visada jaučiau prieštarašį – mitas, supantis *Cahiers*..., blokavo kasdieninį šiandienos gyvenimą. Norėjau, kad leidinys reaguotų į gyvą šiuolaikinio kino procesą, užuot buvęs tik tos legendos atspindys ir auka. Tačiau dabar, kai žvelgiu iš laiko atstumo, likę tik geri prisiminimai apie darbą šiame žurnale.

Ar Cahiers du cinéma tebėra toks pats įtakingas kino žurnalas?

Reikia pasakyti, kad *Cahiers*... patyrė skaudžius ir sudėtingus pokyčius. Žurnalas buvo parduotas *Le Monde* leidinių bendrovei. Vėliau, 2009 m., – britų leidybos kompanijai *Phaidon*. Redakcijoje vyravo ne kokios nuotaikos. Buvo ir vidinių konfliktų. Tačiau šiandien padėtis jau daug geresnė ir stabilesnė. Komanda dirba gerai, kyla mažiau problemų su britų akcininkais, nors anglų ir prancūzų nuomonės dėl redakcinės politikos kartais išsiskiria. Manysčiau, dabar *Cahiers*... yra gerame kelyje, nors ankstesnio klestėjimo dar neatgavo.

Kodėl tiek daug rašančiųjų Cahiers du cinéma tampa režisieriais? Iš jo kritikų išaugo visa „naujosios bangos“

režisierių karta, o vėliau – Jūs, Olivier Assayas ir kiti. Gal tiesa, kad kritikas, rašydamas apie filmus, įsivaizduoja savąjį, kol galų gale ryžtasi jį daryti?

Manau, daugelis *Cahiers*... kritikų dar prieš pradėdami rašyti apie kiną norėjo kurti filmus. Juostos nuolat sukosi jų galvose, kol vieną dieną aistra režisuoti paėmė viršų. Tokiu atveju kritika tampa tarpine stotele. Pati kritika savaime nesukelia noro kurti kiną. Neužtenka būti kritiku, bendrauti su režisieriais, kad pats taptum režisieriumi. Turi būti didelis išankstinis noras sukurti filmą. O *Cahiers du cinéma* redakcijoje paprastai susirenka žmonės, apsėsti kino, norintys jį žiūrėti, apie jį rašyti ir jį kurti.

Beje, pastaraisiais metais pastebiu tendenciją, kad vis mažiau kritikų imasi režisūros...

Koks kino kritikas, Jūsų manymu, yra geras? Kokios asmeninės ir profesinės savybės jam būdingos?

Visų pirma, geras kino kritikas sugeba žiūrėti ir vertinti bet kokią filmą: nuo absoliučiai eksperimentinio iki visiškai komercinio, ir susidaro įdomią, savitą nuomonę apie tą kūrinį. Kritikas turi žinoti kai ką daugiau apie filmą nei šiaip žiūrovas. Iš gero kritiko tikiuosi gebėjimo atskleisti tai, ko kiti nepamatė, apie ką nepagalvojo. Man tai labai svarbu. Ir dar, žinoma, kritikas turi sugebėti tiesiog gerai rašyti. Tai būtina. Man patinka tie kritikai, kurie nebijo sakyti savo nuomonės, ypač jeigu ji neigiamą. Su malonumu skaitau kritinį tekstą, su kuriuo visiškai nesutinku, bet kuris atveria ką nors naują, priverčia mane suabejoti savo paties vertinimais. Kritiko gebėjimas pakeisti kitų požiūrį į filmą – labai vertinga savybė.

O ką reiškia kritiko laisvė? Ar jis gali laisvai reikšti savo nuomonę, nesvarbu, teigiamą ar neigiamą? Juk ši profesija labai priklausoma – nuo asmeninių simpatijų, nuo redakcijos politikos, o ypač nuo rinkos.

Netikiu absoliučia laisve. Žinoma, laisvė egzistuoja, bet ji labai reliatyvi. Absoliučios laisvės nėra, visi nuo ko nors priklausome. Man asmeniškai šiuo požiūriu sekėsi. Aš turėjau nemažai laisvės, nes dirbau įtakingame, garsiaame kino žurnale *Cahiers du cinéma*, pats buvau jo redaktorius. Tačiau kartais, net turėdami nevaržomą laisvę, kaip, sakykime, mano atveju, patys sau

susikuriame tam tikrus rėmus, kurie riboja ir varžo. Pavyzdžiui, įsivaizduojame, kad reikia mėgti vienokius filmus ir nemėgti kitokių.

Žinoma, dienraščiuose, savaitraščiuose ir kituose bendro pobūdžio leidiniuose kritiko laisvę gerokai suvaržo redakcijos nuostata, rinkos reikalavimai. Dažnai kino kritikas spaudžiamas rašyti apie vieną ar kitą „medijinį“ filmą – apie kurį daug šnekama, kuris plačiai aptarinėjamas, nors kritikui jis gal visai neįdomus kinematografiškai požiūriu. Gerbiu tuos kino kritikus, kurie nėra pilkos paklusnios avys, kurie įstengia nustebinti ir išdėsto savitą nuomonę, kad ir kaip sudėtinga būtų ją turėti.

Gal todėl per visą kino istoriją yra tiek mažai iškilų kino kritikų, teoretikų? Rizikinga, nepatogu, sunku turėti savitą nuomonę, o juo labiau ją apginti.

Taip, žinoma. Tai sunki profesija. Bet todėl dar įdomiau būti kino kritiku. Jo darbas dažnai nuvertinamas, daug kas sako, esą kritikuoti lengva, o kurti meną sunku. Manau, tai netiesa. Ir kritikuoti, ir kurti meną yra vienodai sudėtinga. Tad ir kritikus kritikuoti reikėtų atsargiai.

Be to, geras kino kritikas turi žinoti, kaip kuriamas filmas. Neišmanant techninės kūrybos pusės, neįmanoma perprasti kino meno. Friedrichas Nietzsche sakė, kad kritikas yra žiūrovas-menininkas. Tokiomis savybėmis apdovanotas kritikas įstengs pajusti filmą. Žinoma, gal ne visi filmai tokio pajutimo ir jautrumo yra verti, tačiau recenziją rašančio kritiko ranką turėtų vedžioti jausmas.

Kaip, Jūsų manymu, pasikeitė kino kritikos vieta ir reikšmė dabar, kai atsirado internetas, o kino menas vis labiau paklūsta komercializacijai? Iš dienraščių, savaitraščių dingsta kino apžvalgininkų skiltys, nyksta recenzijos, rimti kino žurnalai užsidaro arba keičia kryptį...

Žinoma, kritikos vertė ir reikšmė šiandien yra sumažėjusi dėl rinkos poveikio. Savo ruožtu internetas niveliuoja vertinimo lygį, nes kritikuoti dabar gali visi. Be to, kinas irgi prarado savo simbolinį kapitalą – naujosios technologijos padarė jį lengvai prieinamą, kiną dabar gali daryti, kas tik nori. Todėl šiandien kritikui dar sunkiau pramušti tą luobą ir būti išgirstam.

Kritika susilpnėjo, mano manymu, dar ir todėl, kad dabar kino kritikus rengia žurnalizmo mokyklos. Suvienodinti mokymo principai lėmė, kad praradome tą kritikos įvairovę, kokia buvo, sakykim, prieš trisdešimt metų, kai kino kritikos imdavosi žmonės, turintys skirtingą patirtį ir išsilavinimą. Tai labai praturtino kino kritiką.

Ar šiandien kritika dar gali daryti įtaką kino procesui, kad padėtų atgauti prarastą prestižą ir vertę?

Sunku atsakyti į šį klausimą. Jei žmonėms nebereikia kino kritikos, tai ir įtakos ji nebegali daryti. Jei kritikos tekstai skaitomi, vertinami, vadinasi, ji yra svarbi. Čia vėl ta pati istorija – jei kino kritikas pasakys kažką nauja, esminga, tai savaime patrauks dėmesį ir darys poveikį. Kritika juk irgi yra kino istorijos dalis.

Ar šiandien įmanoma pasiekti tokį kino kritikos lygį, koks buvo 6-uoju, 7-uoju, 8-uoju dešimtmečiais, kai ji darė didžiulę įtaką? Aišku, ne. Todėl šiuolaikiniams kritikams daug sudėtingiau daryti poveikį kino procesams. Dabar net ir kriterijai nėra labai aiškūs: kuo remiantis tą kritiką rašyti? Kritika tapo kino vartotojų patarėju, kokį filmą jiems žiūrėti, o kokio ne. Tokios kritikos, kuri įstengtų kinematografijai suteikti naują prasmę, yra labai nedaug ir ją rašyti sunku, nes kino pasaulyje įsigalėjo pagrindinis kritikos priešas – abejingumas.

Ar kritiko patirtis netrukdo Jums kaip režisieriui? Ar pavyksta nuo jos atsiriboti, kai filmuojate?

Negaliu savo patirties visai nepaisyti, juk anksčiau buvau ir dabar esu tas pats žmogus (*juokiasi*). Kai rašau scenarijų ar imuosi montažo, daugiau galvoju apie kitų režisierių metodus. Kai filmuoju, sutelkiu dėmesį tik į savo sumanymą, nes šis procesas kelia labai konkrečias problemas ir klausimus. Nors, kai užsiveda kino gamybos mašina, viskas susimaišo, mano vaizduotė ir sąmonė maitina sinefiliją, prisiminimai apie kitus filmus. Tai natūralu, nes visa kino istorija yra vagysčių virtinė. Visi režisieriai vagia vienas iš kito, nieko visiškai originalaus nėra.

Rašote apie kiną ir muziką. Ar tie menai labai artimi? Juk nuo pat kino atsiradimo jie gretinami.

Kinas, kaip ir muzika, yra menas, susijęs su laiku. Abu turi daug panašių bruožų ir papildo vienas kitą. Tačiau dvyniais jų nepavadinsi, nes tarpusavyje daug kuo skiriasi. Mančiau, pati svarbiausia, esmingiausia bendra jų savybė – ritmas. Muzikos ir vaizdo ryšys lemia, ką mėgstu kine, o ko ne. Esu labai atidus garsui – muzika kine vaidina lemiamą vaidmenį, nes ji charakterizuoja filmą. Jeano-Luco Godard'o juostoms muzika yra labai svarbi. Alfredo Hitchcocko filmus pamėgau dėl Bernardo Herrmanno muzikos. Elektroninės, „mašinių“ muzikos ir garsų atsiradimas dar labiau suartinio muziką su kinu, išlaisvino kino garsą.

Kas lemia, kad muzika tampa integralia filmo dalimi arba atvirkščiai – svetimkūniu?

Absoliučių taisyklių nėra. Taip, Holivudo filmuose skamba daug primityvios, viską užgožiančios muzikos. Net skausminga tai girdėti. Bet yra ir puikių pavyzdžių. Sakykim, naujausiame Davido Fincherio filme „Mergina su drakono tatuiruote“ labai įdomiai pritaikyta elektroninė muzika. Šis režisierius – vienas iš tų, kurie sėkmingiausiai šiuolaikiniame kine naudoja muziką. Muzika turi praturtinti mizansceną, kad suteiktų jai daugiau spalvų ir prasmių. Dabartinei kino muzikai stinga originalumo, pasigendu įvairesnių temų. Vienas mano draugas kompozitorius juokauja, kad tie režisieriai, kurie nesiklauso muzikos namie, verčiau nenaudotų jos ir savo filmuose. Manau, jis teisus.

Kokie artimiausi Jūsų planai?

Kas savaitę vedu laidą apie kino muziką *France musique* radijuje. Darau nedidelius filmukus internete apie kino muziką. Esu beveik baigęs naują dokumentinę juostą, susijusią su „naująja banga“. Rašau vaidybinio filmo scenarijų – tai dabar pats svarbiausias mano projektas. Apie naują knygą kartais pagalvoju, tačiau nei konkrečios idėjos, nei leidėjo dar neturiu, tik žinau, kad tai būtų ne kino kritikos, o laisvesnės formos knyga.

Dėkoju už pokalbį.

■

Almantas SAMALAVIČIUS

MŪRAS IR VANDUO

Alhambros mitai, vaizdiniai ir vandens estetika

Tad vanduo mums pasirodo kaip totali būtybė: jis turi kūną, sielą, balsą. Daugiau negu galbūt koks kitas elementas vanduo yra pilna poetinė realybė.

Gaston Bachelard¹

Granados tvirtovė ir rūmų kompleksas Alhambra – ispaniškos maurų kultūros pasididžiavimas – į mentalinį mano kelionių žemėlapi pateko gana seniai, jau prieš gerą dešimtmetį, kai Lietuvoje ir svetur rinkau medžiagą būsimai architektūros estetikos knygai – gilinausi į architektūros ir vandens sąveikos istorinius aspektus.² Galimybės susipažinti su, ko gero, įstabiliausiu ir išpūdingiausiu arabų kultūros vizualiniu pėdsaku Europoje tada neturėjau, todėl ėmiau studijuoti literatūrą šia tema. Prieš trejetą metų, lėtai traukiantis žiemai, kai Vilnių dar vargino sniegas ir šlapdriba, visai netikėtai švystelėjo galimybė pasiekti Granadą. Gavęs kvietimą paskaityti keletą paskaitų architektūros ir šviesos tematika Sevilijos universiteto Architektūros fakultete, vasario pabaigoje išvykau į pavasarį alsuojančią Andalūziją. Sevilijoje oro temperatūra dieną pa-

siekdavo šešiolika laipsnių, nuo medžių krito žemėn sunkūs pernokę tižūs ir kartoki apelsinai, intensyvus kavinių ir restoranų gyvenimas, kerintis ispanišku temperamentu ir koloritu, jau buvo persikėlęs į atviras aikščių ir gatvių erdves...

Alhambros sienos

„Mirtų kiemas“. Krūmai kadaise buvo sulig vandens paviršiumi

Noras bent kiek geriau pažinti turtingą ir nepaprastai įspūdingą Sevilijos architektūros paveldą, akademinės priedermės ir trumpas viešnağės laikas tąsyk neleido nuvykti į Granadą. Skubėjau aplankyti bent pačius svarbiausius Sevilijos paminklus: kadaise buvusią didžiausią Europos gotikinę katedrą, *Reales Alcazares*, kitas svarbesnes gotikos katedras, Renesanso ir baroko bažnyčias su jose atsispindinčiais arabų kultūros ženklais, ištaigingas diduomenės rezidencijas su privačiais „malonumų sodais“, išskirtinio grožio *Casa de Pilatos*, garsųjį kartūzų vienuolyną...

Taip ir nepasiekęs Granados, guodžiausi mintimi, kad nenorėčiau būti priskirtas prie tų kelionėse dažnai sutinkamų asmenų, kurie yra užsibrėžę žūt būtinai aplankyti visus kelionių vadovo nurodytus objektus. Tokie pusiau apsiskaitę ar pusiau kultūringi individai nuoširdžiai tiki, kad visos žvilgsniu „apibėgtos“ ir fotoaparatu stropiai įamžintos vietos „piligrimių“ šiuolaikinio turistų kelionę paverčia giliausiomis svetimos kultūros studijomis. Pasaulio kultūri-

niais maršrutais aktyviai zujantys įvairiakalbiai, pasiturintys vaizdų ir vietų „kolekcionieriai“, svetimos kultūros turtus dažniausiai tingiai stebi pro prabangių dviaukščių autobusų langus. Jie, tobuli šiuolaikinės vartotojų kultūros produktai, sukrauna nemenką pelną globaliai turizmo industrijai, jau tapusiai reikšminga kultūros atšaka, tačiau keliančiai vis daugiau prieštarų vertinimų. Turizmo industrija be skrupulų ir gana agresyviai perkuria pasaulio kultūras pagal savus vartojimo poreikius, vis dėlto būtų sunku nu-

ginčyti, kad būtent turizmas leidžia išsaugoti daugelį išskirtinai svarbių kultūros objektų, kurių priežiūrai ir restauravimui reikia milžiniškų lėšų, o jas ir sunėša lankytojų minios.

Praėjusį rudenį sena svajonė aplankyti Granadą pagaliau materializavosi. Gavęs malonų profesoriaus Jaime's Navarro kvietimą vėl paskaityti keletą paskaitų Sevilijos universiteto architektūros studentams, iš anksto apdairiai pasirūpinau, kad liktų laiko išvykai į Granadą. Sužinojęs mano ketinimus, Navarro patarė negaišti laiko ieškant tinkamo viešbučio – Granados universitetas turįs puikius svečių namus, kuriuose mielai priglaudžia ir kituose Andalūzijos universitetuose paskaitas skaitančius akademikus iš užsienio. Užpildęs įprastinę prašymo formą, po keleto dienų gavau pranešimą, kad esu laukiamas.

...Kelionė traukiniu suteikė galimybę pamatyti, kaip keičiasi įspūdingas Andalūzijos peizažas: tolsiant nuo Sevilijos šiaurės kryptimi, mažėja vynuogynų, alyvmedžių, kitokios žalumos, ir vis labiau

ryškėja rusvi kone varinio atspalvio žemės tonai. Atvykęs į Granados traukinių stotį išigijau miesto žemėlapi ir nusprendžiau paklaidžioti pėsčiomis. Pasiekęs *Reyes Catolicos*, netrukus atsidūriau senamiestyje, iš ten užkopiau į kalną, kur į viršų staigiai kylančioje *Carmen de la Victoria* gatvelėje glaudėsi Granados universiteto svečių namai. Iš pažiūros kuklų dviaukštį pastatą supo terasomis išdėstytas arabiškas „malonumų sodas“ – vešli augmenija ir tekantis vanduo yra autentiškos urbanistinės Andalūzijos kultūros reliktas.

„Liūtų kiemo“ fragmentas

2

Bet kuris po pasaulį dažniau keliaujantis žmogus iš patyrimo puikiai žino, kad rinktis bendrakeleivius dera itin kruopščiai, apdairiai ir atsargiai – priešingu atveju kelionė gali apkarsti, juoba kad smulkūs, tačiau erzinantys nesusipratimai užgožia ir iškraipo net įdomiausias kelionės įspūdžius. Neretai atsitinka taip, kad daugelį metų pažįstamas, net artimas žmogus visai netikėtai atsiskleidžia iš kitos pusės: buvęs malonus ir subtilus pašnekovas staiga virsta įkyriu pamokslautoju ir bambekliu, kuklus ir nereiklus asmuo – aikštingu ir pretenzingu tipu, o iš prigimties švelnus, svajingas mažakalbis po kuklaus erudito kauke, pasirodo, slepia diktatorišką natūrą... Tas pats tinka ne tik žmonėms, bet ir knygoms. Todėl kelionės lektūrą reikia rinktis labai apgalvotai, ypač tas knygas, kuriomis teks pasikliauti, keliaujant po visiškai nepažįstamą kraštą. Kelionių vadovai kartais egzaltuotai mistifikuoja, dar dažniau klai-

dina, pasitaiko ir tokių, kurie skleidžia absurdiškus gandus, tuščius prasimanymus, o jų įdiegti kultūros mitai tokie gajūs, kad ilgam užteršia atmintį. Taigi rengiantis kelionei, pravartu susipažinti su įvairioja literatūra, pateikiančia skirtingiausius tų pačių objektų vertinimus. Ne paslaptis, kad dalis banaliausių vaizdinių ilgainiui tampa „patikima“ kultūros informacija, todėl platesnis apsiskaitymas padės išvengti informacinio balasto ir netapti gudrių turistinių mistifikacijų auka. Jei yra galimybė, patartina neapsiriboti kuriuo nors vienu kelionių vadovu, o derinti bent keletą informacijos šaltinių. Plačiau žvelgiant, tikėtina, pavyks išvengti neatsakingai ar tendencingai brukamos informacijos, kuria šiuolaikinė turizmo industrija, prekiaujanti vietomis ir vaizdiniais, linkusi tiesiog versti užversti. Susipažinęs su daugiau nei pustuziniu Alhambros paslaptis atskleidžiančių leidinių, išsirinkau ne tradicinį vadovą, o iškilus britų orientalista Roberto Irwino knygą. Ir neapsirikau.

„Portal“ rūmai ir baseinas

3

Vienas iš Alhambrai skirtų veikalų, kuris iki šiol yra verčiamas į daugelį pasaulio kalbų (net rusų, o tai, beje, požymis, kad mūsų kaimynai pasaulinio turizmo industrijoje įgyja vis didesnę svarbą) ir siūlomas šiandieniniams „kultūros piligrimams“, priklauso amerikiečio, JAV literatūros istorijoje retokai minimo Washingtono Irvingo plunksnai. Tačiau Granados istorijai šis autorius yra labai svarbus. Nors 1832 m. jo parašyta „Alhambra“ šiandieninės lektūros kontekste atrodo beviltiškai pasenusi, persmelkta naivoko romantinio patoso ir Hauffo pasakas primenančios „faktologijos“ – banalių, seniausiai nuvainikuotų gandų ir legendų, ši knyga noriai perkama ir skaitoma, nes skaitytojams iki šiol patrauklūs romantizmo epochos atšvaitai. Irvingas, didžiojo britų romantiko Walterio Scotto gerbėjas, Alhambra aprašo kaip paslaptinę neišsipildžiusių Oriento svajonių karaliją, arabų kultūros perlą, švy-

tintį kruvinų istorijų, paslėptų turtų, vaiduokliškos mėnesienos ir plėšikų antpuolių fone. Nepaisant tam tikro ribotumo (Granada, kaip ir visą Ispaniją, Irvingas interpretavo paviršutiniškai, kaip tingulio apimtą „popiečio žemę“), jis pakartojė arba sukūrė gausybę kultūrinių stereotipų, kurie iki šiol valdingai hipnotizuoja turistų sąmonę. Vis dėlto šiandien Irvingo veikalas skaitomas ne tiek dėl romantinių istorijų, kiek dėl to, kad būtent šis amerikiečių literatas prikėlė apleistos, yrančios, griūvančios arabų tvirtovės Granadoje šlovę, nuo

tada ji ėmė masinti gausybę žmonių. Tai padėjo ne tik išsaugoti griuvėsius ateities kartoms, bet ir atkurti buvusią maurų tvirtovę su rūmais. Amerikiečių diplomatas Irvingas, kurį laiką gyvenęs Londone, XIX a. 3-iajame dešimtmetyje persikėlė į Madridą, susidomėjo ispanų kultūra, ėmė rašyti nuobodžius, prastokai suręstus, ne itin aukštos literatūrinės vertės veikalus apie Kristupo Kolumbo gyvenimą, Granados užkariavimą, vėliau susidomėjo sultono Boabdilo (šiuo vardu Vakaruose buvo žinomas sultonas Abu Abdallah Muhammadas XII) istorija.

1828 m. gegužę iš Madrido į Seviliją atvykęs Irvingas pasiekė Granadą kartu su savo bičiuliu rusų kunigaikščiu Dmitrijum Dolgorukiu. Šis Granadoje ilgai neužsibuvo, o Irvingas, gavęs gubernatoriaus leidimą, apsigyveno ant kalno stūksančiuose apleistuose Alhambros rūmuose, kambaryje, kuriame kadaise buvo apsistojęs Karolis V. Būtent jis iš Granados išstūmė musulmonus. Pasakojama, kad vietiniai ispanai, patarnavusieji diplomatai,

burte užbūrė jo vaizduotę pasakojimais apie Alhambros paslaptis, dramatiškas, neretai kruvinas būtas ir nebūtas istorijas. Šis romantiškas susidomėjimas peraugo į ilgalaikę aistrą, kurią rašytojas išliejo Alhambros istorijai skirtoje knygoje, gerokai labiau pavykusioje negu ankstesni literatūriniai jo opusai. Po jos pasirodymo Washingtono Irvingo vardas tapo neatsiejamas nuo Granados istorijos.

Jo knygą įvairiomis kalbomis ir šiandien galima rasti bet kuriame turistams skirtame knygyne, jos autorių primena kultūrinė miesto topografija. Irvingo vardu pavadintą viešbutį – masyvų, niūrą, apleistą namą vaiduklį pamačiau kildamas statoka gatve, nuo centrinės senamiesčio aikštės vedančia Alhambros link. Nepaisant vėlumos, viešbučio langai buvo visiškai tamsūs. Uždaryto apleisto viešbučio vaizdas keistai asocijavosi su rašytojo kūryba. Kaip ir daugelis romantikų, jis žavėjosi griuvėsiais, tamsa, mėnesiena... Šis šiurpokas ir savaip masinantis vaizdinys buvo paženklintas kaligrafiška autoriaus faksimile...

4

Sakoma, kad Alhambrą reikia aplankyti mažiausiai du kartus: dieną, kai plieskia negailestingai kaitri Andalūzijos saulė, kai pati gamta priverčia pajusti išskirtinę tekančio ar stovinčio vandens vertę, ir naktį, kai šis ant kalno įsikūręs miestas atgyja ir prasideda be galo spalvingas, vizualinių efektų turtingas gyvenimas. Panašus į tokį, koks čia virė arabų kultūros klestėjimo laikais. Pasak rimtų mokslinių šaltinių, tvirtovės ir rūmų statytojai, planuodami Alhambros erdves, ypač rūpinosi estetiniais vizualiniais efektais, nakties „scenografijai“ sukurti naudodavo gausybę deglių ir žvakių. Apie tai byloja rūmų pajamų ir išlaidų knygos.

Patarimu, kad Alhambrą derėtų aplankyti naktį, pasinaudojau tik iš dalies – tvirtovės prieigas pasiekiau vėlyvą vakarą (rūmų lankytojų skaičius ribojamas, bilietais naktiniam apsilankymui būtina pasirūpinti iš anksto), bet nepraleidau pro ausis kito

Alhambros sodai

svarbaus patarimo, kad dairytis po vidaus erdves reikia sėdomis, nes būtent iš tokios perspektyvos kadaise Alhambra gėrėjosi jos gyventojai ir svečiai arabai. Kita vertus, kai grožiesi įstabiais vaizdais, pravartu nepamiršti ir Roberto Irwino žodžių: „Alhambra atrodo palaiminga vieta. Turizmas pavertė ją malonumo ir žinių įgijimo erdve. Tiems, kurie vaikštinėja po ją šiandien, lengva fantazuoti apie tai, kokia kultūringa, auksu žėrinti kadaise buvo šiame komplekse gyvenusių maurų kasdienybė – subtilūs kvapai, maldos, moterys ir rojus nuojauta. Jamesas Dickie's rašė, kad Granada iki savo žlugimo iš tikrųjų buvo rojus. Nors tam tikrais aspektais tai tiesa, kitais atžvilgiais XIV–XV a. Granada buvo išskirtinis pragaro atitikmuo, o tamsiausi to pragaro

Alhambros baseinai ir fontanai

Almanto Samalavičiaus nuotr.

užkaboriai glūdėjo Alhambros viduje. Ši vieta yra paminklas žmogžudytėms, vergijai, skurdui ir baimėi.³

Tiesą pasakius, pritrenkiantis Alhambros grožis šias svarbias ir teisingas orientalistų įžvalgas be vargo nurungia, išstumia į pašamonės pakraščius.

5

Kitapus slėnio, ant aukšto kalno rymančia Alhambra ilgokai gėrėjaisi nuo „malonumų sodo“ terasos Granados universiteto svečių namuose. Iš išorės Alhambra atrodo rūsti, asketiška kaip ir daugybė kitų panašios paskirties viduramžių paveldo objektų. Sunku patikėti, kad už tvirtovės sienų ir rantytų kuorų slypi poetiškos rūmų erdvės su gausybe sodų ir vandens šaltinių. Turint galvoje, kad Andalūzijos apylinkėse iki šiol jaučiamas vandens trūkumas, arabų inžinierių gebėjimas aprūpinti rūmus ir sodus iš kalnų apačios pumpuojamu vandeniu kelia pagarbą ir susižavėjimą.

Islamo kultūrai Granada yra periferinė teritorija. Dieji islamo kultūros centrai arabų kultūros klestėjimo laikais buvo Kairas, Damaskas, Samarkandas... Robertas Irvinas rašo: „Visą musulmoniškąją Andalūzijos kultūrą buvo persmelkęs ilgesys to, kas niekada nebeprisikartos. Alhambra – tai bandymas pakartoti išnykusių dinastijų būtąją šlovę, tačiau didingų rūmų statybai skirti resursai buvo pernelyg riboti.“⁴

Alhambra statė Granados Nasridų dinastijos sultonai. Nepaisant priesaikų apie darbų tęstinumą, sultonų rūmuose klestėjo politinės intrigos. Ispanų kultūros istorikas

Antonio Fernandez-Puertas yra paskelbęs, kad XI–II–XIV a. net septyni iš devynių Granadą valdžiusių sultonų mirė smurtine mirtimi (o aštuntasis, nors ir išvengė tokio likimo, buvo nuverstas nuo sosto). Roberto Irvino teigimu, „Nasridų Ispanijoje, kaip ir to meto Meridų Maroke, smurtas buvo pagrindinis politikos variklis.“⁵

Ir vis dėlto, nepaisant žiaurios politinės konkurencijos, Alhambra kūrėjai Nasridų sultonai vienišai aistra rūmų erdvių estetikai.

Vaikstant po milžiniškas Alhambros erdves (tvirtovės, joje esančių rūmų ir sodų plotas – 14 ha), žavi ir stebina arabiškos vandens estetikos paveldas.

„Viduramžiais Rytuose, islamo kultūroje, vanduo buvo ypač garbinamas kaip dieviškojo pažinimo ir žinių simbolis. Trykštantis fontanų vanduo per musulmonų maldos ritualus buvo naudojamas rankoms ir kojoms apsiplauti. Arabų valdovų rūmuose įmantrios konfigūracijos vamzdynai nuo senų laikų buvo svarbus dekoratyvinis elementas, o jais į vidinio kiemo baseinus atitekantis vanduo naudotas rekreacijai. Tai simbo-

lizavo prabangą ir teikė malonumą. Vandens efektais ypač garsėjo Alhambra – bene puikiausias ir įspūdingiausias islamo vandens kultūros paminklas. Alhambros architektūrinėse erdvėse vandens telkiniai atliko įvairiausias funkcijas: jie buvo skirti poilsiui, teikė prieglobstį nuo kaitros ir saulės, kėlė estetinį pasigėrėjimą [...] Alhambros kanalai, įrengti pagal bizantiškų ir persiškų sodų tradicijas, buvo nuolat pripildomi vandens, kad akys džiaugtųsi veidrodinio paviršiaus švytėjimu. Kanalai buvo naudojami drenažo ir šaldymo reikmėms, nes į pagrindinį fontaną vanduo atitekėdavo vamzdžiais. „Liūtų kiemą“ kerantys vandens kanalai siejami su dar senesne tradicija, kai nebūta vamzdynų ir vanduo buvo tiekiamas atviruoju būdu.“⁶

Vandens tiekimo subtilybes tikėjau pamatyti natūroje, tačiau teko nusivilti – kai lankiausi Alhambroje, „Liūtų kiemas“ buvo restauruojamas, vamzdynų sistema demontuota, fontanai neveikė, tad nuotraukose pavyko fiksuoti tik dalelę šios įstabios architektūrinės sąrangos.

Beje, rašydamas knygą „Idėjos ir struktūros...“ jaučiau stiprią tokių gerai žinomų arabų islamo architektūros tyrinėtojų kaip Olegas Grabaras ir Frederickas Bargebuhras įtaką. Garsiosios Londono ikonologijos mokyklos periodiniame leidinyje *Journal of Warburg and Courtauld Institutions* 1956 m. paskelbęs reikšmingą studiją, Bargebuhras savo interpretaciją vėliau išplėtojo iki stambios monografijos, kuri padarė didžiulį poveikį žymiesiems maurų kultūros Ispanijoje tyrinėtojams.⁷ Pakoreguoti požiūrį į Bargebuhro veikalo tezes, kad ir kokios įspūdingos jos būtų, privertė mane būtent Robertas Irwinas. Pasak jo, kai kurie svarbūs minėto kultūros istoriko teiginiai apie Alhambrą kaip žydų kultūros paveldą (Bargebuhras aiškino, kad XIV a. Nasrido rūmų sąrangai ir estetikai didelę įtaką padarė XI a. statiniai, sukurti Samuelio Nagrahallos – žydo, kuris buvo Granados valdovo viziris), yra viso labo įdomi hipotezė, kurios nepatvirtina nei archeologinių tyrimų duomenys, nei Ibn Gabirolio poezijos vaizdiniai, be to, nustatyta, kad „Liūtų kiemo“ statulos sukurtos ne

XI, o XIV a.⁸ Nesileidžiant giliau į specialistų ginčus, galima tik pridurti, kad Alhambra yra puikus Ispanijoje klestėjusio arabų islamo kultūros paminklas, iki šiol masinantis ir hipnotizuojantis „kultūros piligrimas“ įstabiais, stačiai stebuklingais vandens efektais. Atviri veidrodiniai Alhambros baseinų paviršiai „numušą“ kaitriausios dienos temperatūrą, o vanduo, atitekantis atvirais ir uždalais vamzdynais, putodamas ir čiurlendamas, kildamas ir krisdamas kuria nepakartojamus vizualinius ir akustinius efektus.

Post scriptum

Nors dabar, kai rašau šias eilutes, už lango dar vis spaudžia stingdantis šaltis, svarstau, kad atėjus pavasariui, o ypač vėliau, kai Vilnių užplūs vasaros karščiai, miestas, deja, turės tenkintis vos keletu fontanų. Vandens estetika nerūpi nei sostinės plėtros planus rengiantiems urbanistams, nei architektams, nei municipalinės valdžios institucijoms. Baroko ir Renesanso laikais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išgyvenusi šlovės valandas, vandens estetika dabar nustumta į urbanistinių projektų ir renovacijų paribius... Galbūt jau atėjo laikas pagalvoti, kokių estetiniu kamertonu galėtų tapti kūrybiškai panaudoti ir apipavidalinti vandens šaltiniai? ■

¹ Gaston Bachelard, Svajonių džiaugsmas. Vilnius: Vaga, 1993, iš prancūzų kalbos vertė Galina Baužytė-Čepinskienė.

² Almantas Samalavičius, Idėjos ir struktūros architektūros istorijoje, Vilnius: *Kultūros barai*, 2004, taip pat žr. kiek pertvarkytą ir papildytą šios knygos versiją anglų kalba Ideas and Structures: Essays in Architectural History, Eugene, Oregon: *Wipf and Stock Publishers/Resource Publications*, 2011.

³ Robert Irwin, Alhambra, London: *Profile Books*, 2005, p. 69.

⁴ Ten pat, p. 71.

⁵ Ten pat, p. 73.

⁶ Idėjos ir struktūros architektūros istorijoje... p. 158–159.

⁷ Žr. Frederick Bargebuh, *The Alhambra. A Cycle of Studies on the Eleventh Century Moorish Spain*. Berlin: *Walter de Gruyter and Co.*, 1968.

⁸ Robert Irwin, *Alhambra...* p. 118–119.

TITANIKE – DU RYŠKŪS VOKIEČIŲ ABSTRAKCIONISTAI

Ingeborg zu Schleswig-Holstein ir Rudolf zur Lippe

Šiandien, kai abstrakčioji tapyba vėl atsiduria meno scenos centre, įdomu ir svarbu sugrįžti prie jos tradicijos. Vilniaus dailės akademijos parodų salėje *Titanikas* kovo mėnesį bus rodoma dviejų žinomų Vokietijos menininkų Ingeborgos zu Schleswig-Holstein ir Rudolfo zur Lippe gestiškos tapybos paroda. Surengta ji tikrai laiku. Pirmą kartą Lietuvos žiūrovai šių autorių darbus galėjo pamatyti pernai vasarą meno mugėje *Art Vilnius'11* galerijos *Werkstatt* stende, dabar ji ir suteikė galimybę menininkų kūrybą pažinti giliau.

Ingeborga, Šlezvigo-Holšteino princesė, gimė 1956 m. Bienebecke prie Kylio, vaikystėje ir paauglystėje ypač gilius įspūdžius jai padarė pajūrio peizažas. 1976–1981 m. ji studijavo dailę Hamburge. Diuseldorfe, bendroje Beuyso ir Warholo parodoje „Menas = Kapitalas“ dar būdama studentė sutiko Andy Warholą, kuris pakvietė ją į legendinį *Factory* Niujorke ir pasiūlė tapti jo asistente. 1981 m. po egzaminų ji pasinaudojo šiuo kvietimu ir keleriems metams išvyko į Niujorką. Ingeborga zu Schleswig-Holstein prisimena: „Tai buvo amerikietiškos ir europietiškos kultūros pažinimo laikas, visų pirma savo kultūros. Svarbi patirtis tolimesniam keliui. Warholas pabrėžtinai rodė daiktų paviršių, o aš bandau parodyti tai, kas slepiasi už matomo ribų.“¹

Niujorke menininkė surengė pirmąsias parodas, surado savo stilių: „Mano darbai yra abstraktūs, nes jie kalba apie tikrovę anapus fizinės patirties.“²

Paveikslų ciklus „Kelias į šviesą“ (1984–1986), „Nežudyk“ (1989–1992), „Tylos erdvė“ (1993) menininkė sukūrė kaip erdvines instaliacijas sakraliniams ir pasaulietiniams pastatams, pagal Rothko tradiciją suteikusi spalvoms transcendentinę simboliką. Įkvėptas ciklo „Kelias į šviesą“, lenkų kompozitorius Augustinas Blochas parašė jam skirtą oratoriją, o 1988–1997 m. su tapytoja kūrė bendrus projektus. Jo muzika buvo atliekama tapytojos kūriniių fone. Ingeborga zu Schleswig-Holstein 2001–2002 m. bendradarbiavo su režisierium Robertu Wilsonu – jie abu kūrė scenografiją ir instaliacijas.

Šie ir kiti menininkės paveiksiai yra vienspalviai arba artėja prie monochromijos. Panašiai kaip Franzas Kleinas ir Hansas Hartungas monochromiją ji derina su plačiais apibendrintais potėpiais, veržliais gestais, spalvos galingu gūsiu „išsilieja“ drobės paviršiuje. Tapytojos kūryboje dominuoja raudona spalva, kontrastuojanti su mėlyna arba derinama su geltona ir violetine. Manfredas Schneckenburgis rašo: „Besiliejanči raudona ir užsiliepsnojanti geltona turi kažką šventiško, garsiai džiūgaujantčio ir labai arti prie mūsų priartėjančio, o mėlyna pasitraukia iš to bruzdesio. Šventė ir šventimas, artuma ir toluma – tai

Ingeborg zu SCHLESWIG-HOLSTEIN. Be pavadinimo. 2010. Drobė, aliejus; 218x160

*Rudolf zur LIPPE. Be pavadinimo. 2010
Kinų tušas, permatomas popierius; 300x90*

*Rudolf zur LIPPE. Be pavadinimo. 2010
Kinų tušas, plastiko plėvelė; 300x75*

pagrindinės naujų paveikslų nuotaikos, pakylėjančios iki dvasingumo, apie kurį kalba Kandinskis ir kuris įtikina be teologijos.“³

Naujausiuose kūriniuose autorė lieka ištikima abstrakcijai ir monochromijai, bet išryškėja ir tam tikri pokyčiai. Praeitą vasarą Berlyne *Werkstatt* galerijoje jos eksponuoti paveiksłai asocijavosi su fosilijomis. Vietoj agresyvaus gestiškų potėpių veržlumo atsirado kompozicijos su švelniais toniniais persiliejimais ir kone grafiškai filigraniškais paviršiais. Dinamišką raudoną spalvą pakeitė perlamutriniai prislopintos violetinės atspindžiai. Šie kūriniai – savotiškas ankstesnės kūrybos antipodas. Energijos proveržį keičia rafinuotumas ir pažeidžiamas trapumas.

Gestiškos tapybos tradicija remiasi ir dailininkas filosofas Rudolfas zur Lippe, gimęs 1937 m. Berlyne. Theodoro Adorno mokinys tapybą praturtina idėjomis, perimtomis iš kitų kūrybos sričių. Įvairiuose universitetuose dėstęs socialinę filosofiją ir kultūros teoriją, paskelbęs nemažai filosofinių knygų, jis tiek teoriškai, tiek praktiškai tyrinėja tas pačias temas – kaitą ir judėjimą kaip pagrindinius fenomenus. Savo „radikalią fenomenologiją“ jis pagrindžia įvairiausių judėjimo formų stebėjimu: nuo paukščių būrių, snaigių kritimo, debesų kamuolių iki šokio ir kovos menų. Visur jis užčiuopia bendrus dėsningumus. Panašiai kaip skrenda paukščių būriai ar snaigės sukasi ore menininkas ant didelių popieriaus juostų smulkiomis kaligrafiškais potėpiais piešia vis naujas besikeičiančias judėjimo trajektorijas. Čia jis perima klasikinės japoniškos kaligrafijos tapybos tradiciją ir *informel* akcionistinės Matheu tapybos patirtį, praturtindamas jas įvaizdžiais, inspiruotais savo filosofinių apmąstymų: „Mano kaligrafiniai tapiniai atsiranda iš poreikio kiekvieną pajustą dalyką paversti matomu per mano akis, ranką, teptuką, tušą, kūno judesius.“⁴

Neatsitiktinai vieną iš savo parodų 2010 m. Rudolfas zur Lippe pavadino „Mąstymas, paverstas šokiu“.

Nors Ingeborgos zu Schleswig-Holstein tapybai svarbiausia yra spalva, o Rudolfui zur Lippe'i – grafinės linijos, tačiau abiejų išei-ties taškas yra mediatyvus akcionistinis tapymo gestas, pagrįstas abstrahuotais simboliniais įvaizdžiais. Panašiai kaip ir klasikiniame Rytų mene, jų paveiksluose tušties plotams tenka toks pat svarbus vaidmuo kaip ir abstrahuotiems ženklams. ■

Rudolf zur LIPPE. *Be pavadinimo*

¹ Ingeborg zu Schleswig-Holstein, Palace Editions, 2004, S. 207.

² Ten pat, S. 20.

³ Manfred Schnechenburger, *Eine Ästhetik oder Theologie der Plötzlichkeit?* In: Palace Editions, S. 78.

⁴ Rudolf zur Lippe, Werkstattgalerie, Berlin, 2010, S. 45–46, 50.

LIETUVOS MOTERŲ IR VYRŲ TRAUMINĖ PATIRTIS SOVIETŲ LAGERIUOSE IR TREMTYJE

Amerikiečių istorikė Glennys Young pabrėžia: visi totalitariniai XX a. režimai buvo smurtiniai, nėra abejonių, kad 1941 m. sovietų valdžios pradėtas masinis teroras prieš Lietuvos gyventojus taip pat buvo viena baisiausių šio režimo padarytų traumų.¹ Represijas lydėjo ne tik žiaurus elgesys, laisvės ribojimas, bet ir trėmimai iš gimtosios šalies. Atsidūrę toli nuo Lietuvos, tremtiniai neteko jiems įprastos gyvenamos, bendruomeninių ryšių, jautėsi vieniši ir bejėgiai.²

Moterys, vyrai, o ypač vaikai, palikti likimo valiai ledo ir sniego platybėse, kaip liudija atsiminimai, neretai prarasdavo realybės jausmą, nes sąmonė atsisakydavo priimti visą tą siaubą. Buvusi tremtinė Olga Merkienė taip prisimena pirmąsias dienas Rusijos šiaurėje: „*Vieni turėjo šiek tiek drabužių, apavo, šį tą iš maisto, kiti buvo išvežti kaip stovi, todėl pradėjo skursti nuo pat pirmos dienos jau Altajaus krašte. Atsidūrę šioje nykioje vietoje, žmonės taip pasimetė, kad kai kurie apskritai nesiorientavo, kas aplink darosi. Prisimenu Gavorskį, jo inteligentišką motiną ir seserį: jos siūlėsi mokyti mūsų vaikus prancūzų kalbos ir groti fortepijonu. Vargšės mirė žiemą vienos iš pirmųjų.*“³

Nukamuoti bado, šalčio, ligų, mirtinai išsekę, kaliniai ilgainiui nebegalėdavo prisiminti net savo ir artimųjų vardų, pamiršdavo, kiek turi vaikų... Prarasdavo žmogiškąjį orumą, ir tai buvo ypač skaudi patirtis: „*O čia, Komijoj, jau ir man parūpo į 1-o lagerio valgyklą dubenėlių laižyti. Nusilpau. Kai žmogus nusilpsta, neturi susilaikymo, gėdos [...] Pasidariau šakalu, ėjau apie stalus ir laižiau bliūdus.*“⁴

Represuoti asmenys darydavosi įtarūs, baikštūs, nekalbūs.⁵ Trauminė patirtis keitė žmonių elgseną, todėl represuotus asmenis buvo galima atpažinti iš bruožų,

įgytų lageryje ar tremtyje: „*Lagerių bičiulė peterburgietė Ira sako lengvai atpažįstanti buvusį kalinį iš įpročio surinkti nuo stalo trupinius ir susižerti į burną. Mano sesuo atskirdavo juos iš žvilgsnio: jie žiūrėdavo nuolat žeminamo benamio šuns akimis.*“⁶

Smurtas, represijos ardė ir socialinės tvarkos pamatus. Tai darė destruktivią įtaką tarpusavio santykiams.

Trauminė sovietų represuotų asmenų patirtis jau yra apibendrinta tyrinėtojų, tarp jų sociologės Irenos Šutinienės.⁷ O šioje esė bene pirmą kartą plačiau aptariama, kaip tremtis ir įkalinimas keitė lyčių vaidmenis, moterų ir vyrų tarpusavio santykius.

Išanalizavau maždaug 60 buvusių tremtinių ir kalinių atsiminimus, sudėtus į knygas „Ešelonų broliai“, 1991 m., „Leiskite į tėvynę“, 1989 m., „Amžino įšalo žemėje“, 1989 m., „Juodųjų dienų sakmės“, 2001 m., „Lietuviai prie Laptevų jūros“, 1997 m., „Prijaukintos kasdienybės. Lietuvos moterų biografiniai interviu, 1945–1970 m.“, 2007 m. Remiuosi ir amerikiečių istorikės Katherine Jolluck apibendrinta analize apie moteris, ištremtas iš Rytų Lenkijos, kai ją okupavo Raudonoji armija.⁸ Šie trėmimai vyko keturiomis „bangomis“: 1940 m. vasarį, balandį, birželį/liepą ir 1941 m. gegužę/birželį. Šaltiniai nurodo skirtingą išvežtųjų skaičių: nuo 319 000 iki 980 000 vyrų, moterų ir vaikų. Jolluck remiasi unikaliais lenkų liudijimais, kuriuos užrašyti pasirūpino Lenkijos vyriausybė tremtyje Londone. Organizavusi ištremtų Lenkijos piliečių evakuaciją, Laikinoji vyriausybė paragino žmones liudyti apie savo patirtas kančias. Buvo surinkta dešimtys tūkstančių vyrų, moterų ir vaikų atsiminimų, piešinių. Apie 20 000 jų dabar saugomi Huverio instituto archyve

Stanfordo universitete JAV. Jolluck išanalizavo 1864 moterų ir keletą šimtų vyrų liudijimus.⁹

Panašiai kaip ir Lietuvoje, ištremiti lenkai pagal socialinę sudėtį atitiko tarpukario Lenkijos visuomenės sandarą: 70 proc. sudarė valstiečiai, 21 proc. – darbininkai, 5 proc. – inteligentai. Lenkai, kaip ir lietuviai, buvo tremiami į atšiauriausius ir tolimiausius SSRS rajonus. Panašios buvo moterų (tiek lenkių, tiek lietuvių) trėmimo priežastys – labai nedaug ištremitųjų pačios buvo lyderės ar aktyvios veikėjos, beveik visas jas ištrėmė dėl vyrų ar giminaičių padėties, veiklos, užimamų pareigų. Tremtinės buvo išskirstytos po 33 sritis. 30 proc. lenkių buvo išvežta į Kazachstaną, 18 proc. – palikta Rusijos europinės dalies šiaurėje, 16 proc. – išgabenta į Sibirą, 6 proc. – apgyvendinta Volgos rajone. Dalis moterų pateko į Uzbekiją, Kirgiziją, Ukrainą, Baltarusiją ir Vorkutą.

Lietuvių ir lenkų šeimos panašiai išgyveno okupacijos pradžią, kai jų giminėje pasirodė rusų kareiviai. Jolluck cituoja ištraukas iš moterų atsiminimų, kuriuose atsispindi siaubas ir nevilts: „*Vaikai, viskas baigta, ateina bolševikai.*“ Tiek lietuviams, tiek lenkams Sovietų Sąjunga vienareikšmiškai įkūnijo smurtą ir blogį.

Namai ir šeima lenkams yra vienos iš esminių vertybių, todėl Jolluck pabrėžia, kad jų netektis sudavė žiaurų smūgį lenkų tremtinių, ypač moterų, tapatumui ir saviškai. Panašiai šioje esė ir aš analizuoju lietuvių tremtinių patirtį: kaip stengiasi išgyventi svetimoje aplinkoje ekstremaliomis sąlygomis, kaip keitėsi ištremitųjų tarpusavio santykiai ir požiūris į kitų tautybių atstovus. Kokius vyrų ir moterų santykius tremtiniai suvokė kaip gerbtinus, o kokius laikė vertais paniekos, nepriimtinais ir t. t.

Tremtinių ir kalinių *atsiminimai*, nors dažnai apima net kelis žmogaus gyvenimo dešimtmečius, nėra tas pats, ką paprastai vadiname *žmogaus gyvenimo istorija*. Todėl šioje esė nėra rekonstruojamos tremtinių gyvenimo istorijos, nepasitelkiami archyviniai dokumentai ir pan. Tokia medžiaga būtų reikalinga, bandant patikrinti atsiminimus rašiusių žmonių biografinius faktus. Tačiau šįkart tikslas kitoks – tremtinių atsiminimai padeda perprasti subjektyvias jų jausenas, nuotaikas ir suvokimą. Mokslinė literatūra tokią analizę vadina biografiniu metodu.¹⁰

Darbas vyrų ir moterų akimis

Dalia Grinkevičiūtė aprašo nepakeliamai sunkų fizinį darbą „*laukuose po 18 val.*“ Kaip ir kitos lietuviškos tremtinės, ji, paauglė, dirbo daugiau, nei leido fizinės jėgos: „*Vyrai neša po du maišus. Man užkelia maišą su miltais. Žengiu žingsnį. Akyse aptemo, pilvo apačioje tarsi peiliu pervaziavo, jaučiu, kad siūbuoju. Atsipeikėjau – guliu dėnyje, krintantis maišas išnarino petį. Priešęs prižiūrėtojas rusas paklausė: „Kiek tau metų?“ – „Penkiolika.“ – „Keista, penkiolikos metų ir maišo nepakeli. Pas mus dvylikos metų jau krauna. Supuvus liaudis.*“¹¹

Katorgišką darbą lietuviškos tremtinės laikė savaime suprantama kankinimo forma, ypač tos, kurių gyvenimo būdas ar/ir socialinė padėtis tėvynėje neturėjo nieko bendra su kaimo moteriai įprastais ūkio darbais. Tremtyje moterys atliko darbus, tarpukario Lietuvoje vadintus „vyrishkais“. Buvusi tremtinė N. Krivickienė sako: „*Moterys dirbo lygiai su vyrais, jokių lengvatų niekas nedarė.*“¹²

O lenkės, pagal Jolluck pateiktus liudijimus, iki pat tremties pabaigos dažniausiai nesusitaikė su fiziniu darbu, „nepriimtinu lenkei moteriai“. Jas ypač žeidė, kad yra verčiamos dirbti lygiai su vyrais: kirsti medžius, plukdyti sielius ir pan. Joms tai atrodė ciniškas jų prigimties paniekinimas. Faktą, kad tremtis ištrynė skirtumus tarp lyčių, lenkės suvokė kaip pasityčiojimą – „laukinės“ rusų gyvenimo taisyklės taikomos „civilizuotiems“ žmonėms. Iš tikrųjų 1940 m. Rusijoje darbai jau nebuvo skirstomi į „vyrishkus“ ir „moterishkus“. 42 proc. sunkiosios pramonės darbininkų sudarė moterys, statybose jų dirbo 21 proc. Kad moterys verčiamos dirbti sunkų fizinį darbą, piktinosi ir vyrai: „*Mes turime žiūrėti, kaip jie verčia lenkes klampoti per sniegą ir dirbti šitokiame šaltyje.*“ Lenkės, skirtingai negu lietuviškos, didžiavosi esančios „silpnoji lytis“ ir negalinčios įvykdyti drakoniškų dienos normų: „*Mes, lenkės, nepratusios prie sunkaus darbo.*“ Jolluck teigia, kad jos net ir nesistengė vykdyti nurodytų normų, o atsiminimuose nuolat pabrėždavo: „*Mes buvome tik silpnos moterys.*“

Kad lenkai stengėsi išvengti fizinio darbo, mini ir lietuviai. Tremtinys Rimvydas Racėnas atsiminimuose rašo: „*Nuo darbo lenkai išsisukinėjo, sirgo, neįvykdėda-*

vo normų. Učastko valdžia jų nemėgo. Bet po mėnesio kito lenkų padėtis pasikeitė: juos pradėjo proteguoti.“¹³

Sunkų fizinį vyrišką moterų darbą tremtyje akcentuoja bene visi žodinių ir raštinių atsiminimų autoriai. Lietuvės, vežamos į tremties vietas, stebėjosi, kad rusės traukia žagrę ir dainuoja. „Išvydome nykų vaizdą: keturios moterys, vietoj arklių įsikinkiusios į žagrę, traukė ją, o penktoji spaudė rankenas. Arė ir dainavo.“¹⁴ Tačiau netrukus lietuvėms teko susitaikyti su panašiais darbais. Valerija Damašienė rašo: „Dėžė su žvyru labai labai sunki. Mes po tris moteris kaip pakinkyti arkliai tempdavome dėžę į kalną.“¹⁵

Nors lietuvių tremtiniai pripažino, kad skirtumai tarp lyčių tapo nebesvarbūs, vis dėlto vyrai laikėsi patriarchalinio požiūrio ir iš esmės neigiamai vertino likimo drauges, dirbančias „vyriškus“ darbus. Atsiminimuose jie daug dažniau pabrėžia skirtį vyrai/moterys. Pavyzdžiui, tremtinę vairuotoją prilygina „vyru“, nes ji rūko ir jos elgsena „vyriška“.¹⁶ Jiems krisdavo į akis ir „vyriška“ moterų apranga. Vladas Ulčinskas prisimena miškuose dirbusias moteris: „Ateina jauna latvaitė, apsirėngusi kaip vyrai: bušlatas, vatinės kelnės, tūbai, žieminė kepurė. Vienodai rengė ir moteris, ir vyrus.“¹⁷

Tuo lietuvių vyrai skiriasi nuo lenkų, kurie labiau atjautė sunkų darbą dirbančias moteris, negu stebėjosi ar baisėjosi keista, „netinkama“ jų išvaizda.

Kintanti lyčių tapatybė

Tremtis iškreipė ne tik lyčių vaidmenis, prie kurių buvo įprasta gimtinėje, bet ir tapatybę. Lenkes tremtines ypač gniuždė ir žemino tai, kad jas, besimaudančias pirtyje, stebi rusų sargybiniai. O lietuvės, priverstos nuogos praustis rusų sargybinių ir vyrų tremtinių akivaizdoje, pasitelkdavo humorą. Antai Grinkevičiūtė rašo: „Vyrui turi praustis atskirai, bet čia viskas susimaišė: moterys prausiasi su vyrais. Kokia gali būti gėda, jei vieni kitus matom barake visokiomis pozomis, atliekančius įvairius gamtos reikalus. Ar su drabužiais, ar be jų, vis tiek utėlė jauties. [...] Krikštaniėnė prausia savo sunkiai bepastovintį vyrą ir sako Grockiui: jei tu turėtum paskolinti bulvių, duonos, tai domintum mane, o dabar...“¹⁸

Su lyčių niveliacija susitaikė tiek moterys, tiek vyrai. Tremtinio Ulčinsko nebetrikdė tai, kad su juo ką tik kalbėjusi moteris čia pat pritūpė atlikti gamtinių reikalų.¹⁹ Kitos išėitios nebuvo nei jai, nei jam. Pasibaisėtinos gyvenimo sąlygos keitė ir privatumo suvokimą: „Kada išpuldavo šiltesnis vakaras, kovodavome su savo parazitais. Dar ir dabar matau tą vaizdą, kaip visi, kokio amžiaus ir lyties bebūtų, susėdę ant gultų, nusivilkę marškinius, mušėme utėles.“²⁰

Lenkų ir lietuvių tremtiniai skirtingai suvokė vyro kaip „gelbėtojo“ vaidmenį. Pasak Jolluck, lenkės vylėsi, kad jas išgelbės vyrai, nes nesijautė pajėgios pačios išgyventi. O lietuvės nepuoselėjo didelių vilčių, kad vyrai joms padės, ir jautėsi pačios atsakingos už save.

Dauguma lietuvių 1941 m. birželį buvo ištremtos su vaikais ir tapo vienintelėmis jų globėjomis. Geležinkelio stotyse atskirtos nuo vyrų, jos jautėsi atsakingos ir už juos, rūpinosi, kad jie lengviau išvertų kančias lageriuose. Dažnai save ir net vaikus pasmerkdamos bado mirčiai, jos siuntė maistą vyrams (arba vyresniems sūnams) į jų įkalinimo vietas. Toks lietuvių moterų elgsenos, atrodo, vertintinas kaip išskirtinis, bent jau lyginant su lenkėmis. Vyrai atsiminimuose tokios moterų pagalbos neaptarinėja arba priima ją kaip savaime suprantamą: „Sužinojusios adresus, ėmė organizuoti siuntinėlius – tai paskutinę duonos riekelę sudžiovinusios, tai bulvinių džiovėsiukų nuo vaikų nuslėpusios.“²¹ Kai kurioms tremtinėms tai kainavo gyvybę. Sūnui Jonui perdavusi į lagerį paplotėlių ir svogūnų, motina, su kitu sūnumi buvusi tremtyje prie Laptevų jūros, Trofimovsko rajone, netrukus mirė.²²

Lietuvės stengėsi palengvinti vyrų likimą – dar geležinkelio stotyje, kai buvo žadama, kad čia tik laikinas šeimų išskyrimas iki tremties vietų, ne viena lietuvė savo turėtas maisto atsargas ar šiltesnį drabužių atidavė vyrui, o pati gyvulininame vagonė liko su mažamečiais vaikais be duonos kąsnio: „Su juo į tą patį vagoną pateko mokytojas Baltakis. Jo žmona su dukrele liko su mumis. Ji pasakojo, kad važiuodami pasiėmė daug mėsos. Išsiskiriant visą mėšą atidavė vyrui.“²³

Pačius atsakingiausius savo gyvenimo momentus tremtyje, pavyzdžiui, kūdikio gimimą, lietuvės neretai irgi sutikdavo vienišos, nors fiziškai šeima buvo kartu.

Gimdymas tremtyje apskritai buvo vienas sunkiausių išbandymų: „*Genutė skundžiasi, kad blogai jaučiasi ir atsigula į lovą. Manęs prašo niekur neišeiti ir atsisėsti prie jos. Ji paima mane už rankos. Kodėl jos ranka tokia karšta ir prakaituota? Ir ant kaktos pastebiu prakaito lašelius. Staiga lovoje pasigirsta kūdikio klyksmas. Pats vidurdienis. Šiuo metu, pasirodo, atkeliauja į pasaulį mūsų antroji dukrelė Veronika.*“²⁴

Lytys: silpnoji ir stiprioji

Lietuvių tremtinės stengėsi kiek įmanydamos padėti sergantiems ir silpniesiems. Apskritai moterų atsiminimuose daugiau vietos skiriama ne jų pačių išgyvenimams, o aplinkiniams. Lietuvės jautėsi atsakingos už šalia esančius bejėgius žmones. Antai 1948 m. žiemą į taigą atvežtos iš bado sutinusios 11–12 klasių mergaitės stengėsi palengvinti mirštančių senukų kančias. O motina ką tik mirusio savo vaiko davinį nedvejodama atidavė svetimai bado iškankintai mergaitei.²⁵ Moterų atsakomybės jausmas vertė jas gelbėti kitų gyvybes: „*Kadangi skaudžiai išgyvenau sūnelio netektį, tai mano vienintelis noras buvo parvesti ją gyvą tėvams. Vėjas lyg aprimo, nutariau Aldutę vežti „rogutėmis“. Patariau atsisėsti, užrišau už pažastų per krūtinę virvę, pasikinkiau ir pradėjau šliaužti.*“²⁶

Kitų tautybių moterys irgi nestokojo užuojautos, pavyzdžiui, Oną Sirutienę, paliktą vieną numirti šaltoje jurtoje, išgelbėjo senyva suomė.

1941 m. birželį į Šiaurę ištremtų moterų ir vaikų padėtis buvo nė kiek ne lengvesnė negu kalinamų vyrų, tėvų ir brolių, tačiau mirtingumas lageriuose buvo gerokai didesnis. Pasak tremtinio Racėno, lietuvių moterims išgyventi padėjo vaikai, kuriais reikėjo rūpintis, ir nuolatinis troškimas pagelbėti lageriuose kalintiems vyrams: „*Moterų ištvermingumą iš dalies galima paaiškinti, nes jos, besirūpinančios vaikais, priverstos griežtai skirstyti davinį, palikdamos šeimynai maisto ir rytdienai. Vyras dochodiaga palikti rytdienai gabalėlio duonos neturi valios ir tikslo, nes viską nugali nepakeliamos bado kančios.*“²⁷

Nežmoniškos sąlygos lėmė, kad tradiciniai lyčių vaidmenys visiškai pasikeitė. Lietuvoje tarpukariu buvo

įprasta, kad vyrai yra stiprūs, valingi, ištvermingi, o moterys – silpnos, lepios, nedrąšios. Tremtyje moterys, pačios kamuojamos nuolatinio bado, kasdien reğėdamos vaikų kančias, net priverstos susitaikyti su jų mirtimi, vis dėlto rasdavo jėgų ir valios rūpintis kitais artimaisiais. Buvęs kalinys prisimena: „*Bronius kažko ieško maišely tarp skudurų: jie atstoja pagalvę. Ištraukia žmonos laišką, gautą iš Altajaus krašto. Tyliai paskaito, atsidūsta. Sunku su dviem dukrytėm svetimam krašte. Ir darbas ne moterim, ir valgyti neturi ko, ir naktimis alkani vilkai netoli kaukia. O mano žmonos laiškas dar liūdnesnis – sūnelis sunkiai susirgęs. Matydama mirštant, susukusi šilčiau kuo turėdama ir pėsčiomis 7 kilometrus bėgusi į Voronichą. [...] Visus rūbus, visa, ką turėjusi, iškeitusi į maistą. Net mūsų vestuvinį žiedą už bulvių kibirą. Rašo ruošianti siuntinį.*“²⁸

Beje, atsiminimų autoriai pabrėžia, kad net fiziškai ir moraliai išsekusios moterys nepasiekdavo *dochodiagų* lygio, kaip įmanydamos rūpinosi savo išvaizda, o jų laikysena buvo kitokia negu vyrų.

Nors tremtinės aiškiai suvokė: jeigu mirs, likę vieni jų vaikai neįstengs išgyventi, tačiau beveik visų moterų pasakojimai sukasi ne apie jų pačių savijautą, o apie „kitus“ (vaikus, tėvus, kalinamus vyrus, gulto kaimynes). Netekusios artimųjų, moterys rūpindavosi tais, kam dar labiau reikia pagalbos, nesvarbu, kad jie svetimi. O dauguma vyrų pabrėžia išimtinai savo patiriamas bado kančias: „*Gulėdami nusilpusiųjų barakuose žmonės galvodavo tik apie valgi, badą ir mirtį. Todėl jie labai nusilpdavo protiškai ir išsigelbėti pasidarydavo beviltiška.*“²⁹ Nepalyginamai dažniau vyrai pasakoja apie begalinę nevilgtį, neslepia savo silpnumo: „*Aplėbiau atsineštus drabužius – visa, kas liko iš mūsų gyvenimo – sukniumbu ant narų ir graudžiai pravirkstu*“; „*Nusivedžiau mokytoją į pirtį. Susiradau vandens. Apsiplovėm. Išploviau kelnes, marškinius, batus. Mano mokytojas sėdėjo nuogas, švarką ant pečių užsimetęs ir verkė. VERKĖ MANO MOKYTOJAS*“; „*Tvankiame barake sugulę, užsitempdavome ant galvos užsiklojimą, paltus (kas turėjo), vieni verkėdavo, kiti meldavosi.*“³⁰

Atrodo, vyrai tiek emociškai, tiek fiziškai sunkiau pakėlė lagerio sąlygas negu jų žmonos ir dukterys – tremtį.

Savi ir kiti

Lenkės tremtinės priskyrė save aukštesnei civilizacijai ir tapatinosi su Vakarų kultūra. Vienu iš pagrindinių vakarietiško ir civilizuotumo požymių laikydamos savąjį švaros supratimą, jos niekinamai žvelgė į rusų karininkų, prižiūrėtojų, gydytojų šeimas, įsikūrusias mediniuose barakuose, vadino tai gyvuliška gyvensena. Ypač atgrasus joms atrodė rusų didžiavimasis socialiniu savo „išskirtinumu“, „vadovaujamoju“ vaidmeniu. Vidurinės Azijos moterų apskritai nelaikė individais, manė, kad jos negali turėti motiniškų jausmų, būti vaikų auklėtojos ar patriotės. O šie asmenybės bruožai lenkėms atrodė svarbiausi žmogiškajai vertei nusakyti. Azijietės joms atrodė necivilizuotos, tamsios ir nieko vertos.

Lietuvių tremtiniais, nei vyrams, nei moterims, toks požiūris, atrodo, nebuvo būdingas. Atsiminimai liudija, kad jie gerokai tolerantiškiau vertino kitas tautybes, žmogaus vertę matavo ne pagal nacionalinę priklausomybę, o pagal elgesį. Antai sargybinis rusas apibūdinamas taip: „Per paskirstymą šaukia kiekvieną, ir žvilgsnis, kurį į mane bedė juodbruvus plieninėm akim čekistas, buvo man žiauresnis už smūgį. Tai buvo vergų pirklio žvilgsnis, tiriantis, kiek turiu raumenų, kiek iš manęs galės išspausti.“ O rusė mokytoja aprašoma buvusi „simpatiška“. „Surusėjimas“ neturėjo įtakos Grinkevičiūtės vertinimams. Rusiškai kalbantį žydą gydytoją Samodorovą lietuviai gerbė, nes jis stengėsi gelbėti žmones nuo bado, kaip ir jo pagalbininkė rusaitė Fania. O rusė gydytoja Gluško, pasak Grinkevičiūtės, buvo išsigimėlė ir idiotė. Lenkas prižiūrėtojas Sventickis – žiaurus tipas, pamynęs žmogiškumą.

Lenkės tremtinės niekino ukrainiečius kaip necivilizuotus, o lietuvės prisimena, kad jie buvo draugiški ir nuoširdūs. Kitus žmones, ypač rusus, vertinti pagal jų darbą ir elgesį būdinga absoliučiai visų analizuotų atsiminimų autoriams lietuviams. Antai vietinės rusės atsisakė išmokyti lietuvę megzti tinklus, bet tremtinei padėjęs jų viršininkas rusas minimas tik geru žodžiu (O. Sirutavičienė). Gražiais ir šiltais žodžiais minima rusė moteris, pasidalijusi su tremtiniais dviem agurkais ir duonos gabalėliu (Jonas Abromaitis, Antanas Abromai-

tis). Lietuviai atjaučia ruses, nukentėjusias nuo Stalino teroro (A. Vaitkevičius). Su nuoširdžia padėka minimos mongolė gydytoja, rusė Zinaida Jakovlevna, gelbėjusios lietuvių tremtinius ir kalinius (Valentinas Dėdinas, Juozas Jurkšaitis). O lagerio prižiūrėtojas Ivanas Markovas vadinamas niekingu skundiku (Jurkšaitis).

Lietuviai panašiai, t. y. pagal elgesį su nelaimės draugais, vertino ir savo tautiečius. O lenkės tremtinės retai kada buvo kritiškos saviškių atžvilgiu. Grinkevičiūtė žmogiškąsias savybes iškelia aukščiau už tautiškumą. Jai nepriimtina kai kurių lietuvių arogancija, panieka kitiems: „*Ponia Žukienė [...] į visus žiūri iš aukšto, kadangi ji buvo pulkininko žmona. Prieidavo vargšė iki anekdotų. Buvo tokie žydai, brolis ir sesuo, nepamenu pavardės, tik vardą atsimenu – Dora. Jie turėjo Šiauliuose malūną. Žukienė reikalavo paramos iš jų, žadėdama padaryti protekciją pas savo vyrą, kai po karo norės atstatyti malūną. Arba Adoluii Ašmontui, paliegusiam 15 metų berniukui, dar Altajaus krašte prašydama, kad jis atneštų jai iš miško malkų, žadėjo, jog jis bus priimtas į karo mokyklą be eilės.*“

Smerkia tuos lietuvius, kurie vagia iš kitų tremtinių: „*Morkutė Genė – nešvarių rankų mergina, kleptomanė*“, kurie neužjaučia silpnėsių: „*Lietuvė brigadininkė reikalauja išeiti iš brigados, jei ji nesugeba dirbti su suaugusiais: Kelk, po velnių, jei nepajėgi, išeik iš brigados.*“ Pripažįsta, kad lietuviai nedraugiški, ciniški: „*Prisimenu, kai mus sodino į vagonus Bijske, visi veržėsi prie vagonų, tarsi bijotų, kad, jei pavėluos, tai paliks. Užtat ir sėdėjom kaip silkės, vieni kitiems ant galvų. Krikštanis įsikabino į raudono prekinio vagono rankenas ir atkakliai darbavosi kojomis ir liemeniu, stengdamasis nustumti kitus ir pirmutis išokti. Tada, stovėdama atokiau, supratau, kad šis žmogus, kad pasiektų savo tikslą, peržengs per kiekvieno lavoną.*“

Valentinas Dėdinas prisimena: kai susirgo, vagonė jo šalinosi beveik visi lietuviai. Pagelbėjo tik tremtinys, atidavęs šiltą savo kūdikio antklodę, ir gydytoja Kalvaitienė.³¹

Iš atsiminimų aiškėja, kad lietuvių šeimos, atvykusios į tremties vietas, vengė bendrauti su vienišomis motinomis ir vaikais be tėvų. Šie atsiskirdavo ir sudarydavo atskiras grupes. „*Buvo keletas vyrų, kurie, užuot padėję vienišoms motinoms, iš tolo mūsų „kratėsi*“.³² Antanina

Garmutė, išstremta, kai turėjo vos 13 metų, veltui mėgino rasti šeimą, prie kurios galėtų glaustis. Jos nepriėmė nei kuri nors šeima iš to paties vagono, nei tos, su kuriomis susidūrė geležinkelio stotyje.³³

Seksualumas

Pataikūnus ir prisitaikėlius tremtiniai niekino. Grinkevičiūtė rašo apie Lietuvos žydą Borisą, kuris buvo labai simpatiškas ir visų mėgstamas. Tačiau, kai jam amputavo ranką, o jis vis tiek meilikuojamam šypsojosi savo skriaudikui Sventickiui, pavadino Borisą šlykščiu padlaižiu. Panašiai neigiamai ir lenkės, ir lietuvių vertino tas moteris, kurios gelbėjosi nuo bado, tapdamos rusų prižiūrėtojų meilužėmis. Vis dėlto lietuvių moterų atžvilgiu nebuvo vienodai griežtos. Mergina, kuri sutikdavo gyventi su savo kankintoju, būdavo viena-reikšmiškai pasmerkiama. Lietuvių tremtinių santuokas su rusais neigiamai vertino visa lietuvių tremtinių bendruomenė. Pasak L. Bojarsko: „*Gaila, kad kai kurios mūsų lietuvių taip greitai praranda savo gerą vardą ir kartu šmeižia kitas. Yra lietuvių, ištekęsijų už rusų. Ką jos galvoja? Ką už tai pasakys jų vaikai, vyrai, giminės, lietuviai?*“³⁴ Tačiau apie moteris, kurios retkarčiais flirtuodavo dėl duonos kąsnio, Grinkevičiūtė rašo su atlaidžia pašaipą: „*Motina jo [vaiko] neskriaudžia, dalijasi viskuo. Po pasimatymų visada jam ką nors parneša. Iširus flirtui su Mavrinu, pradėjo su mokyklos direktorium Guliajevu, paskui su radijo stoties viršininku, paskui su Grigorjevu, Sventickiu ir t. t. Tai nėra pasileidusi moteris, ji tik mėgsta flirtą. Ir aš negaliu tvirtinti, kad ji buvo jų meilužė, nors jie tikriausiai to reikalavo: „Sunku, Dalia, labai sunku flirtuoti, šypsotis, sukti galvą, kai esi be sijono, o vatinių kelnų klynas išplyšęs, vatos gabalai karo ant užpakalio, nuolat reikia jį dengti su skara, kad nesimatyty skylės, o per nugarą eina geram bute atšilusios utėlės. Norisi prisispauti prie sienos ir sutrinti jas, pasikasyti, o čia šypsotis reikia, nors pilve kurkia. Sunku, Dalele, flirtuoti Užpolarėje.“ [...] Ją visi mėgsta, nes yra geros širdies, linksma ir juokinga.“*

Apskritai dauguma buvo įsitikinę, kad lietuvių tremtinės, net praradusios savo vyrus ir mylimuosius, retai

kada pasiduodavo gundomos rusų ir laikėsi oriai.³⁵ Beje, lietuviai vyrai budriai sekė bendruomenės moteris ir merginas. Kilus įtarimams, jie aršiai ir viešai stengdavosi užkirsti kelią ruso ir lietuvių bet kokio pobūdžio intymumui, juo labiau seksualiniam ryšiui, jautėsi atsakingi už lietuvių bendruomenės dorovę ir moralę. Tremtinys Dėdinas įsiminė ginčą su tremtine, kuri buvo įtariama savotišku dukros sąvadavimu: „*Visiems buvo aišku, kokių tikslų jis [trėmimo vietos pareigūnas] siūlo [darbą nepilnametei lietuviui]. Jam išjojus, kilo audra. Motina būtinai versti tą dar vaiką, kad eitų dirbti pas agronomą, o ji verkia, šaukia, kad neisianti. Mums pagailo mergaitės, visi už ją prieš motiną. Bet motina užsispyrus. Ji sumetė, kad aukodama dukterį turės gerą gyvenimą. Pagaliau Šimbergas įsitarščiaavęs sušuko: „Motin, ar tu žinai, kur stumi savo dukterį?“ Mes ją apgynėm, bet laikinai.“³⁶*

Dalis lietuvių, tiek lagerių kaliniai, tiek tremtiniai, nepakeitė patriarchalinio savo požiūrio į moteris, laikė jas tik seksualiniais objektais, pirmiausia apibūdindavo epitetais „graži“, „jauna“: „*Bet vieną gražų rugsėjo rytą atsivėrė lagerio vartai ir įžygiavo 150 jaunų gražių merginų. [...] Mūsų lagerio vyrai, kaip ir pridera, pasitiko merginas su gėlėmis, gražiais pasveikinimais ir net bučiniiais. [...] Šį kartą lagerio viešnios apsistojo prie šokių aikštelės, o kai kurios užlipusios net patrepsėjo. Toks jų linksmumas labai patiko vyrams ir teikė didelių vilčių.“³⁷ Priešingai nuteikia „senos“ ir „negražios“: „*Kam jos bus reikalingos turėdamos 50–60 metų?*“³⁸*

Keletas tremtinių (Napalys Kitkauskas, Gerardas Binkis) atsiminimuose pasakoja apie lagerio vyrus, kurie susirašinėjo su įkalintomis lietuvių, kad palaikytų likimo draugių dvasią, išsaugotų bendravimą ir padėtų vieni kitiems šviesti.

Lytis ir socialiniai ryšiai

Jolluck analizė atskleidė, kad lenkės tremtyje buvo gerokai vieningesnės negu jų tautiečiai. Nepaisydamos kultūrinių, o neretai ir socialinių skirtumų, jos stengėsi išlaikyti glaudžius tarpusavio santykius, puoselėjo „grupės“ jausmą. O lenkai vyrai „gyveno kiekvienas sau,

Elena GAPUTYTĖ. Tėve mūsų. 1981

Viena iš iliustracijų Dalios Grinkevičiūtės knygai „Lietuviai prie Laptevų jūros“

kaip vilkai. Ir dažnai jie savo asmeninius interesus kėlė aukščiau už tautinius. Vyrų tarpusavyje pagal socialines grupes (valstiečiai, inteligentija, darbininkai) laikėsi atskirai. Solidarūs buvo tik grupės viduje.“

Lietuvių tremtinių atsiminimai liudija, kad jie bendravo ir būrėsi į grupes ne vien pagal lytį. Pavyzdžiui, tie, kurie buvo ištremti drauge su šeimomis, daugiausia laikėsi artimųjų. Vienišos tremtinės retai kada sulaukdavo šeimas turinčių vyrų pagalbos, nes šie vengė padėti.

Vis dėlto lietuvių moterys irgi buvo solidaresnės negu vyrai. Tarpusavio sutarimas apskritai buvo lemiamą sąlyga vienišoms moterims išgyventi tremtyje. Vaikus auginančios vienišos motinos sudarydavo šeimynas, kad pagalbėtų viena kitai. Tokia moterų seserija kliovėsi ir

paauglių mergaičių pagalba: „Kai jau buvo galima apsigyventi jurtose, visi skubėjome į tuos taip lauktus namus. Su Karatajienės šeima jau buvau susigyvenus (bendravome kaip seserys). [...] Turėjo ji 12 metų dukrą ir 8 metų sūnų. [...] Kai išeidavau dirbti, mano sūnelį prižiūrėdavo 12 metų mergaitė Matutė Karatajūtė.“³⁹

Onai Sirutienei išvengti tolimesnio tremties etapo padėjo, kaip ji sako, „sesuo“ Ada. O Paulinai Motiečienei pagalbos ranką ištiesė nepažįstama tremtinė, kuri savo noru siuntė jai pinigų, nereikalaudama jokių skolos raštelių.⁴⁰

Lietuviai vyrai irgi stengėsi padėti vieni kitiems, vis dėlto tai buvo ne tiek sąmoningas būrimasis į vyriškas brolijas, kiek pavieniai pagalbos aktai. O moterys bendravo labai glaudžiai, kad vienos kitoms padėtų išverti:

„Kiek atsimenu, tos abi moterys (dvi tremtinės lietuvės) būdavo vis kartu: viename kampe, vėliau kambaryje gyveneno, bendrai namų ūkį tvarkė. Tai joms padėjo išlikti.“⁴¹ Bendrą ūkį („abi gražiai susitvarkėme. Gyvenimas gerėjo“) Bykove turėjo ir kitos dvi tremtinės – Valerija Semenavičiūtė-Damašienė ir Valerija Lipkutė-Jofienė.⁴²

Tremtis, įkalinimas, patirtos represijos traumavo šimtus tūkstančių žmonių. Kad ir kaip skirtingai būtų susiklostę jų likimai, jie grįžo į Lietuvą kitokie, negu buvo prieš atsidurdami okupacijos mėsmaleje. ■

- ¹ Contesting the meaning of State Violence and repression. In *The Communist Experience in the Twentieth Century. A Global History Through Sources*. Ed. By Glennys Young. 2011, New York, Oxford, *Oxford University Press*, p. 157.
- ² Jeffrey C. Alexander. *Towards a Theory of Cultural Trauma*, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, ed. Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser, Piotr Sztompka. 2004, Berkeley, *University of California Press*, p. 1–30.
- ³ Olga Merkienė, *Pasaulis – ne be dorų žmonių*. Sud. Kęstutis Pukelis, 1989, Kaunas: *Šviesa*, p. 274–299.
- ⁴ Vladas Ulčinskas, *Už vielų ir grotų*, In: *Ešelonų broliai*, ed. Albina Venskevičienė, Vilnius: *Vyturys*, 1991, p. 230.
- ⁵ Romas Šalaka. Pergventų įvykių prisiminimai. In: *Juodųjų dienų sakmės*. 2001, Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, p. 253.
- ⁶ Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Lageris, *Ten pat*, p. 526.
- ⁷ Irena Šutinienė, *Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas*, In: *Filosofija, sociologija*, 2002, nr. 1, p. 57–62; Irena Šutinienė, *Sovietinių represijų atminties reikšmės lietuvių autobiografijose*, (<http://www.genocid.lt/centras/lt/717/a/>) p. 128–134.
- ⁸ Katherine Jolluck, *Exile and Identity. Polish Women in the Soviet Union During World War II*. 2002, Pittsburgh: *University of Pittsburgh Press*.
- ⁹ Dalia Leinartė, *Lenkų ir lietuvių moterys: 1940 ir 1941-ieji*, *Kultūros barai*, 2009, nr. 12.
- ¹⁰ Paolo Jedlowski, *Memory and sociology. Themes and issues*, In: *Time and society*, 2010, vol. 10(1): 29–44, p. 31.
- ¹¹ Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros*, 1997, Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*.
- ¹² N. Krivickienė, *Atėmėt Tėvynę, šeimą, bet sąžinės neatimsite!* In: *Leiskite j tėvynę*, Sudarytojas Kęstutis Pukelis. 1989, Kaunas: *Šviesa*, p. 136–144.

- ¹³ Rimvydas Racėnas, *Lietuvų palikome Vakaruose*, In: *Ešelonų broliai*, p. 461.
- ¹⁴ Antanina Garmutė, *Ešelonai*, In: *Amžino įšalo žemėje*, 1989, Vilnius: *Vyturys*, p. 56.
- ¹⁵ Valerija Semenavičiūtė-Damašienė, *Sužalotas gyvenimas*, In: *Juodųjų dienų sakmės*, 2001, Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, p. 141.
- ¹⁶ *Ten pat*, p. 489.
- ¹⁷ Vladas Ulčinskas, *Už vielų ir grotų*, In: *Ešelonų broliai*, p. 226.
- ¹⁸ Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros*.
- ¹⁹ Vladas Ulčinskas, *Už vielų ir grotų*, In: *Ešelonų broliai*, p. 226.
- ²⁰ Judita Vaičiūnaitė, Antanas Vaičiūnas, *Kas tie „Liaudies priešai?“* In: *Leiskite j tėvynę*, p. 83.
- ²¹ J. Tilindis, *Sudiev, Lietuva*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 165.
- ²² Jonas Grigas, *Nebylio kronika*, In: *Ešelonų broliai*, p. 345.
- ²³ Katrė Puodžiuvienė, *Vargai vargeliai*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 244.
- ²⁴ J. Tilindis, *Sudiev, Lietuva*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 162.
- ²⁵ Juozas Jurkšaitis, *Kančių keliai*, In: *Ešelonų broliai*, p. 167; Rimvydas Racėnas, *Lietuvų palikome Vakaruose*, In: *Ešelonų broliai*, p. 451; Ona Sirutienė, *1941 metų birželio 14-osios žaizdos*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 29.
- ²⁶ *Ten pat*, p. 32.
- ²⁷ Rimvydas Racėnas, *Lietuvų palikome Vakaruose*, In: *Ešelonų broliai*, p. 481.
- ²⁸ Aleksandras Kuprys, *Ar besunitiksim?* In: *Ešelonų broliai*, p. 331.
- ²⁹ Juozas Jurkšaitis, *Kančių keliai*, In: *Ešelonų broliai*, p. 135; Aleksandras Kuprys, *Ar besunitiksim?* In: *Ešelonų broliai*, p. 287.
- ³⁰ *Ten pat*, p. 153.
- ³¹ Valentinas Dėdinas, *Išvežimas*, In: *Ešelonų broliai*, p. 35.
- ³² Katrė Puodžiuvienė, *Vargai vargeliai*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 246.
- ³³ Antanina Garmutė, *Ešelonai*, In: *Amžino įšalo žemėje*, p. 55.
- ³⁴ L. Bojarskas, *Sekmadienio reportažai nuo Laptevų jūros*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 229.
- ³⁵ Olga Merkienė, *Pasaulis – ne be dorų žmonių*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 295.
- ³⁶ Valentinas Dėdinas, *Išvežimas*, In: *Ešelonų broliai*, p. 46.
- ³⁷ Juozas Jurkšaitis, *Kančių keliai*, In: *Ešelonų broliai*, p. 169.
- ³⁸ *Ten pat*, p. 165.
- ³⁹ Ona Sirutienė, *1941 metų birželio 14-osios žaizdos*, In: *Leiskite j tėvynę*, p. 26.
- ⁴⁰ Paulina Motiečienė, *Kauburėliai ant Pečioros krantų*, In: *Amžino įšalo žemėje*, 1989, Vilnius: *Vyturys*, p. 135.
- ⁴¹ Rimvydas Racėnas, *Lietuvų palikome Vakaruose*, p. 480.
- ⁴² Valerija Semenavičiūtė-Damašienė, *Sužalotas gyvenimas*, In: *Juodųjų dienų sakmės*, p. 148.

Kęstutis GRIGALIŪNAS. Mirties dienoraščiai. Parodos galerijoje Kairė-dešinė fragmentas

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Antanas SEIBUTIS

KAIP 1940 m. BUVO „PERTVARKYTAS“ GENEROLO KAZIMIERO LADIGOS GULBINĖNŲ DVARAS

Kazimieras Ladiga

1940 m. birželio 15-ąją Lietuvą užplūdo daugiau kaip 150 000 Raudonosios armijos kareivių – prasidėjo pirmoji sovietinė okupacija. Represijų taikiniu pirmiausia tapo politikai, partijų vadovai, mokytojai, ūkininkai, visuomenininkai. Labai simboliška šiuo atžvilgiu yra atsargos generolo Kazimiero Ladigos ir jo šeimos tragedija, Gulbinėnų dvaro žemių likimas.

Generolas, ūkininkas, kalinys

Iš Biržų krašto kilę nemažai kariškių, karo vadų. Būsimasis generolas Kazimieras Ladiga gimė 1893 m. gruodžio 25 d. Iškonių kaime. Baigęs gimnaziją Vilniuje, studijavo karo mokslus. Pirmojo pasaulinio karo frontuose narsiai kovėsi su vokiečiais ir austrais, buvo du kartus sužeistas, pateko į vokiečių nelaisvę. Po pusmečio buvo paleistas ir 1918 m. pabaigoje grįžo į gimtinę.

Patyręs ir narsus karys už pasižymėjimus mūšiuose buvo apdovanotas „*rusų visais kariniais ordenais ir biškį lietuviškų ordenų turiau*“, – taip rašė generolas vėliau, prašydamas priimti į Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Biržų skyrių.

Iš savanorių partizanų Ladiga pradėjo organizuoti Biržų apskrities apsaugą, sudarė jos štabą. Įstojęs sa-

vanoriu į Lietuvos kariuomenę (1918-11-11) vadovavo batalionui, o 1919-03-06 buvo paskirtas I pėstininkų pulko vadu.

Vadovavo Ukmergės grupei, kovojo su bolševikais, dalyvavo Kavarsko, Anykščių išvadavime, Zarasų operacijoje. Už 1919 m. vasaros žygius Ladiga gavo ministro pirmininko Mykolo Sleževičiaus sveikinimą, buvo apdovanotas I ir II laipsnio Vyčio kryžiais. Vėliau paskirtas brigados vadu, gavo pulkininko leitenanto laipsnį, kovose su bermontininkais buvo fronto vadas.

Čia pirmąkart kilo konfliktai su vadovybe. Be įsakymo (netgi nutraukęs savo štabo ryšį su Kaunu) puolė bermontininkus ties Baisogala, todėl pateko į valdžios nemalonę ir nuo 1919 m. pabaigos iki 1920 m. rugpjūčio vėl vadovavo I pėstininkų brigadai. Tačiau krašto apsaugos ministras ir vyriausiasis karo vadas Konstantinas Žukas paskyrė jį pirmuoju pavaduotoju (armijos vadu). Ladigai tada buvo tik 27 metai.

1920 m. rudenio buvo labai nesėkmingas Lietuvos kariuomenei. Bolševikai, patyrę pralaimėjimą prie Vyslos, ėmė skubiai trauktis iš Lenkijos, juos persekiojanti lenkų kariuomenė rugpjūčio pabaigoje pasiekė Pietų Suvalkiją, užėmė Augustavą, Suvalkus, Seinus. Lietuvių kontrpuolimas ties Augustavu baigėsi nesėkme. Po rugsėjo 22–23 d. įvykusio lenkų prasiveržimo, lietuvių

istoriografijos įvardyto kaip „Seinų katastrofa“, Ladiga buvo pažemintas pareigomis ir ėmė vadovauti IV pės-tininkų divizijai.

1921–1923 m. jis mokėsi Šveicarijoje ir Čekoslo-vakijoje. Grįžęs gavo pulkininko laipsnį, vadovavo III karo apygardai. 1925 m. gegužės mėnesį Ladiga tapo generolu leitenantu, buvo paskirtas Vyriausio-jo štabo viršininku. Tačiau dėl nesutarimų su kraš-to apsaugos ministru Teodoru Daukantu iš pareigų atsistatydino.

Ladiga buvo vienas iš 1926 m. gruodžio perversmo organizatorių, bet netrukus atsidūrė antrame plane. Buvo paskirtas II karo apygardos viršininku, vėliau išsiųstas į Šiaulius vadovauti III karo apygardai. Intri-goms nesiliaujant, dėl „nedraugingų veiksmų“ Ladiga 1927-09-25 buvo išleistas į atsargą.

Apsistojo savo dvare Gulbinėnuose ir ėmė ūkinin-kauti. 1930 m. įstojo į Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Biržų skyrių.

Lietuvą okupavus sovietams, Ladiga 1940 m. rug-pjūčio 12 d. buvo suimtas. Metus praleido Biržų ir Pa-nevėžio kalėjimuose, vėliau atsidūrė Orenburgo srities Solilecko NKVD kalėjime. Pagal oficialią versiją, at-sargos generolas Kazimieras Ladiga buvo sušaudytas 1941-12-29.

Kokį pavojų naujajai tvarkai galėjo kelti buvęs kariš-kis, daugiau kaip prieš dešimt metų išėjęs į atsargą ir tapęs ūkininku? Atrodo, sovietams pats Ladigos gyve-nimas prilygo nusikaltimui.

Sovietinė žemės reforma 1940-aisiais

Sovietų Sąjunga, okupavusi Lietuvą, liepos 14–15 dienomis inscenizavo Liaudies seimo rinkimus ir lie-pos 21-ąją paskelbė Lietuvą sovietine respublika, o lie-pos 22-ąją Seimas priėmė nutarimą, kad žemė yra vals-tybės nuosavybė, nustatė didžiausią ūkio žemės normą (30 ha) ir sudarė valstybinį žemės fondą bežemiams ir mažažemiams valstiečiams aprūpinti žeme.¹

Prie Žemės ūkio ministerijos buvo sudaryta Valsty-binė žemės ūkio komisija (pirmininkas – agronomas A. Žukauskas, vicepirmininkai – K. Didžiulis ir inži-

nierius P. Sklėrius, nariai – M. Meškauskienė, D. Pun-džius, agronomas R. Žibenka, inžinierius A. Guogis, agronomas P. Vasinauskas ir J. Grigolavičius).²

Skubėdama įgyvendinti Liaudies seimo nutarimą dėl žemės, „*Ministerių Taryba paveda visiems vietoms valdžios organams skubiai vykdyti visus žemės ūkio ko-misijų reikalavimus dėl teikimo joms susisiekimo prie-monių ir pan., o taip pat teikti visokeriopą pagalbą jų darbuose.*“³

1940 m. liepos 26 d. buvo patvirtintos LSSR Valstybi-nės žemės ūkio komisijos darbo taisyklės,⁴ kuriose, tarsi prognozuojant būsimas problemas, 18 punktu įrašyta: „*Žemės ūkio komisijų nariai ir joms vadovaujantieji as-menys, panaudoję savo aukštą padėtį savanaudiškiems tikslams arba savo darbais padarę žalos Sovietiškai Vals-tybei, baudžiami įstatymais.*“⁵

Prasideda praktinis žemės atėmimas iš vienu ir dali-jimas kitiems. Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmi-ninkas A. Žukauskas 1940-08-02 atsiuntė tokį raštą Biržų apskrities Žemės ūkio komisijos pirmininkui: „*Valstybi-nė Žemės ūkio Komisija, norėdama turėti statistines žinias ir apie mažesnius kaip 30 ha ūkius, valdomus visų tikyby vienuolynų ir parapijų, valdininkų, tarnautojų, pramo-nininkų ir kitų buv. Savininkų, tiesiogiai nesiverčiančių žemės ūkio darbu ir turinčių kitus patenkinamus pragy-venimo šaltinius, paveda duoti parėdymą valsčių Žemės ūkio Komisijoms surinkti apie juos žinias, pagal anketą imamiems į valstybės žemės fondą ūkiams aprašyti.*

Iš surinktų žinių valsčių Žemės ūkio Komisijos turi su-daryti suvestinius sąrašus, nurodant buv. Ūkio savininko pavardę ir vardą arba teisinio asmens pavadinimą, kur ūkis yra, trobesių skaičių ir žemės plotą ir juos, sudary-tus sąrašus neatidėliojant persiųsti Valstybinei Žemės ūkio Komisijai Kaunan ir nuorašą apskrities Žemės ūkio Komisijai“⁶.

Prasidėjo dalybos ir Biržų apskrities Krinčino vals-čiuje. Rugpjūčio 19 d. Krinčino valsčiaus Žemės ūkio komisija gavo Valstybinės žemės ūkio komisijos narės M. Meškauskienės direktyvą: „*Prašoma sudaryti esamų valsčiaus ribose stambesnių žemvaldžių sąrašus, nuro-dant: a/vardą, pavardę, b/tautybę, c/dvaro – ūkio pavadi-nimą ir d/plotą – ha. Jei yra žinoma, dvaro plotą žymėti*

tokį, koks jis buvo prieš įvykdant žemės reformą pagal 1922 m. 04 03 d. išleistą Žemės reformos įstatymą.⁴⁷

Informuojama, kad „sudarytus sąrašus prašoma tiesiogiai siųsti adresuojant : Žemės Ūkio ministerija, dir. Meškauskieniui“.⁸

Dvarams ir didesniems ūkiams, kuriuos buvo numatyta pertvarkyti, paskyrė komisarus. Kam jie reikalingi? Kokios jų pareigos? Tokie klausimai kilo ne vien buvusiems savininkams, kitiems, pagal sovietų terminologiją, „nepatikimiems elementams“, bet ir naujosios santvarkos simpatikams, apologetams.

Ne veltui Biržų apskrities Žemės ūkio komisijos pirmininkas P. Stukas ir žemės tvarkytojas M. Tamulėnas visų valsčių Žemės ūkio komisijų pirmininkams išsiuntinėjo raštą,⁹ rekomenduodamas iki specialios instrukcijos vadovautis Ūkininko patarėjo nr. 34 išspausdintu agronomo P. Vasinausko straipsniu „Komisarai. Kokios jų pareigos ir teisės“.¹⁰

Pasak Vasinausko, paskirti komisarus būtinai reikėjo, nes daugelyje dvarų pastebėta pakrikimo žymių. Valsybinė žemės ūkio komisija šalia pagrindinio savo uždavinio – pertvarkyti žemės valdymą, siekia ir antro ne mažiau svarbaus tikslo – išlaikyti normalų žemės ūkio gamybos lygį. Todėl ir atsirado komisarų institucija.

Be komisaro žinios negalima nieko nei parduoti, nei pirkti, niekam pinigų mokėti. Tačiau, nurodo agronomas Vasinauskas, tai nereiškia, kad komisaras turi „dvaro ūkį vesti“. Geriausia, jei tokį dvarą ar ūkį tvarkytų senasis ūkvedys arba buvęs savininkas, jei jis šiam darbui yra tinkamas.

Tik tada, kai senasis savininkas atsisako toliau ūkį tvarkyti arba parodo didelį apsileidimą, net pradeda kenkti, komisaras perima ūkį visiškai savo kontrolėn. Kiekvienas, kuriam pavedamas ūkis, turi žinoti, kad jam tenka ir visiška atsakomybė už nuostolius, kurie pasidarys dėl netvarkingo ūkininkavimo ar apsileidimo.

Geriausia, jei į ūkius atvykę komisarai pirmiausia imtų glaudžiai bendradarbiauti su vietos darbininkų komitetais. Straipsnyje Vasinauskas atskleidžia sovietinę realybę ir pabrėžia: darbininkai neturėtų į komisarą žiūrėti kaip į tokį, kuris jiems suteiks neribotą laisvę, net juodai paryškinta – **šiandien darbo disciplinos reikia laikytis**

daugiau negu seniau.¹¹ Anksčiau dirbome ponui, šiandien dirbame sau. Komisaras turi būti pavyzdys visiems darbininkams. Jis turi pirmas keltis, paskutinis gulti.

Komisaras turi vesti kasos pajamų ir išlaidų užrašus. Komisaro pareiga sekti, kas iš ūkio parduodama, kiek už ką gaunama, o ypač kad gautos pajamos būtų įrašytos į kasos knygą. Kai kuriuose dvaruose komisarai ir dvarų komitetai neleidžia nieko parduoti, tikėdamiesi, kad kuo mažiau bus parduota, tuo daugiau teks jiems. Taip daryti negalima. Jeigu dėl per didelio taupumo nebus pasamdyta darbininkų ir liks nenuimtas derlius, nuostolių bus daug daugiau ir patiems darbininkams, ir visam kraštui.

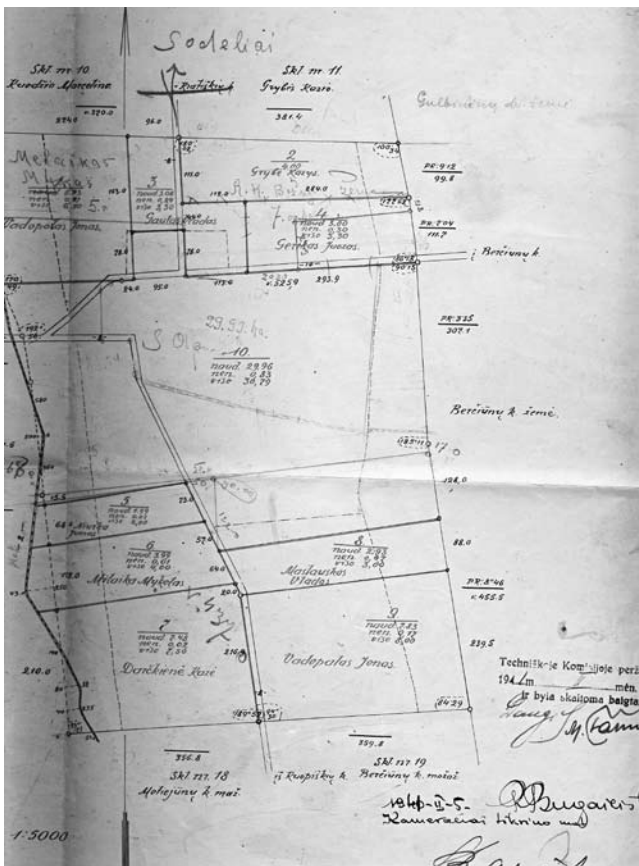
Dėl naujosios tvarkos ėmė kilti ir kitokių problemų. Vasinauskas rašo, esą šiuo metu svarstomas ūkių kreditavimo klausimas. Iki jis bus išspręstas, gali vieną kitą savaitę užsivilkinti išmokėjimas darbininkams už darbą. Bet darbininkai dėl to neturėtų nuogąstauti. Atseit **visiems, kas dirba, bus iki cento atlyginta**.

Straipsnyje pabrėžiama: „Iki nepaskelbtos instrukcijos nei buvęs dvaro savininkas, nei komisaras, nei kas kitas negali pradėti dvarą likviduoti. Viskas turi pasilikti savo vietoje. Visi ūkio darbai turi būti atliekami po senovei. Žieminiai turės būti pasėti ten, kur jiems žemė tinkamai paruošta. Derliaus dalintis negalima. Jeigu derlius bus skirstomas, tai tik tada, kada bus apmokėta darbininkams, kada bus atliktos valstybinės pareigos.“¹²

Gulbinėnų dvaro žemių išdalijimas

Į generolui Kazimierui Ladigai priklausiusį Gulbinėnų dvarą buvo paskirtas komisaras M. Šakarnis. 1940 m. rugsėjo 5 d. jis pateikė tokias žinias:¹³ bendras sodybos ir parko plotas 16,66 ha, yra plytinis gyvenamasis namas, gyventojų butai, arklidė, svirnas, vežiminė, malkinė, dar vienas dviejų aukštų akmenų gyvenamasis namas, kalvė, motorinė, malūnas, klojimas, tvartas, kiaulidė, tvartas ir svirnas, viso 12 trobesių. Beje, grafa „Kam priklauso trobesiai“ užbraukta ir jos vietoje įrašyta „Kvadratūra“.

Ūkyje buvo 5 arkliai, 11 suaugusių galvijų ir 9 prieaugliai, 7 kiaulės. Iš negyvojo inventoriaus komisaras suskaičiavo 2 plūgus, 3 akėčias, 2 drapokus, 4 vežimus, 3 roges, grėbią ir vartiklį. Įrašyti ir trys nusausingi tvenkiniai.

1940 m. pertvarkyto Gulbinėnų dvaro planas

Jau prieš tai, rugpjūčio 6 d., žinias apie žemės reformos reikalams paimamą ūkį pateikė matininkas Kazimieras Kireilis:¹⁴ viso planuojama paimti 41,33 ha, suskirstytus į sklypus nr. 33 ir nr. 17, bet „tame plote yra bažnyčios šventoriui skirtas 0,5 ha“, tad lieka 40, 85 ha. Kaip buvęs savininkas įrašytas Ladiga Kazys, Stanislovo, išvardyta visa jo šeima: žmona Stefanija – 40 metų, vaikai: Algis – 19 m., Irena – 17 m., Linas – 15 m., Benediktas – 14 m., Marija – 12 m. ir Joana – 11 m., motina Marija – 60 m., sesuo Ladigaitė Stefanija – 30 m.

Sklypą nr. 33 Ladigai skyrė Žemės reformos valdyba, o sklypas nr. 17 pirktas iš Jurgio Bobelio. Išvardyti pagrindiniai trobesiai – gyvenamasis namas, klojimas, tvartas, daržinė, pažymėta, kad malūnas neveikia nuo 1939 m., suskaičiuotas gyvasis ir negyvasis ūkio inventorių, pažymėta, kad buvęs savininkas Kazimie-

ras Ladiga kitų pajamų neturi, žemė nėra apsunkinta servitutais, ūkio planas yra, žemė visa vienoje vietoje, užveistas vaisių sodas.

Ūkį dar valdo pats buvęs savininkas – tą generolas Ladiga matininkui Kireiliui paliudijo savo parašu. Tačiau savo namuose jis tvarkėsi nebeilgai. Jau 1940 m. rugpjūčio 12 d. „valstybės saugumo leitenantas Kazakovas, dalyvaujant Biržų apskrities milicijos viršininkui Gutauskui, padarė kratą pas Kazimierą Ladigą, gyvenantį Gulbinėnų dvare. Per kratą rasta ir pristatyta į Valstybės saugumo Biržų skyrių 5 ordinai, medaliai ir kryžiai, kariški lauko žiūronai, 7 pažymėjimai ir asmens dokumentai, tarnybos knygelė, privatus susirašinėjimas 10 lapų, sąsiuvinis su K. Ladigos žmonos S. Ladigienės susirašinėjimu 21 lapas, 3 nuotraukos.“¹⁵

Generolas Ladiga per tardymą pateikė tokias žinias: „Tėvas turėjo nedidelį ūkį – 30 ha žemės. Nuolatinių ir sezoninių samdinių po du žmones. Darbinių gyvulių 3, karvės 8 ir smulkiųjų raguočių 10, vieną arklinę kuliamają.

1925 m. mano atsidalijimo su tėvu momentu tėvo ūkis nebuvo pasikeitęs. O mano ūkis tais pačiais metais buvo Gulbinėnų dvare. Nuosavos žemės buvo 9 ha ir 61 ha nuomuojamos. Arkliai 4, karvės 8, smulkiųjų raguočių, didelis triaukštis mūrinis namas su kiemo pastatais, kertamoji ir pjaunamoji. Nuolatinių samdinių – 4 žmonės ir 2 sezoniniai. Iki 1932 m. ūkis padidėjo. Aš turėjau 39 ha žemės, 6 nuolatinius samdinius ir 6 sezoninius, 6 arklius ir 22 karves, 10 kiaulių, mechaninį malūną.“¹⁶

Gulbinėnų dvaro žemės pertvarkymo ratas sukosi toliau. Krinčino valsčiaus savivaldybė užregistravo Vlado Gaulos prašymą dėl žemės ir žinias apie jį patį,¹⁷ panašius prašymus pateikė ir Juozas Gerikas,¹⁸ Jonas Vadopalas, Juozo,¹⁹ Vladas Maslauskas,²⁰ prašymą net su skundu parašė Kazė Darčkienė iš Berčiūnų kaimo,²¹ panašų prašymą ir skundą padavė Mykolas Milaika iš Gulbinėnų vienkiemio.²²

Norą gauti svetimos žemės išreikšė Kazimieras Grybė,²³ Jonas Vadopalas, Jono,²⁴ Juozas Niurka.²⁵ Valdžios instancijų įpareigoti, matininkai parengė „Biržų aps, Krinčino vls, Gulbinėnų dvaro sklypų nr. nr. 17, 33, 34 ir 35, buv. Ladigos Kazio ūkio, 1940 m. žemės valdymo pertvarkymo planą. Ūkyje buvo 71 ha 99 a žemės.“²⁶

Pagal šį „pertvarkymo planą“ iš Kazimiero Ladigos žemės Jonui Vadopalui buvo duota 6,10 ha, Kaziuui Grybei – 4 ha, Vladui Gaulai – 3,30 ha, Juozui Gerikui – 3,30 ha, Juozui Niurkai – 2 ha, Mykolui Milaikai – 4 ha, Kazei Darčkieniui – 7,50 ha, Vladui Maslauskui – 3 ha, Jonui Vadopalui – 8 ha. Savininkui Ladigai teikėsi palikti 30,79 ha. Plane savininko žemėje raudona spalva jau įrašyti naujieji naudotojai ir jų gautos žemės kiekiai.

1940 m. rugsėjo 30 d. Krinčino valsčiaus Žemės ūkio komisija nutarė skirstomo ūkio žemę paskirti 9 jos prašiusiems, o dėl paliktos buvusiam savininkui žemės protokole yra įdomus priedas : „*kad be aprūpinimo žeme bežemių ir mažžemių iš šio ūkio yra prašyta skirti žemės prieglaudai 30 ha*“.²⁷

Krinčino valsčiaus Žemės ūkio komisijos pirmininkas Petras Balodis, 1940 m. spalio 21 d. aktu perdavė minėtiems asmenims „*jiems skirtus naudotis sklypus, kurie vietoje paženklinėti ir žemės naudotojams parodyti*“.²⁸

Į žemės naudotojų sąrašą įrašytas ir Kazimieras Ladiga, pažymint, kad jam palikta leistina žemės norma – 30,79 ha. Apie prieglaudą ir jai prašomą skirti žemę neužsimenama. Beje, minėtame akte yra visų naujųjų žemės naudotojų parašai, išskyrus generolo – tuo metu jis buvo jau suimtas. Prie akto pridėtas ir matininko Kireilio nubraižytas Krinčino valsčiaus Gulbinėnų dvaro žemės valdymo pertvarkos brėžinys.²⁹

Beje, Krinčino žemės ūkio komisijos Bylos nr. 80 pabaigoje yra 1945 m. žinios apie ūkį, iš kurio pagal įstatymą „dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo“ paimama žemė, gyvuliai, žemės ūkio inventorius ir trobesiai. Nurodoma, kad „*ūkis yra Biržų apskrities Krinčino valsčiaus Gulbinėnų dvaras*“, o žemės naudotoju paskelbta labai įdomi „įstai-ga“ – „*Ladigos Kazio senelių prieglauda*“.³⁰ Gulbinėnų dvare 1945 m. jau veikė Krinčino valsčiaus senelių ir invalidų namai, jiems vadovavo Elena Binkevičiūtė.³¹

Taip 1940 m. okupacijos pasekmes pajuto garsus Nepriklausomybės kovų dalyvis, dukart Vyčio Kryžiaus kavaliere, generolas Kazimieras Ladiga – Gulbinėnų dvaras buvo išdraskytas, šeima represuota, jis pats suimtas ir 1941 m. Solilecko kalėjime sušaudytas. ■

¹ Biržų apskrities Žemės ūkio komisijų gautų raštų byla. Biržų krašto muziejus „Sėla“ (BKMS) GEK–24221. 1940 m. Valstybinės Žemės ūkio Komisijos pirmininkas agr. A. Žukauskas. Ministerių Tarybos nutarimas. Kopija, p. 1.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat. Valstybinės Žemės ūkio Komisijos pirmininkas agr. A. Žukauskas. Lietuvos Socialistinės Sovietų Respublikos Valstybinės Žemės ūkio Komisijos darbo taisyklės. Kopija, p. 2–3.

⁵ Ten pat, p. 3.

⁶ Ten pat. Valstybinės Žemės ūkio Komisijos pirmininko agr. A. Žukausko raštas Biržų apskrities Žemės ūkio Komisijos pirmininkui. Kaunas. 1940-08-02. Kopija, p. 4.

⁷ Ten pat. Valstybinės Žemės ūkio Komisijos narės M. Meškauskienės raštas Krinčino valsčiaus Žemės ūkio komisijai. 1940-08-19. Kopija, p. 15.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat. Biržų apskrities Žemės ūkio komisijos pirmininko P. Stuko ir apygardos Žemės Tvarkytojo M. Tamulėno raštas dėl *Ūkininko patarėjo* nr. 34 patalpinto Valstybinės žemės ūkio komisijos nario agr. P. Vasinausko straipsnio „Komisarai. Kokios jų pareigos ir teisės“, p. 19.

¹⁰ Ten pat. A. Vasinauskas, „Komisarai. Kokios jų pareigos ir teisės“, *Ūkininko patarėjas*, 1940 m. nr. 34. p. 20.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

¹³ BKMS 2516/1. Krinčino žemės ūkio komisijos Byla nr. 80, p. 2–3.

¹⁴ Ten pat, p. 4–5.

¹⁵ Vidmantas Jankauskas, Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose, Vilnius, VDA leidykla, 2004, p. 493.

¹⁶ Ten pat, p. 494.

¹⁷ BKMS 2516/1. Krinčino žemės ūkio komisijos Byla nr. 80, p. 6.

¹⁸ Ten pat, p. 7.

¹⁹ Ten pat, p. 8.

²⁰ Ten pat, p. 9.

²¹ Ten pat, p. 9–10.

²² Ten pat, p. 12–13.

²³ Ten pat, p. 14.

²⁴ Ten pat, p. 15.

²⁵ Ten pat, p. 16.

²⁶ BKM 2516/2, R-566.

²⁷ Ten pat, p. 17.

²⁸ Ten pat, p. 19.

²⁹ Ten pat, p. 20.

³⁰ Ten pat, p. 23.

³¹ Ten pat, p. 24.

ONOS VYTAUTIENĖS KILMĖ IR GIMINĖ

Lenkų istorikas, Gediminaičių genealogijos tyrinėtojas, Janas Tęgowski 1995 m. paskelbė straipsnį apie Vytauto Didžiojo santuokas, mėgindamas apginti Lietuvos metraščių plačiojo sąvado (Bychovco kronikos) teiginį, kad Vytauto Didžiojo žmona Ona buvo Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo Ivanovičiaus dukterė. Pagrindiniu argumentu jis laiko faktą, kad 1413 m. liepos 23 d. Vokiečių ordino didysis magistras kreipėsi į Čekijos karalių Vaclovą IV, prašydamas priimti į tarnybą rusų kunigaikštį Vasilijų, o tų pačių metų rugpjūčio 12 d. ordino sąskaitų knygoje buvo paminėtas vynas, nupirktas „Vytauto svainiui iš Rusų“ ir jo palydai. Tęgowski, nusprendęs, kad magistro laiške proteguojamas rusų kunigaikštis Vasilijus ir sąskaitų knygoje paminėtas „Vytauto svainis iš Rusų“ yra tas pats asmuo, identifikavo jį kaip Smolensko kunigaikštį – Sviatoslavo Ivanovičiaus sūnų ir Onos Vytautienės brolių.¹ Šią tezę jis pakartojo ir kituose savo veikaluose.²

Lietuvoje Tęgowskio išvados sulaukė tam tikro pripažinimo. Rimvydas Petrauskas net pareiškė, esą jos yra labiau pagrįstos, negu istoriografijoje dar tarpukariu įsitvirtinusi istoriko Igno Jonyno prielaida,³ kad Ona Vytautienė buvusi smulkaus lietuvių kunigaikščio, Vytauto bendražygio Sudimanto sesuo.⁴ Vis dėlto toks Petrausko vertinimas liko plačiau neargumentuotas, o Tęgowskio hipotezės ir jų pagrindimas reikalauja nuodugnios analizės.

„Vytauto svainis iš Rusų“ – kas jis?

Pirminę Tęgowskio prielaidą, kad rusų kunigaikštis Vasilijus, apie kurį Vokiečių ordino didysis magistras 1413 m. liepos 23 d. rašė Čekijos karaliui Vaclovui IV, ir 1413 m. rugpjūčio 12 d. ordino sąskaitų knygoje paminėtas „Vytauto svainis iš rusų“ buvo tas pats asmuo, iš tikrųjų galima priimti. Laiko atžvilgiu šiuos paminėjimus skiria vos keletas savaičių, rusų kunigaikščiai Prūsijoje lankydavosi nedažnai, iškelti alternatyvą pasiūlytai Vytauto svainio ruso tapatybės versijai turimi duomenys taip pat neleidžia, tad iš pirmo žvilgsnio viskas tarsi atitinka.

Vis dėlto Tęgowski nepateikia jokių įrodymų, kad Vytauto svainis Vasilijus būtų buvęs Smolensko kunigaikštis ir (arba) Bychovco kronikoje nurodyto menamo Onos Vytautienės tėvo – kunigaikščio Sviatoslavo Ivanovičiaus, 1354–1386 m. valdžiusio Smolenską, – sūnus.

Pirmuoju klausimu istorikui dar būtų galima pagelbėti: XV a. vidurio lenkų kronikininkas Janas Długosz iš tikrųjų mini Smolensko kunigaikštį Vasilijų, kuris, 1404 m. Vytautui paskutinį kartą užėmus Smolenską, pabėgo į Vengriją, gyveno karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio dvare ir žuvo, šturmuodamas kažkokią pilį,⁵ – greičiausiai būtent šis asmuo 1413 m. ir ieškojo tarnybos pas Zigmanto brolių Čekijos karalių Vaclovą IV.

Tačiau jokie šaltiniai nemini, kad Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas Ivanovičius būtų turėjęs sūnų Vasilijų. Dar daugiau, tiek rusiškame Piskariovo metraštyje,⁶ tiek Lietuvos metraščių trumpajame sąvade⁷ minimas Smolensko kunigaikštis Vasilijus *Ivanovičius*, 1396 m., kai Vytautas pirmą kartą užėmė Smolenską, kartu su Patriku Narimantaičiu ieškojęs prieglobsčio Didžiajame Naugarde. Tėvavardis liudija, kad šis vienintelis XIV–XV a. sandūroje paminėtas Smolensko kunigaikščių giminės atstovas Vasilijus buvo ne menamo Onos Vytautienės tėvo Sviatoslavo, bet jo broleño Ivano Vasiljevičiaus sūnus, ir šis faktas griaua visas Tęgowskio išvadas.

Antra vertus, tenka svarstyti naują hipotezę: jeigu nerandame patvirtinimo, kad Ona Vytautienė būtų buvusi Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo Ivanovičiaus duktė, tai gal jos tėvas galėjo būti šios dinastijos šalutinės šakos atstovas Ivanas Vasiljevičius? Daugeiliu atžvilgių tokia hipotezė atrodytų viliojanti, tačiau, prieš darant išvadas, būtina įvertinti Smolensko kunigaikščių tarpusavio santykius su Lietuvos valdovais ir konkrečiai su Vytautu.

Smolensko kunigaikščių santykiai su Lietuva

Smolensko santykiai su Lietuva XIV–XV a. pradžioje klostėsi priešaringai. Apie 1339 m., valdant kunigaikščiui Ivanui Aleksandrovičiui (1313–1359), Smolenskas buvo patekęs į Lietuvos įtaką, tačiau 1355 m. santykiai komplikavosi. Algirdas pradėjo puldinėti Smolensko žemes ir per kelerius metus iš Ivano Aleksandrovičiaus atėmė Rževą, Belą, Mstislavlį ir Toropecą.⁸ Kariavo jis ir su Sviatoslavo broliu Briansko kunigaikščiu Vasilijum, kurio sūnų (bene tą patį Ivaną Vasiljevičių) 1356 m. paėmė į nelaisvę.⁹ 1359 m. Smolenską valdyti pradėjęs Sviatoslavas Ivanovičius linko Maskvos pusėn. Nesantaika užtruko. Tik 1368 m. rudenį Sviatoslavas pagaliau pasidavė spaudimui ir prisidėjo prie Algirdo žygio prieš Maskvą.¹⁰

Vytauto žmonos Onos antspaudas. 1392

Čia vertėtų stabtelėti: visiškai tikėtina, kad Smolensko sąjunga su Lietuva buvo sutvirtinta tarpdinastinėmis vedybomis. Vis dėlto prielaidai, kad kažkuri Smolensko kunigaikštystė būtų buvusi ištekinta už Vytauto, prieštarauja viena aplinkybė. 1370 m. Konstantinopolio patriarchas Filotėjus, paskatinėtas Maskvos metropolito Aleksijaus, už sąjungą su „ugnies garbintoju“ Algirdu pagrasino Sviatoslavui ekskomunika.¹¹ Jeigu Sviatoslavas būtų dar ir savo giminaitę ištekinęs už pagonio, ši jo nuodėmė tikrai nebūtų buvusi nutylėta, ir patriarchas greičiausiai būtų paskelbęs vedybas negaliojančiomis.

Tolesni įvykiai kelia dar daugiau abejonių. 1372–1374 m. Smolenskas vėl suartėjo su Maskva, kunigaikštis Ivanas Vasiljevičius dalyvavo Maskvos didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Ivanovičiaus žygyje prieš Algirdo svainį Tverės kunigaikštį Michailą.¹² O 1380 m. jis minimas kaip Kulikovo mūšio dalyvis.¹³ Tai rodo, kad šis kunigaikštis stiprino ryšius su Maskva, o tai irgi prieštarauja prielaidai apie jo dukters vedybas su Vytautu.

Tokiai prielaidai prieštarauja ir faktas, kad į Vytauto kovas su Jogaila 1382–1384 m. Smolensko kunigaikščiai nesikišo, nors 1386 m. mielai parėmė prieš Jogailą sukilusį jo vyresnįjį brolių Polocko kunigaikštį Andrių Algirdaitį. Maištas Sviatoslavui ir Ivanui Vasiljevičiams brangiai kainavo – abu jie žuvo prie Vechros upės mūšyje su Skirgailos ir Vytauto kariuomene.¹⁴ Kiti Smolensko kunigaikščiai pateko į nelaisvę, tačiau Skirgaila buvo maloningas: jis atidavė Smolenską Sviatoslavo sūnui Jurijui, mat šis buvo vedęs jo sesers dukrą – Riazanės kunigaikštytę, kurios vardas nežinomas.¹⁵

1389 m. Lietuvoje kilo vidaus karas, Vytautas antrą kartą pabėgo į Prūsiją. Pasak Tęgowskio, tarp įkaitų, kuriuos jis perdavė Vokiečių ordinui, buvo ir Jurijaus Sviatoslavovičiaus brolis Glebas, – istorikas mano, kad tai dar vienas Vytauto ir Smolensko kunigaikščių giminystės įrodymas.¹⁶ Tačiau tokia interpretacija akivaizdžiai klaidinga. Į Lietuvos metraščių trumpąjį sąvadą įeinančiame Lietuvos didikų kunigaikščių metraštyje – patikimame šaltinyje, surašytame dar Vytauto laikais, – teigiama, kad Glebas Sviatoslavovičius į nelaisvę Vytautui pateko per mūšį¹⁷ (ordino šaltiniai leidžia patikslinti, kad šis mūšis įvyko 1390 m. rugsėjo 28 d. prie Neries, greičiausiai ties Eiguliais¹⁸). Taigi jis kovojo Skirgailos pusėje, nors vėliau, matyt, pasinaudojo savo nelaisve, kad užmegztų draugystę su Vytautu.

Tai Glebui bent jau iš dalies pavyko: įsitvirtinęs Lietuvoje, Vytautas atidavė jam Smolenską, o Jurijų Sviatoslavovičių iškėlė į Roslavį.¹⁹ Tačiau Lietuvos metraščiuose rašoma, kad Glebas labai greitai pradėjo neklausyti Vytauto, ir šis jau 1395 m. rugsėjį paėmė Smolenską į savo rankas. Glebas, jo broliai ir kiti giminaičiai buvo apgaule išvilioti iš miesto (Vytautas pažadėjo išspręsti jų nesutarimus) ir suimti.²⁰ Paskui Glebui buvo duotas Polonos miestas.²¹ Kiti Smolensko kunigaikščiai, matyt, irgi buvo paleisti, o gal net gavo žemių, bet nebuvo linkę jomis tenkintis, nes per Smolensko užėmimą Riazanėje pas savo uošvį buvęs, todėl laisvėje likęs Jurijus Sviatoslavovičius kurstė maištingas nuotaikas. Būtent tada,

1396 m., tariamas Vytauto svainis Vasilijus Ivanovičius Smolensketis kartu su Patriku Narimantaičiu pabėgo į Didįjį Naugardą.

Vėliau jų keliai išsiskyrė: Patrikas Narimantaitis susitakė su Vytautu ir atgavo Starodubą, o Vasilijus Ivanovičius galėjo prisidėti prie Jurijaus Sviatoslavovičiaus.

1400 m., pasinaudodamas Vytauto pralaimėjimu prie Vorkslės ir brolio Glebo žūtimi, Jurijus Sviatoslavovičius susigrąžino Smolenską, o jo uošvis ir sąjungininkas Riazanės kunigaikštis Rodislavas Olegovičius 1401 m. užpuolė Lietuvos valdomą Brianską. Vytauto vasalams Lengveniui Algirdaičiui ir Aleksandrui Patrikaičiui (Patriko Narimantaičio sūnui) pavyko sumušti užpuolikus prie Liubucko.²² Dar po metų Lengvenis paėmė į nelaisvę Ivaną Sviatoslavovičių, tuo metu valdžiusį Viazmą, o 1404 m. Vytautas vėl užėmė Smolenską. Jurijus Sviatoslavovičius pabėgo į Maskvą, vėliau į Didįjį Naugardą.²³ 1406 m. jį vėl priėmė Maskvos didysis kunigaikštis Vasilijus Dmitrijevičius ir davė valdyti Toržoką. Tačiau čia Jurijus Sviatoslavovičius sukėlė precedento neturintį skandalą: pasikėsino išprievartauti jam tarnavusio Viazmos kunigaikščio (galbūt savo giminaičio) Semiono Mstislavovičiaus žmoną, o kai ši pasipriešino, nužudė ir ją, ir jos vyrą. Po to jis pabėgo į Aukso Ordą, kur ir mirė.²⁴ Neatmestina, kad būtent šie įvykiai paskatino jo giminaitį Vasilijų Ivanovičių pasieškoti prieglobsčio Vengrijoje, nors, aišku, jis galėjo pasitraukti ten ir iškart po to, kai Vytautas užėmė Smolenską 1404 m.

Taigi, peržvelgus Vytauto santykius su Smolensko kunigaikščiais, tampa aišku, kad jis šia gimine nepasitikėjo, siekė perimti jos valdomas žemes ir nerodė palankumo nė vienam iš jos narių. Patys Smolensko kunigaikščiai, išskyrus keletą bandymų įsiteikti, taip pat jautė priešškumą Vytautui. Jie nepalaikė jo nei per pirmąjį, nei per antrąjį karą su Jogaila, nors mielai rėmė Andrių Algirdaitį. Net kunigaikštis Vasilijus Ivanovičius, tariamas Vytauto svainis, užuot pasinaudojęs šia giminyste, nusprendė verčiau trauktis į Vengriją. Atsižvelgiant į tai, Tęgowskio prielaida, kad Vytauto žmona Ona galėjo būti kilusi iš Smolensko kunigaikščių giminės, atrodo visiškai neįtikėtina.

Kunigaikštis Vasilijus Ivanovičius galėjo būti vadinamas Vytauto svainiu nebent todėl, kad pats buvo vedęs jo giminaitę. Iš Gediminaičių artimiausius santykius su Smolensko kunigaikščiais palaikė Andrius Algirdaitis. Be to, kaip matėme, su Vasilijum Ivanovičium bendradarbiavo Patrikas Narimantaitis. Tikėtina, kad Vasilijaus Ivanovičiaus žmona buvo vieno iš jų duktė ar net anūkė. Vis dėlto pats Vasilijus Ivanovičius savo giminystei su Vytautu reikšmės neteikė ir, matyt, prisiminė ją tik po to, kai pasitraukė į Vengriją, siekdamas sureikšminti savo šiaip jau nereikšmingą asmenį.

Dar kartą apie Bychovco kronikos nepatikimumą

Jonynas, pirmasis pradėjęs kritikuoti versiją, kad Ona Vytautienė buvo Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo Ivanovičiaus duktė, pagrįstai suabejojo šią žinią pateikusios Bychovco kronikos patikimumu.²⁵ Nors daugelis XIV–XV a. įvykių joje aprašomi gana tiksliai, patikimų žinių apie Vytauto žmonas kronikininkas akivaizdžiai neturėjo. Jis pateikė net dvi Onos Vytautienės kilmės versijas, pagal pirmąją jos tėvas – menamas Vytauto uošvis – buvo net ne Sviatoslavas Ivanovičius, o jo sūnus Glebas.²⁶ Tai galima laikyti atsitiktinumu, bet mintį apie Vytauto ir Glebo giminystę Bychovco kronikos autoriui galėjo pakišti ir ankstesnių metraščių teiginiai, kad Vytautas, grįžęs iš Prūsijos, padarė Glebą valdančiuoju Smolensko kunigaikščiu.

Be to, rašydamas apie Vytauto žmonas, Bychovco kronikos autorius padarė ir kitą iškalbingą klaidą: tarp dviejų tikrų Vytauto žmonių – 1418 m. liepą mirusios Onos ir Julijonos, kurią Vytautas vedė tų pačių metų gruodį, – įterpė kažkokią Lukomlės ir Starodubo kunigaikštę Mariją.²⁷ XIX a. istorikai mėgino jį pataisyti, keisdami šią seką ir skelbdami, esą Marija buvusi pirmoji Vytauto žmona, bet vėliau imta abejoti pačiu jos egzistavimu, ir turbūt pagrįstai.²⁸

Svarstant Bychovco kronikos žinių patikimumą, vertėtų žvilgtelėti ir į kitus XVI a. raštus, kurie mini Vytauto žmonas. 1501 m. Aleksandro kanceliarija su-

kurpė falsifikatą, liudijantį, neva Vytautas 1412 m. patvirtino savo žmonos ankstesnius dovanojimus Bresto parapinei bažnyčiai. Šiame dokumente Vytauto žmona vadinama Oprasija, nors falsifikatoriai neabejotinai siekė sukurti autentiškumo įspūdį.²⁹

Kitas įdomus įrašas yra išsaugotame vadinamojo 1262 m. Chronografo Vilniuje nuoraše, kuris, pasak naujausių tyrinėjimų, buvo parengtas XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais Supraslyje.³⁰ Čia prie sakmės apie Sovijų, pagrindžiančios lietuvių praktikuotą mirusiųjų deginimo paprotį, yra pastaba, kad ir Vytautas sudegino savo žmoną Ariogaloje, o paskui deginti mirusiuosius buvo nustota (kaip galima spėti, dėl krikščionybės įvedimo). Jau esu rašiusi, kad ši legenda greičiausiai remiasi Birutės sudeginimo istorija, mat Gėluvos piliakalnis, kuriame lokalizuojama Ariogalos pilis, ir greta buvęs šaltinis vadinami jos vardu.³¹ Vis dėlto šiuo atveju svarbiausia tai, kad Chronografo perrašinėtojas įsivaizdavo Vytauto žmoną buvus pagonę, kuri sudeginta pagal pagoniškus papročius.

Kitaip tariant, tuo metu, kai buvo rašoma Bychovco kronika, Vytauto žmonių skaičius, jų kilmė ir net vardai buvo jau gerokai primiršti. Mažiausiai neaiškumų kilo dėl paskutinės Vytauto žmonos – Alšėnų kunigaikščio Jono Algimantaičio dukters Julijonos, mat jos giminė XVI a. pirmojoje pusėje tebegyvavo.³² Tačiau ankstesnės Vytauto santuokos buvo apipintos daugybe legendų. Bychovco kronikos autorius, matyt, pasirinko labiausiai jam patikusias.

Taigi, aiškinantis Onos Vytautienės kilmę, belieka grįžti prie Jonyno ir Tęgowskio metodikos – pirmiausia apibendrinti tai, ką apie didžiojo kunigaikščio žmoną ir jos gimines galima sužinoti iš amžininkų liudijimų.

Onos Vytautienės giminaičiai ir jų padėtis Lietuvoje

Šaltinių liudijimai apie Onos Vytautienės giminę gana padriki, vis dėlto bendrą vaizdą galima susidaryti. Yra žinoma, kad ji turėjo brolių, iš kurio, kaip teigia Vytautas vadinamajame „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ šiedu buvo atėmę tėvonines valdas.³³ Ona Vytautienė turėjo ir dvi seseris – burgundų riteris Ži-

liberas de Lanua atsiminimuose rašė, kad prisistatė joms, kai lankėsi Vilniuje 1413 m.³⁴

Vieną iš seserų identifikuoti nesunku – minėtame „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ Vytautas užsimena, kad jo žmonos sesuo buvo ištekęjusi už kunigaikščio Jono Algimantaičio Alšėniškio.³⁵ Liubečio cerkvės sinodikas (mirusiųjų paminėjimo sąrašas) leidžia nustatyti ir jos vardą – Agripina.³⁶

Jonas Algimantaitis, nors pirmą kartą šaltinius pateko kaip Jogailos žmogus,³⁷ vėliau, žmonos ar bent jau giminytės ryšių paveiktas, tapo vienu ištikimiausių Vytauto rėmėjų: abu kartus jį lydėjo į Prūsiją, gal net prisidėjo prie Vytauto išlaisvinimo iš Krėvos (Alšėnus nuo jos skiria vos keliolika kilometrų).

Vytautui įsitvirtinus Lietuvoje, Jonas Algimantaitis tapo bemaž antruoju žmogumi po valdovo, kurį laiką buvo jo vietininkas Kijeve. Mirė po 1401 m.³⁸ Agripina gyveno gerokai ilgiau už vyrą, nes 1413 m. buvo dar gyva.

Pora išaugino keturis sūnus: Andrių, Mykolą, Simoną ir Aleksandrą. Vytauto laikais jie irgi užėmė itin aukštą padėtį: Andrius, kurio vidurinioji duktė Sonka 1422 m. tapo ketvirtąja Jogailos žmona ir Lenkijos karaliene, ir Mykolas buvo Kijevo vietininkai, Simonas tapo net Didžiojo Naugardo kunigaikščiu. Nepasisekė tik Aleksandriui, turėjusiam iškalbingą Nemylimojo (Neliubo) pravardę: sukilęs prieš Vytautą, jis prisidėjo prie Švitrigailos ir 1405 m. pabėgo į Maskvos didžiąją kunigaikštystę. Vis dėlto čia, matyt, ne be pusseserės Sofijos Vytautaitės užtarimo, gavo valdyti Perejeslavį, o po 1408 m. turbūt grįžo į Lietuvą.³⁹

Jonas su Agripina susilaukė ir dukters Julijonos, kuri pirmą kartą ištekęjo už Karačevo kunigaikščio Jono, o 1418 m. pabaigoje tapo antrąja Vytauto žmona.⁴⁰ Dėl jos, beje, irgi tenka polemizuoti su Tėgowskiu, kuris Julijoną laiko Jono ir Agripinos anūke (sūnaus Mykolo dukra), remdamasis Vytauto vedyboms išduota popiežiaus dispensa, kur nurodoma sutuoktinių trečiojo laipsnio giminytė.⁴¹ Jokių prieštaravimų šiame dokumente nėra: Ona Vytautui buvo pirmojo laipsnio giminaitė (žmona), Onos sesuo Agripina – antrojo laipsnio giminaitė (svainė),

o Agripinos duktė Julijona – atitinkamai trečiojo laipsnio giminaitė (svainės duktė).

Taigi apibendrinus galima pasakyti, kad Agripina, sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, lig tol buvusią nežymią Alšėniškių giminę atvedė į valdžios viršūnes.

Antrąją Onos Vytautienės seserį taip pat nesunku identifikuoti: Długoszas mini, kad, puldamas Vilnių 1390 m., Vytautas paėmė į nelaisvę kažkokį kunigaikštį Narimantą ir nužudė jį žiauriau, negu derėjo pagal jo ir savo rangą, mat tasai Narimantas buvo vedęs tikrą Onos seserį Julijoną, vėliau ištekęjusia už Manvydo.⁴²

Lietuvos metraščiai pateikia kiek kitokias žinias apie Julijoną Manvydienę: į lotynų kalbą išverstame pasakojime apie Kęstučio konfliktą su Jogaila (*Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae*) teigiama, kad iš pradžių ji buvo ištekęjusi už Birutės giminaičio Butrimo, kurį Jogaila nukankino ant rato kartu su Birutės dėde Vidmantu. Rusėnų nuorašuose būsimoji Manvydienė vadinama Vidmanto žmona, bet ši klaida akivaizdžiai įsivėlė, praleidus Butrimą.⁴³

Istoriografijoje dėl Julijonos vedybų su Butrimu ir Narimantu būta įvairių pasvarstymų, o Tėgowski šių asmenų apskritai nelaiko istoriniais.⁴⁴ Vis dėlto *Origo...* ir Janas Długoszas yra patikimi šaltiniai, tad nėra priežasčių jais abejoti.

Jų liudijimai vienas kitam neprieštarauja. Tapusi našle 1382 m. rudenį, Julijona galėjo vėl ištekti. 1384 m. Vytautui susitaikius su Jogaila, šis netgi galėjo parinkti jai jaunikį iš savo šalininkų, siekdamas sutvirtinti taiką su Vytautu ir jo šeima. O Narimantas greičiausiai buvo vienas iš smulkiųjų Lietuvos kunigaikščių – panašiai kaip Jonas Alšėniškis arba Jomantas, 1395–1399 m. tarnavęs Vytautui.

Julijonos trečiosios vedybos su Manvydu, matyt, įvyko 1392–1396 m., nes apie 1396 m. Vytautas paskyrė Manvydą Vilniaus seniūnu.⁴⁵ Po Horodlės unijos įvedus vaivadų pareigybę, Manvydas tapo Vilniaus vaivada ir buvo juo iki pat mirties 1422–1423 m. sandūroje.⁴⁶

Taip pat galima neabejoti, kad Žiliberas de Lanua 1413 m. Vilniuje prisistatė būtent Julijonai Manvydinei. Vytautas su Ona tada ilsėjosi Punioje,⁴⁷ Manvydas greičiausiai irgi buvo išvykęs iš Vilniaus, taigi keliau-

jantį riterį turėjo priimti būtent Vilniaus vaivadienė (Agripina, matyt, tik palaikė seseriai draugiją).

Tačiau 1407 m. Vytautas, suteikdamas privilegiją Manvydui, jo žmoną vadina Jadvyga!⁴⁸ Kaip tą paaiškinti? Prielaida, kad Manvydas vedė Julijoną jau po pirmosios žmonos mirties, t. y. ne anksčiau kaip 1408 m., neatrodo įtikinama. Pirma, Manvydo karjera Vytauto dvare, kaip minėta, prasidėjo dar prieš 1396 m. Antra, net jeigu manysime, kad Julijona buvo gerokai jaunesnė už Oną, 1408 m. jai vis vien būtų buvę daugiau kaip keturiasdešimt, o tokio amžiaus moterys nebetekėdavo. Taigi įmanomas tik vienas paaiškinimas – Jadvyga turėjo būti Julijonos katalikiško krikšto vardas, lotyniškoje privilegijoje pavartotas kaip oficialsnis.

Su Manvydu Julijona susilaukė sūnaus Jono (Ivaškos), kuris šaltiniuose pirmąkart paminėtas 1423 m., o mirė jis 1458 m.⁴⁹ Vaikų tikriausiai buvo ir daugiau – 1407 m. Vytauto privilegijoje jie minimi daugiskaita,⁵⁰ deja, jų likimas nežinomas. Taip pat nieko nežinoma apie Julijonos vaikus iš ankstesnių santuokų. Šaltiniuose minimą Joną Butrimą rizikinga laikyti pirmojo Julijonos vyro sūnumi, mat Butrimas greičiausiai buvo šio didiko vardas, o ne tėvavardis. Antra vertus, jo ir jo sūnaus Jurgio aukšta padėtis Vytauto dvare tam neprieštarautų.⁵¹

Onos seserų santuokos irgi paneigia hipotetinę jų kilmę iš Smolensko kunigaikščių – šie tikrai nebūtų leidę savo giminės moterims tekėti už tokių vyrų kaip Jonas Alšėniškis arba Butrimas, tad šios giminės ištaukų derėtų ieškoti kitur.

Tuo tikslu reikėtų identifikuoti Onos Vytautienės brolių, kurių Vytautas mini savo „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“. Vienalaikiuose ir jiems artimuose šaltiniuose Vytauto svainiais įvardijami du asmenys (išskyrus gerai žinomus jo seserų vyrus) – tai Drucko kunigaikštis Levas ir Eišiškių kunigaikštis Sudimantas.⁵²

Pirmasis minimas tik vieną kartą – 1384 m. kaip Vytauto sutarties su ordinu liudytojas. Antrasis į metraštininkų akiratį patekdavo įvairiomis aplinkybėmis, o jo svainystę su Vytautu liudija bent keletas patikimų šaltinių. Ordino pasiaiškiniame Konstanco

bažnytiniam susirinkimui (tiksliau, šio pasiaiškavimo vokiškame tekste) Sudimantas vadinamas Vytauto „mage“ (t. y. giminaičiu per vedybas), memorandume *Summarium von Jagel und Wytaut* jis įvardijamas *schwoger* (svainis). Vytauto svainiu (*swoger*) Sudimantas pristatomas ir Senesniojoje Didžiųjų magistrų kronikoje.⁵³ Regis, Vytauto svainiu Sudimantą vadina ir Vygandas Marburgietis, nors ši jo kronikos vertimo vieta nėra visai aiški.⁵⁴

Nors Jonynas Onos Vytautienės broliu laikė būtent Sudimantą, mat šis veikė aktyviau, vis dėlto vargu ar galima išspręsti šį rebusą, neaptarus visų galimų variantų.

Levas Druckis, kaip minėta, į šaltinius pateko tik vieną kartą – 1384 m. Duomenys apie Drucko kunigaikščių giminę XIV a. pabaigoje irgi labai fragmentiški. Lietuvos metraščiuose Drucko kunigaikščiai minimi daugiskaita, be to, jie pasidavė Vytautui tik 1393 m. pradžioje, kai šis žygiavo į Vitebską malšinti Švitrigailos maišto.⁵⁵

1372 m. Novgorodo metraštis mini Drucko kunigaikštį Dmitrijų, kuris palaikė Andrių Algirdaitį kare su Maskva.⁵⁶

1380 m. tarp Kulikovo mūšio dalyvių Sinodinis metraštis mini kunigaikštį Glebą Druckį, vadovavusį Dmitrijaus Ivanovičiaus Maskviškio priešakiniam pulkui. Nikono metraštis vadina jį Brianskiu.⁵⁷ Tuo remdamiesi kai kurie lenkų istorikai nusprendė, kad šis Glebas Druckis-Brianskis buvo Briansko kunigaikščio Dmitrijaus Algirdaičio sūnus (papildomas argumentas – prie 1384 m. sutarties prikabintame jo antspaude pavaizduotas raitelis, panašus į lietuvišką Vytį), o Tęgowskis jį sutapatino dar ir su Vytauto svainiu Levu.⁵⁸

Tokioms prielaidoms prieštarauja bent keletas aplinkybių. Pirma, Drucko kunigaikščiai kildino save iš Riurikaičių⁵⁹ – metraščiuose aprašyta jų kilmės legenda gal ir pagražinta, tačiau, būdami Gediminaičiai, Druckiai nebūtų jos išgalvoję. Antra, jeigu Levas Druckis laikė save Riuriko palikuonimi, antspaude jis tikrai galėjo būti pavaizduotas raitas – pagal kilmę Riurikaičiai nenusileido Gediminaičiams, netgi buvo už juos pranašesni. Trečia ir svarbiausia – Jogailos

ketvirtoji žmona Sonka buvo Andriaus Jonaičio Alšėniškio ir Drucko kunigaikštystės Aleksandros duktė.⁶⁰ Jeigu Drucko kunigaikščiai būtų buvę Dmitrijaus Algirdaičio palikuonys, Jogaila nebūtų galėjęs vesti savo vyresniojo brolio anūkės ar proanūkės be popiežiaus leidimo (o apie tai jokių žinių nėra).

Taigi jei Kulikovo mūšyje dalyvavęs Glebas Druckis buvo pavadintas Brianskiu ne dėl metraštininko klaidos (o tai tikėtina), galima daryti prielaidą, kad Druckiai buvo ankstesniųjų Briansko kunigaikščių palikuonys. Tai sietusi su Druckių kilmės legenda, teigiančia, kad giminės pradininkas iš Kijevo pirmiausia pabėgo į Černigovo žemę – XIV a. Brianskas buvo tapęs jos centru. Po to, kai amžiaus viduryje jį užvaldė Smolensko kunigaikščio brolis Vasilijus Aleksandrovičius, o vėliau – Algirdas,⁶¹ Brianskiai tapo tarnybiniais kunigaikščiais ir vertėsi kas kaip. Pavyzdžiui, kunigaikštis Romanas Michailovičius Brianskis 1374 m. ir 1380 m. minimas kaip Dmitrijaus Ivanovičiaus Maskviškio karvedys, o gyvenimą jis baigė kaip Vytauto vietininkas Smolenske (1401 m. jį nužudė Jurijus Sviatoslavovičius).⁶² Kiti giminės atstovai galėjo įleisti šaknis Drucke, nors Glebas vėliau irgi atsidūrė Maskvos kunigaikščio tarnyboje.

Kad ir kaip būtų, tapatinti Levą Druckį su Glebu Druckiu (ar Brianskiu) neatrodo logiška: Levas ir Glebas – skirtingi vardai, Drucko kunigaikščių buvo keletas, taigi jų tapatinti nėra reikalo.

Patikimi šaltiniai liudija tik viena: Drucko kunigaikščių giminė XIV a. antroje pusėje buvo gausi, bet susipriešinusi tarpusavyje. Vienas iš jos atstovų – Levas – buvo Vytauto stovykloje, kiti Vytautui simpatijų nerodė ir pakluso tik tada, kai šis atžygiavo prie Drucko su kariuomene.⁶³ Taigi labiau tikėtina, kad su Vytautu giminiavosi ne visa Druckių giminė, o tik Levas Druckis. Šią prielaidą patvirtina ir Andriaus Alšėniškio vedybos su Drucko kunigaikštyte – jeigu jo motina pati būtų kilusi iš Drucko kunigaikščių, situoktinių giminystė būtų buvusi pernelyg artima. Taigi viskas liudija, kad Levas Druckis negalėjo būti Onos Vytautienės brolis. Labiausiai tikėtina, kad jis buvo vedęs Vytauto seserį, mat 1384 m. sutartyje jis įrašytas prieš

Sudimantą, kuris, kaip dabar aiškėja, lieka vienintelis galimas kandidatas į Onos brolio vaidmenį.

Levo Druckio žmona galėjo būti Vytauto sesuo, kurios vardas nežinomas, – ji greitai mirė ir nepaliko pėdsakų šaltiniuose. Bet galėjo ja būti ir Rimgailė. Paprastai manoma, kad Rimgailė pirmą kartą ištekėjo tik 1392 m. už Mozūrų kunigaikščio Henriko. Jos vestuvės buvo planuojamos ir 1389 m. Vytautas, prisidengdamas jomis, mėgino užimti Vilnių. Vis dėlto Rimgailė turėjo būti gimusi apie 1370 m. ar net anksčiau,⁶⁴ o viduramžiais merginos tekėdavo anksti. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Žygimantas Kęstutaitis buvo vedęs kunigaikštę Odincevičiūtę, kurios tėvas Aleksandras, pasak Odincevičių genealogijos, išvyko tarnauti Maskvos kunigaikščiui, palikęs savo tėvoniją Repuchovą ir kitus kaimus prie Drucko.⁶⁵ Galima spėti, kad šis Aleksandras lydėjo Andrių Algirdaitį ir kad čia kalbama apie 1378–1380 m. įvykius. Kęstutis, nuvertęs Jogailą 1381 m., grąžino Polocką Andriui ir, matyt, pasistengė susigiminiuoti su jo vasalais: Žygimantas buvo apvesdintas su Odincevičiūte, kurios vardas nežinomas, o Rimgailė galėjo būti ištekinta už Drucko kunigaikščio Levo (ar bent jau sužadėta su juo). Jogailai susigrąžinus valdžią, Levas Druckis dėl savo vedybų, matyt, pateko į nemalonę ir turėjo prisidėti prie Vytauto. Po 1384 m. šis kunigaikštis daugiau nebeminimas, ir tai verčia manyti, kad jis netrukus mirė. Taigi Rimgailė dar prieš 1389 m. galėjo likti našle ir vėl ištekėti.

Tačiau grįžkime prie Sudimanto – regis, vienintelio kandidato į Onos Vytautienės brolius. Apie jį žinome gana daug. 1382–1384 m. Sudimantas buvo pasitraukęs į Prūsiją kartu su Vytautu, pasižymėjo kaip jo karvedys, liudijo Vytauto sutartį su ordinu 1384 m. Tų pačių metų liepą Sudimantas kartu su Vytautu grįžo į Lietuvą, tačiau tėvonija netrukus vėl buvo iš jo atimta.⁶⁶

Čia vertėtų stabtelėti. Sudimanto tėvonija neabejotinai buvo Eišiškės – 1384 m. sutartyje jis įrašytas kaip „Sudemund de Wesisken“. Jonynas visai be reikalo pasiūlė „Wesisken“ versti kaip Vėžiškę⁶⁷ – jokia Vėžiškė XIV–XV a. šaltiniuose neminama. Panašiai

rašomas nebent iškraipytas Eigulių pavadinimas, minint prie jų įvykusį Vytauto ir Skirgailos kariuomenių susidūrimą 1390 m. Bet net ir šiuo atveju užrašymų variantai (Вейшушкы, Вейшишъкы, Вейшишкы, Вейкулишкы, Икшишъкы)⁶⁸ suponuoja, kad neaiškiai užrašytą vietovardį perrašinėtojai interpretavo būtent kaip Eišiškes.

Pačios Eišiškės XIV–XV a. pradžios šaltiniuose minimos bent dešimt kartų – daugiausia kryžiuočių sudarytuose Lietuvos puolimo kelių aprašymuose, vadinamuosiuose *vegeberichtuose*. Apie 1385 m. sudarytame *vegeberichte* Eišiškės apibūdinamos kaip „apleista pilis“. Kitame *vegeberichte*, datuojamame 1384–1388 m., Eišiškės vadinamos miestu (*stad*), vadinasi, apleista buvo tik pati pilis ir, matyt, neseniai, nes prieš jos įsikūrusi gyvenvietė toliau gyvavo.⁶⁹

Kad Eišiškių pilis buvo apleista, iš pradžių tikriausiai lėmė vidaus karas: bėgdamas paskui Vytautą į Prūsiją, Sudimantas galėjo ją tiesiog sudeginti. Vis dėlto Eišiškių pilis stovėjo apleista ir po 1384 m. Vadinasi, tėvoninės valdos iš Sudimanto vėl buvo atimtos, o tai sutampa su Vytauto nusiskundimu: „Ir iš mano žmonos brolio atėmė visą jo tėviškę...“⁷⁰

Šį faktą reikėtų vertinti ir platesniame kontekste. Kaip matysime vėliau, Eišiškės buvo glaudžiai susijusios su Naugarduku, gal net priklausė Naugarduko kunigaikštystei. 1386 m. pabaigoje ar 1387 m. Jogaila atidavė Naugarduką Vytauto broliui Tautvilui,⁷¹ bet jau 1388 m. pavasarį, galbūt vietos diduomenei pakėlus maištą, jį vėl susigrąžino Jogailos brolis Kaributas Dmitrijus.⁷²

Tikėdamasis pelnyti šio Algirdaičio palankumą, Sudimantas 1389 m. atskleidė jam, kad Vytautas ruošiasi užimti Vilnių.⁷³ Tikėtina, kad išdavystei Sudimantą paskatino naujasis jo svainis Narimantas – tai, beje, paaiškintų ir žiaurų Vytauto susidorojimą su Narimantu 1390 m. Tačiau iki 1392 m. Vytauto pyktis atlėjo. Sprendžiant iš Vygando Marburgiečio kronikos, Sudimantas nemažai prisidėjo prie antrojo Vytauto susitaikymo su Jogaila, kaip, beje, ir prie pirmojo. Todėl, kai 1394 m. jis pateko kryžiuočiams į nelaisvę, šie pakorė jį už kojų ir sudegino.⁷⁴ Tęgowski, tiesa, šiuo

pagrindu mėgina tapatinti Sudimantą su Narimantu,⁷⁵ bet tai neišlaiko kritikos, nes šių kunigaikščių mirties aplinkybės toli gražu nėra vienodos. Be to, kaip minėta, nėra jokio pagrindo teigti, kad Janas Długoszas Narimantą išsigalvojo.

Po Sudimanto mirties Vytautas perėmė Eišiškes savo žinion ir įjungė į Trakų kunigaikštystės sudėtį – 1429 m. laiške jis vadina jas „savo dvaru“ (*curia nostra*).⁷⁶ Tai reiškia, kad Sudimantas vyriškos lyties įpėdinių nepaliko.

Kas buvo Onos Vytautienės tėvas?

Ar nustačius Onos Vytautienės brolių, galima identifikuoti ir jos tėvą? Raktas – Eišiškės. Vietovardis akivaizdžiai antroponiminės kilmės. Be to, Eišiškių piliavietė taip pat labai iškalbinga. Ji yra Lietuvai nebūdingo taisyklingo stačiakampio plano, iš visų pusių apjuosta aukštu pylimu ir grioviu. Aikštelės užima maždaug 1 ha plotą.⁷⁷ Susidaro įspūdis, kad pilies statytojai mėgdžiojo mūrines gardines Lietuvos pilis (Senuosius Trakus, Medininkus, Krėvą, Lydą, Kauną), kurios savo ruožtu buvo statomos, mėgdžiodant Livonijos mūrines gardines pilis.

Visos šios pilys statytos apie XIV a. vidurį – maždaug nuo 3-iojo iki 8-ojo dešimtmečio. Vėlyvesnės mūrinės (pvz., Vilniaus aukštutinė, Gardinas, Naugardukas) pilys buvo statomos vietoj medinių pilių jau susiformavusiose piliavietėse, todėl buvo jos labiau priderintos prie landšafto. O ankstyvosios mūrinės gardinės pilys statytos tuščiose vietose, daugiausia ankstesnėje tarpentinėje dykroje, skyrusioje lietuviams nuo slavų.

Eišiškių pilis (ir vienintelis lietuviškas jos analogas Rodūnė, esanti dabartinėje Baltarusija) taip pat statyta tuščioje vietoje, ankstesnės tarpentinės dykros zonoje. Žinoma, jų fortifikacijai galėjo turėti įtakos ir kai kurios rusėnų pilys (pvz., senoji Krėva arba Voluinės Vladimiras), vis dėlto Eišiškių planas daug taisyklingesnis, o tai liudija vokiškos įtakos persvarą. Be to, Eišiškės, Rodūnė ir Lyda sudaro vieną liniją, palei kurią ėjo kelias iš etninės Lietuvos į Naugar-

duką. Ši linija taip pat galėjo saugoti Lietuvos centrą nuo galimo kryžiuočių įsiveržimo iš pietvakarių pusės. Taigi viskas rodo, kad Eišiškių pilis pastatyta XIV a. viduryje ar antrojoje pusėje (tam pritaria ir Gintautas Zabiela⁷⁸).

1349–1374 m. šaltiniuose minimas Lietuvos didžiūnas Eikša (ar Aikša). 1349 m. Algirdas jį kartu su savo broliu Naugarduko kunigaikščiu Karijotu Mykolu ir Svisločės kunigaikščiu Semionu pasiuntė pas chaną Džanibeką. Derybos, tiesa, nepavyko: chanas Algirdo pasiuntinius suėmė ir perdavė Maskvos kunigaikščiui Semionui Išdidžiamam. Tačiau 1350 m. pradžioje, Algirdui sudarius taiką su Maskva, belaisviai buvo paleisti.⁷⁹

Istoriografijoje buvo iškelta prielaida, kad Eikša – Karijoto sūnus.⁸⁰ Tačiau ją visiškai paneigia kitas šį Lietuvos didiką minintis dokumentas. Tai Jurgio Karijotaičio, valdžiusio Moldaviją, 1374 m. birželio 3 d. raštas, kuriuo jis savo ištikimam tarnui – Belgorodo vietininkui ponui Eikšui Litavorui už narsius žygdarbius, atliktus prieš totorius ties Vldičių kaimu prie Dniestro, dovanoja Zubrovčų kaimą.⁸¹

Šis dokumentas įdomus daugeliu atžvilgių. Pirma, jis rodo, kad Eikša negalėjo būti Karijoto sūnus, nes Jurgis Karijotaitis vadina jį savo ištikimu tarnu, o ne broliu. Antra, jis atskleidžia Eikšos tėvo vardą – Litavoras (Liutauras).

Eikšos atsiradimas Moldavijoje, Jurgio Karijotaičio tarnyboje, taip pat įdomus. Podolę valdę Karijotaičiai apie 1365 m. buvo tapę Lenkijos karaliaus Kazimiero vasalais, bet netrukus vėl atnaujino ryšius su Lietuva – taip manyti verčia Lietuvos metraščių trumpojo sąvado pasakojimas apie šios žemės nukariavimą ir praradimą.⁸² Moldavijos valdovu Jurgis Karijotaitis, be abejonės, irgi tapo su Lietuvos parama – moldavai jį pasikvietė, tikėdamiesi, kad šis apgins juos nuo totorių, taigi jam reikėjo stiprios kariuomenės. Eikša galėjo būti Jurgiui Karijotaičiui į pagalbą atsiųstų Lietuvos pulkų vadas. Dovanojimo raštas liudija, kad Jurgis Karijotaitis paskyrė jį savo vietininku Belgorode, kuris tada priklausė Moldavijai, o Eikša pasižymėjo sumušdamas totorius ir už

tai buvo apdovanotas papildomomis valdomis. Tačiau Jurgis Karijotaitis dar tais pačiais metais buvo nuuodytas, tad Eikša, jeigu nežuvo per perversmą, turėjo grįžti atgal į Lietuvą.

Taigi šaltiniuose minimas Eikšos veikimo laikotarpis leidžia manyti, kad Eišiškių pilį pastatė būtent jis.

Tai leidžia laikyti jį ir Onos Vytautienės, jos seserų ir brolio tėvu. Ona ištekėjo už Vytauto apie 1370–1372 m. – paskutinis jų dukters Sofijos vaikas gimė 1415 m., tad pati Sofija vargu ar galėjo gimti anksčiau kaip 1373–1375 m.⁸³ Atitinkamai pati Ona turėjo būti gimusi apie 1355–1357 m.

Vyriausiasis Agripinos sūnus Andrius jau 1389 m. pabaigoje kartu su tėvu atstovavo Vytautui derybose su ordinu,⁸⁴ taigi jis turėjo būti gimęs apie 1370 m., o Agripinos santuoka su Jonu Algimantaičiu turėjo įvykti apie 1368–1370 m. Atitinkamai Agripina galėjo būti šiek tiek vyresnė už Oną, gimusi maždaug 1351–1355 m.

Julijona neabejotinai buvo jauniausia – ištekėjusi už Manvydo apie 1392 m. ar kiek vėliau, ji dar spėjo susilaukti keleto vaikų. Be to, jos vedybas su Butrimu (prieš 1382 m.) greičiausiai organizavo Vytauto šeima. Vis dėlto Julijonos gimimo datavimas priklauso nuo to, ar laikysime jos sūnumi Joną Butrimą, šaltiniuose pirmąkart paminėtą apie 1387–1389 m. Jeigu taip, vadinasi, Julijona turėjo ištekėti ne vėliau kaip 1370 m. ir atitinkamai turėjo būti gimusi apie 1356 m. Jeigu Jono Butrimo Julijonos sūnumi nelaikysime (o aš nebūčiau linkusi to daryti), jos gimimo datą būtų galima kelti arčiau 1360 m.

Sudimanto gimimo datą nustatyti sunkiausia, bet kadangi 1382–1384 m. jis minimas kaip Vytauto karvedys, manytina, kad jis, kaip ir seserys, turėjo būti gimęs apie 1350–1360 m., t. y. būtent tada, kai šaltinių liudijimu gyveno jų numanomas tėvas kunigaikštis Eikša.

Onos Vytautienės motinos identifiuoti, deja, neįmanoma. Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad ji buvo rusėnų kilmės, nes Ona ir jos seserys žinomos tik krikščioniškais, stačiatikių tradicijai būdingais vardais, ir neatrodo, kad jos kada nors būtų turėjusios

pagoniškus. Analogiška situacija susiklostė, pavyzdžiui, Algirdo ir Julijonos šeimoje: sūnūs buvo vadinami tradiciniais lietuviškais vardais, o dukterys, tarp jų ir Marija, ištekėjusi už pagonio Vaidilos, – krikščioniškais rusėniškais.

Išvados

Apibendrinus atliktą tyrimą, galima padaryti tokias išvadas:

1. Lietuvos metraščių plačiojo sąvado (Bychovco kronikos) teiginiui, kad Ona Vytautienė buvusi Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo duktė, ir prielaidai, kad jos tėvas buvo kitas Smolensko kunigaikščių giminės atstovas, prieštarauja visa Vytauto santykių su Smolensku istorija.

2. 1413 m. Vokiečių ordino dokumentuose minimas „Vytauto svainis iš Rusų“, į kurį atkreipė dėmesį lenkų istorikas Janas Tęgowski, buvo Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo broliūno sūnus Vasilijus Ivanovičius, tačiau nėra jokio pagrindo laikyti jį Onos broliu. Labiau tikėtina, kad pats Vasilijus Ivanovičius buvo vedęs Vytauto giminaitę – tikriausiai su Smolensko kunigaikščiais artimus ryšius palaikiusio Andriaus Algirdaičio arba Patriko Narimantaičio dukterį arba anūkę.

3. Išanalizavus visus duomenis apie amžininkų minimus Vytauto svainius, tenka pritarti Igno Jonyno hipotezei, kad vadinamajame Vytauto „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ paminėtas jo žmonos brolis buvo kunigaikštis Sudimantas, žinomas iš įvairių to meto šaltinių.

4. Sudimanto tėvonija „Vesiken“, paminėta 1384 m. Vytauto sutartyje su Ordinu, laikytinos Eišiškės. O kadangi Eišiškių pilies pastatymas datuojamas apytikriai XIV a. viduriu, manytina, kad jos statytojas, o kartu Sudimanto ir Onos Vytautienės tėvas buvo šaltiniuose 1349–1374 m. minimas Lietuvos didikas Eikša, Litavoro (Liutauro) sūnus.

5. Be brolio Sudimanto, žuvusio 1394 m., Ona Vytautienė turėjo mažiausiai dvi seseris: Agripiną, kuri

galėjo būti vyresnė už ją, ir Julijoną Jadvygą, kuri tikriausiai buvo už ją jaunesnė. Agripina buvo ištekėjusi už Alšėnų kunigaikščio Jono Algimantaičio. Julijona pirmą kartą ištekėjo už Birutės giminaičio Butrimo, žuvusio 1382 m., antrą – už Jogailos šalininko kunigaikščio Narimanto, žuvusio 1390 m., o trečią – už Vilniaus seniūno (vėliau vaivados) Manvydo Alberto. Abi Onos seserys užėmė aukštą padėtį Vytauto dvare ir prisidėjo prie savo vyrų karjeros. Jos mirė po 1413 m. ■

¹ J. Tęgowski, Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, 2 (13), 1995, s. 175-176.

² J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań-Wrocław, 1999, s. 208.

³ R. Petrauskas, Jan Tęgowski. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów (Biblioteka Genealogiczna. T 2), *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2001 (1), p. 190.

⁴ I. Jonynas, Vytauto šeimyna, *Praeitis*, Kaunas, 1933, t. 2, p. 200–213.

⁵ *Jana Długosza, Kanonika Krakowskiego, Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, Ks. IX, X, przekład Karola Mecherzyńskiego, Krakow, 1868, t. 3, s. 523.

⁶ Пискаревский летописец, *Полное собрание русских летописей*, Москва, 1978, т. 34, с. 148, <http://www.russiancity.ru/books/b66.htm>

⁷ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, Vilnius, 1996, p. 294, 338.

⁸ I. Jonynas, Algirdas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, Vilnius, 1996, p. 39.

⁹ Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, Москва, 1992, т. 4, с. 168, 326–327.

¹⁰ *Ibid.*, т. 5, с. 14.

¹¹ Patriarcho Filotėjaus raštas apie Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo atskyrimą, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 424–425.

¹² Карамзин Н. М., *История государства Российского*, т. 5, с. 25, 233.

¹³ *Ibid.*, с. 41.

¹⁴ *Ibid.*, с. 58.

¹⁵ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 319–320.

¹⁶ J. Tęgowski, Małżeństwa księcia Witolda Kiejstutowicza, s. 176.

¹⁷ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 320.

¹⁸ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999, p. 199, 367.

¹⁹ *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971, p. 101.

²⁰ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 293–294.

- ²¹ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 101, 256.
- ²² Metraščiai ir kunigaikščių laiškai, p. 296.
- ²³ Ibid., p. 296–297.
- ²⁴ Ibid., p. 298.
- ²⁵ I. Jonynas, Vytauto šeimyna, p. 194
- ²⁶ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 101.
- ²⁷ Ibid., p. 108.
- ²⁸ I. Jonynas, Vytauto šeimyna, p. 189–194.
- ²⁹ D. Antanavičius, 1380 ir 1412 m. Vytauto falsifikatų Bresto dvasininkams genezė, Lietuvos istorijos metraštis, Vilnius, 2003 (1), p. 41–62.
- ³⁰ I. Lemeškin, *Sovijaus sakmė ir 1262 metų Chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus)*, Vilnius, 2009, p. 144.
- ³¹ I. Baranauskienė, Nepažintoji Birutė, *Voruta*, 2008, 6 (648), p. 10.
- ³² Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 108; jo duomenis patvirtina Janas Dlugošas, nustatęs, kad Ona Vytautienė buvusi Julijonos Vytautienės teta iš motinos pusės (*Jana Długosza...*, t. 4, p. 202 [209]) ir Vytautas, palikęs liudijimą, kad Jonas Algimantaitis Alšėniškis tikrai buvo vedęs jo žmonos seserį (*Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 183).
- ³³ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 183.
- ³⁴ Dvi Žilibero de Lanua kelionės į Lietuvą, *Kraštas ir žmonės*, Vilnius, 1983, p. 49.
- ³⁵ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 183.
- ³⁶ I. Jonynas, Vytauto šeimyna, p. 203.
- ³⁷ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 170.
- ³⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2001, t. 1, p. 389.
- ³⁹ Ibid., p. 390.
- ⁴⁰ *Jana Długosza...*, t. 4, p. 202 [209].
- ⁴¹ J. Tęgowski, Mažieji kiejstutowicz, s. 181–182.
- ⁴² *Jana Długosza...*, t. 3, p. 462 [467].
- ⁴³ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 88, 238.
- ⁴⁴ J. Tęgowski, Mažieji kiejstutowicz, s. 176.
- ⁴⁵ W. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413, *Lituano-Slavica Posnanensia. Studia Historica*, Poznan, 1989, t. 3, s. 16.
- ⁴⁶ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. Pabaigoje – XV a.*, p. 266.
- ⁴⁷ Dvi Žilibero de Lanua kelionės į Lietuvą, p. 49.
- ⁴⁸ W. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413, s. 18.
- ⁴⁹ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. Pabaigoje – XV a.*, p. 267.
- ⁵⁰ W. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413, s. 18.
- ⁵¹ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. Pabaigoje – XV a.*, p. 220–221.
- ⁵² I. Jonynas, Vytauto šeimyna, p. 205–207.
- ⁵³ Ibid., p. 206–207.
- ⁵⁴ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 210, 378.
- ⁵⁵ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 322.
- ⁵⁶ Н. М. Карамзин, История государства Российского, Москва, т. 5, с. 21, 231.
- ⁵⁷ Ibid., с. 245.
- ⁵⁸ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 78.
- ⁵⁹ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 46, 197–198.
- ⁶⁰ Ibid., p. 104; J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 129–130.
- ⁶¹ Н. М. Карамзин, История государства Российского, т. 5, с. 168
- ⁶² Ibid., с. 26, 42, 99, 288.
- ⁶³ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 322.
- ⁶⁴ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 228.
- ⁶⁵ *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 230.
- ⁶⁶ I. Jonynas, Vytauto šeimyna, p. 206–207.
- ⁶⁷ Ibid., p. 211–212.
- ⁶⁸ T. Baranauskas, Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis, *Lietuvos archeologija*, 2003, t. 24, p. 80.
- ⁶⁹ Ibid., p. 81.
- ⁷⁰ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 183.
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wydali Stanisław Kutrzeba i Władysław Semkowicz, Krakow, 1932, s. 12–13, 17, 19–20.
- ⁷³ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 197.
- ⁷⁴ Ibid., p. 210.
- ⁷⁵ J. Tęgowski, Mažieji kiejstutowicz, s. 175.
- ⁷⁶ T. Baranauskas, Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis, p. 81.
- ⁷⁷ *Lietuvos piliakalnių atlasas*, sudarytojai: Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 2, p. 422.
- ⁷⁸ Ibid.
- ⁷⁹ Н. М. Карамзин, История государства Российского, т. 5, с. 314–315.
- ⁸⁰ J. Puzyna, Korjat i Korjatowicze oraz sprawa podolska, *Ateneum Wileńskie*, 1936, t. 11, s. 90; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, p. 198.
- ⁸¹ S. Krakowski, Korjatowicze i sprawa podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historiografii polskiej, *Ateneum Wileńskie*, 1938, t. 13, z. 1, s. 268.
- ⁸² *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 324–325.
- ⁸³ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, s. 212.
- ⁸⁴ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 197–198, 366.

Rimantas GUČAS

SKAUDI PAMOKA

Istorinis kontekstas

Vargonai – ypatingas muzikos instrumentas, turintis keletą išskirtinių bruožų. Kiti instrumentai, nuėję tam tikrą raidos etapą, įgavo nekintamą pavidalą. Štai smuikas nesikeičia jau 300 metų, jis toks ir liks, kol bus vadinamas smuiku. Labiausiai vertinamo fortepijono *Steinway* baziniam modeliui – jau 130 metų. Ištisą šimtmetį tik nedideliais techninio pobūdžio niuansais skiriasi ir pučiamieji instrumentai. Vargonai, atsiradę dar prieš Kristų, nuėjo ilgą ir vingiuotą kelią. Muzika skatino vargonus nuolat keisti ir atvirkščiai – vargonai darė poveikį muzikos raidai. Manoma, kad taip atsirado ir europietiškoji polifonija. Ilgainiui, ypač nuo renesanso laikų, įvairiuose kraštuose susikūrė skirtingos mokyklos. Išryškėjo skirtumai tarp prancūzų, italų, ispanų, vokiečių vargonų muzikos su daugybe tautinių, konfesinių ir kitokių niuansų. Keičiantis jos stiliams, keitėsi ir vargonai. Naujesni nebuvo geresni meniniu požiūriu, jie buvo tiesiog kitokie, skirti griežti savo meto kūriniams. Nėra ir negali būti universalių vargonų, tinkamų visai muzikai. Tiesa, mūsų dienomis plinta dideli vargonai, pritaikyti atlikti keleto svarbiausių stilių – vokiečių baroko, prancūzų romantizmo – muziką, dar pridedami ispaniški liežuvėliniai registrai. Toks instrumentas kartais ironiškai vadinamas *eurovargonais*. Sakoma, esą jais galima groti visą vargonų repertuarą. Groti gal ir galima, tačiau klausytis – beveik ne. Vargonų muzika visada prasmingiausiai ir įtikinamiausiai skamba atliekama savo meto instrumentu. Svarbiausia čia ne dispozicija (esami registrai), o garso susiformavimo

Varnių katedros vargonų prospektas pastoliuose. 2001

Antano Ivinskio nuotr.

vamzdyje niuansai, temperacija, mechanikos ir dumplių ypatumai.

Lygindami su kitais, matome, kad, nepaisant įvairovės ir išpūdingų dydžių, vargonai yra visų paprasčiausias muzikos instrumentas. Esminis elementas – vargonų vamzdis – beveik nepakito nuo antikos laikų. Net vaikiškos dūdelės, surikiuotos į kelių oktavų eilę, galėtų būti puikus vargonų registras.

Žinoma, net vienas vienintelis vargonų vamzdis jau yra muzikos instrumentas. Vargonų tonas visiškai nepriklauso nuo muzikos, kuri jais griežiama.¹ Kiekvieno vargonų vamzdžio tonas yra skirtingas, kaip ir kiekvieno žmogaus balsas. Choras skamba turtingai kaip tik todėl, kad susilieja saviti daugybės choristų balsai. Vargonų vamzdžių skambesys daug kuo primena žmogaus balso skambesį. Vamzdžio toną sudaro garso ataka, tęsiamas tonas ir garso baigtis. Vamzdžio suskambėjimo pradžią galima palyginti su skiemens pradžios priebalsiais, tęsiamą toną – su balsiais, o pabaigą – su skiemens pabaigos priebalsiais. Tai vadinama vargonų skambesio „vokaline kokybe“. Vargonų garso struktūra labai sudėtinga. Didelį vaidmenį vaidina pašaliniai, neharmoningi garsai – atakos „spjaudymas“, „smėlis“, net mechanikos brazdėjimai daro poveikį skambesiu. Tai būdinga seniesiems renesanso ir baroko instrumentams. Jų vamzdžių skambesys sklindinas pašalinių garsų, o modernūs vargonai paprastai skamba kliniškai švariai. Jais atliekama senoji, iki Johano Sebastiano Bacho sukurta, paprasto teksto muzika dažnai skamba negyvai. Skambesio išraiškai nemažą reikšmę turi vargonų mechanika. Senųjų vargonų garso ataką ir baigtį geras vargonininkas gali valdyti, nes visi klavišų sujungimai su vožtuvais yra kieti (metalas į metalą). Mechanikos brazdėjimai tampa meninės išraiškos priemone, o vargonai primena gyvą organizmą. Modernių vargonų judančios dalys minkštinamos gelumbe arba oda, kad būtų nuslopunami bet kokie mechanikos skleidžiami garsai. Todėl atlikėjas beveik visiškai negali daryti įtakos garso formavimui.

Daug lemia ir patalpa, kurioje įrengti vargonai, dažniausiai tai bažnyčia. Europos vargonų kultūra glaudžiai su ja susijusi. Architektūriniu atžvilgiu labai svarbu, kad vargonai būtų harmoningai įkomponuoti pagal dydį, registrų skaičių, kultūrinę tradiciją. Tada jie ir skamba geriau. Nedidelėje bažnytelėje, kurioje nėra erdvės ai-

dui, ypatingą išpūdį daro nedideli seni vieno manualo vargonėliai. Mūsų dienomis tokiose bažnytelėse dažnai statomos elektroninės vargonų imitacijos, vadinamieji *simulatoriai*.² Daug kas žavisi galimybe majestotišką kokios nors Paryžiaus katedros ar Vestminsterio vargonų gaudesį išgirsti „kaip tikrą“ atokiausiame kaime. Tačiau iš tikrųjų tai tik skonį gadinantis kičas.

Šimtus metų vargonai buvo perstatinėjami kiekvieną kartą, kai ateidavo nauja mada ir kai tam atsiradavo pinigų. Senuosius vargonus pradėta vertinti tik XX a. pradžioje, tada susirūpinta ir jų išsaugojimu. Iš pradžių buvo saugomi tik renesanso ir baroko instrumentai, o vėlesnius, vadinamuosius romantinius, laikė menkaverčiais. Buvo vertinama tik skambančioji dalis (vamzdynas), ir tai su išlygomis. Vakarų Europos šalyse dar ir prieš keletą dešimtmečių gyvavo nuomonė, kad „blogi“, negražūs vamzdžiai turi būti pakeisti „gerais“, blizgančiais. Daugelis istorinių vargonų vamzdžių buvo paprasčiausiai sunaikinta. Mechanika ir dumplių sistema irgi neatrodė saugotinos. Vargonininkai stengėsi jas pritaikyti pagal savo poreikius, skonį ir gebėjimus. Daug vertingų vargonų Vakarų šalyse buvo gana brutaliai modernizuota. Pokariu įsigalėjus vadinamajam *Vargonų sąjūdžiui* (*Orgelbewegung*), daug senųjų vargonų buvo perstatyta. Europoje nugriauta šimtai, net tūkstančiai ankstesniojo periodo – XIX a. II pusės ir XX a. pradžios romantinių vargonų, atseit jie „neskoningi“ ir „netinkami“.

Per pastaruosius porą dešimtmečių Vakarų Europos šalyse požiūris pasikeitė. Vertinami visų praėjusių epochų instrumentai. Mūsų dienomis vargonininko kvalifikacija nustatoma pagal tai, kaip jis pats sugeba pritaikyti prie konkretaus instrumento, ar geba suprasti ir atskleisti jo skambesio grožį ir dvasią, ar turi tinkamą grojimo techniką ir repertuarą. Paveldosaugininkams ir restauratoriams iškilo naujas uždavinys – būtina *rerestauruoti* istorinius vargonus, t. y. atitaisyti žalą, padarytą nekvalifikuotai restauruojant. Civilizuotoji Europa pastaraisiais dešimtmečiais intensyviai tyrinėja senuosius istorinius vargonus, nuolat tobulina jų restauravimo būdus. Branginama kiekviena išlikusi autentiška detalė. Ypač įdėmiai studijuojami senųjų meistrų

pagaminti vamzdžiai, jų technologija, medžiagos, intonavimas ir derinimas. Labai vertinama ir senoji mecha- nika, kuri padeda atskleisti senųjų vamzdžių ypatumus. Deja, dažnu atveju susigriebta per vėlai, nes nebėra ko nei restauruoti, nei rere restauruoti.

Kraštų, kuriuos 50 metų valdė komunistinis režimas, situacija yra paradoksaliai geresnė. Nors daugelio isto- rinių vargonų techninė būklė čia labai prasta, tačiau yra išlikę nemažai originalių istorinių dalių, tad vargonus dar galima iš tikrųjų restauruoti. Tačiau reikalai klostosi ne itin sklandžiai. Net tokiose, mūsų akimis žiūrint, pažengusiose ir vakarietiškoje šalyse kaip Čekija ar Vengrija rūpesčių pakanka.³ Nekalbėsime apie lėšų res- tauravimui trūkumą. Istoriniams vargonams dažnai pa- daroma žala, nes dauguma meistrų, vargonininkų, net ekspertų nesugeba nustatyti, kokios yra vertingosios jų savybės. Vargonų meistrai yra geri amatininkai, tačiau neturi deramo išsilavinimo estetikos ir istorijos klausimais, kartais jiems pritrūksta ir atitinkamos nuovokos. Daugelis tų, kurie vadina save restauratoriais, laikosi *Orgelbewegung*’o nuostatų ir „tobulina“ istorinius var- gonus pagal jo įdiegtą estetiką. Vadinamiesiems eks- pertams trūksta dar ir elementarių profesinių žinių. O dauguma vargonininkų nesugeba istoriniais vargonais groti įtaigiai meniškai. Čekų, vengrų, slovakų, kroatų specialistai susirūpinę, kad taip elgiantis su vargonais žalojami vertingiausi istoriniai jų elementai.

Atestuota nekompetencija

Visa tai, kas pasakyta apie šių šalių vargonų paveldo- tvarkos būklę, su kaupu tinka ir Lietuvai. Šįkart aptarsime tik vieną tai įrodantį apgailėtiną pavyzdį – dėl nekvali- fikuoto restauravimo ir nekompetentingos paveldosau- ginės priežiūros sunkiai pataisomi, o vietomis ir ne- bepataisomi buvo sužaloti Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios vargonai.

Žemaičių vyskupija buvo įkurta 1417 m., jos centru tapo Medininkai (taip tada buvo vadinami Varniai). Ka- tedra pastatyta 1421 m. Ji ne kartą degė ir buvo atstatoma. 1529 m. pastatyta nauja medinė,⁴ tačiau 1535 m. vėl kilo gaisras, tąsyk sudegė ir archyvai.⁵ Nauja medinė katedra

pastatyta 1555 m., o 1609 m. šaltiniuose paminėta, kad Varnių katedra *non habet organum, sed ejus loco Regale unum*.⁶ Taigi tuo metu katedra turėjusi mažus vargonė- lius – regalą.

Dabartinė mūrinė katedra pastatyta 1681–1691 m. Mi- nima, kad 1724 m. joje buvo geras pozityvas – *Pozytyw dobry na Chorze*.⁷ Tais laikais pozityvu buvo vadinamas ir visai nedidelis kelių registrų instrumentas, ir nemaži, keliolikos registrų vieno manualo vargonai. Vyskupo An- tano Tiškevičiaus 1748 m. reliacija Šv. Sostui liudija: Var- nių katedroje *extant Organa sex vocibus instructa lingua polona “Pozytyw” dicta, voces accomodatas et consonas habetes* – būta šešių balsų pozityvo, skambėjusio patrau- kliai ir darniai.⁸

Vyskupas J. D. Lopacinskis apie 1765 m. *Warniu ka- tedra bażniczę pagrinde akmenimis arba marmurajs, taj patej pateikie grażius wargonus*.⁹ Kokie ten buvo vargo- nai, nežinia, nes jie sudegė, kai 1817 m. katedrą nusiau- bė didelis gaisras. Tuoju po nelaimės iš *Žemaičių vyskupo Juozapo Arnoldo Giedraičio aukos* buvo pastatyti nauji *šešiolicos balsų vargonai trejomis dumplėmis*.¹⁰ Vyskupas Motiejus Valančius yra rašęs, kad vyskupas Juozapas Ar- noldas Giedraitis po 1817 m. gaisro *padirbdina katiedras bażniczio naujus altorius su wargonajs, ir qnt wiszkoms ira graži wargonaj darba Wajciulewiczės žemajte qnt 16 balsu*.¹¹ Data, esą vargonai buvę pastatyti 1817 m., yra klaidinga – tikrieji Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios (buv. Katedros) vargonų pastatymo metai yra ryškiai ir stambiai raudonu pieštuku užrašyti vargonų viduje: *Ru 1821 zBudowany*. Tuo pačiu pieštuku ta pati ranka markiravo vargonų korpuso dalis pagal jų surin- kimo tvarką.

Daugiau istorinių žinių apie šiuos vargonus neturime, nes beveik visas vyskupijos archyvas sudegė per gaisrą, Varnių miestelyje siautėjusį 1864 m.

Apie meistrą žemaitį Juozapą Vaiciulevičių žinome nedaug. Nustatyta, kad 1806 m. jis pastatė 12 (14) balsų vargonus Švėkšnos bažnyčioje.¹² Jie neišlikę, tad nėra su kuo palyginti. Panašūs elementai kaip Varnių vargo- nuose būdingi Pajūralio, Telšių Švč. Mergelės Marijos, Pajieslio, Ukrynų bažnyčių instrumentams. Yra žinoma, kad maždaug tuo metu (1826 m.) Varniuose būta *me-*

chaniko, dirbusio fortepijonus ir vargonus.¹³ Varnių ir Pajūralio vargonai turi vieną keistenybę – jų klaviatūros apimtis yra neįprastai didelė, nuo C iki g³, o XIX a. pradžioje dar buvo įprasta dirbti vargonus tik iki c³, d³, rečiau f³. Beje, fortepijonų klaviatūros apimtis jau tada būdavusi gerokai didesnė. Tikėtina, kad Vaiciulevičius gamino ir fortepijonus, todėl čia klavišai kiek ilgesni, nei įprasta to meto vargonams. Ar tas *mechanikas, dirbęs fortepijonus ir vargonus*, buvo Vaiciulevičius, tėra spėlionė. Gimtoji Juozapo Vaiciulevičiaus kalba veikiausiai buvo lietuvių, nes ant kai kurių medžio vamzdžių būta lietuviškų žymų.

1871 m. vargonai buvo remontuojami. Ant šiaurinės oro skirstymo dėžės pulpetų lentos dugno pieštuku lenkiškai užrašyta: *vargonai pastatyti 1821, remontuoti 1871 Franciszek Siderowicz*. Vietoj trejų (pleištinų) dumplių įrengtos lygiagrečios dumplės, paplitusios XIX a. Greičiausiai tada buvo pakeisti ir *Trompeto* rezonatoriai.

Sovietmečiu, apie 1960 m., vargonai buvo suremontuoti labai nekvalifikuotai. Prie daugelio metalo vamzdžių pritaisytos auselės, pagamintos iš kitų registų vamzdžių.

Ir vis dėlto šis instrumentas mūsų dienas pasiekė pagyrinti gerai išsilaikęs. Svarbiausia, kad išliko beveik visa autentiška medžiaga – vargonų korpusas su puikiu klasicistiniu fasadu, oro skirstymo dėžės, traktūra (mekanika) su jau minėta pailginta klaviatūra ir didžioji vamzdyno dalis. Nors vargonai pastatyti 1821 m., jų gamybos principai dar atitiko baroko tradicijas.

Ant dviejų didelių oro skirstymo dėžių buvo 16 registų. Vargonų priekyje (prospekte) stovėjo registro *Principal 8'* vamzdžiai. Šio registro skambesys artimiausias žmogaus balsui. Prospekte *principalo* vamzdžiai statomi todėl, kad garsas sklįstų tiesiai į erdvę. Varnių vargonų prospektas buvo nusistebėtinai gerai išsilaikęs, trūko viso labo trijų centrinio laukelio vamzdžių.

Be šio aštuonių pėdų *principalo* vargonuose buvo šešiolikos pėdų *bordunas*, penki aštuonpėdžiai registrai suteikė vargonų skambesiui ypatingo sodrumo, o alikvotinių registų „piramidė“, sukomponuota pagal baroko tradicijas, – reljefiškumo. Kaip minėta, visi vargonai padirbti 1821 m, tik kai kurie metalo vamzdžiai, matyt, buvo perkelti iš kokių nors kitų, senesnių vargonų. Užra-

šai ant jų yra dvejopi – vokiški (...2ffß) ir pusiau lenkiški (...8 pedow). Ant vamzdžių užrašyti pavadinimai ir tokių registų, kokių šiuose apskritai nebuvo (*Minor quinta, Unda*). Tai reikštų, kad dalis metalinių vamzdžių yra senesni už vargonus. Jie galėjo būti pagaminti XVIII a.

Varnių katedros vargonai muzikos istorijai ir kultūrai yra itin reikšmingi. Jie įėjo į vertingiausių Lietuvos vargonų pirmąjį dešimtuką. Jų fasadas – ryškiausias vargonų klasicizmo pavyzdys Lietuvoje. Ypač svarbu, kad tai nėra anoniminis kūrinys. Kas padirbo daugumą senųjų Lietuvos vargonų, nėra žinoma, o čia žinomas ne tik meistro vardas ir pavardė, bet ir tai, kad jis buvo lietuvis žemaitis. Gaila, vargonų skambesio jau seniai neteko girdėti, nes porą dešimtmečių jie neveikė. Tačiau paskirų vamzdžių apžiūra leido tvirtinti, kad tinkamai restauravus tai bus išraiškingas klasicistinės epochos instrumentas. Jų vertę patvirtino ir Europos istorinių vargonų specialistai iš užsienio, apsilankę Varniuose dar prieš pradėdant restauravimą ir padarę išvadą, kad, nepaisant gana primityvaus darbo ir varganos būklės, vargonai yra vertingi, beveik visas jų dalis galima tvarkingai restauruoti, pateikė vertingų patarimų dėl restauravimo metodikos.

Mūsų *Vilniaus vargonų dirbtuvei* buvo pavesta 2001–2003 m. parengti Varnių vargonų restauravimo programą, tada teko gana nuodugnai susipažinti su šiuo instrumentu. Buvo atlikti medienos tyrimai, padaryta fasado fotogrametrinė nuotrauka, inventorizuotas vamzdynas. Kaip įprasta seniems vargonams, dauguma metalo vamzdžių buvo aplankstyti, kai kurių trūko, kai kurių seka buvo supainiota. Tvarkingiausi buvo prospekto (fasadiniai) vamzdžiai – visi stovėjo tiesiai, trūko tik trijų vamzdžių centriniame laukelyje. Tada vamzdynas buvo gana nuodugnai ištirtas, 2001 m. jį apžiūrėjo žinovai iš Švedijos, Vokietijos, Italijos. Klausimas, ar vamzdžių būklė tokia prasta, kad jų neverta restauruoti, nei jiems, nei kam kitam niekada net nebuvo kilęs.

Apie 2008 m. vargonus pradėta restauruoti. Korpusą ir fasadą jau anksčiau restauravo S. Stanionio įmonė.

Vargonus restauruoti ėmėsi L. Pikučio IĮ, registruota Vilniuje. Nepavyko susipažinti su programa, pagal kurią vargonai turėjo būti restauruojami, neaišku nei kas ją parengė, nei kas patvirtino. *Vilniaus vargonų dirbtuvės* pa-

rengtą programą, atrodo, nesinaudota. Nepavyko nieko sužinoti ir apie tai, kaip vyksta darbai. Per tą laiką Lietuvoje įvairiomis dingstimis lankėsi ne vienas savame krašte pripažintas ekspertas, būta gerų progų pasikonsultuoti su išmanančiais žmonėmis, tačiau pasiūlymai drauge apžiūrėti restauruojamus vargonus buvo atmesti.

Prieš gerus metus internete aptikau informaciją apie Varnių vargonų restauravimą (<http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=71&langID=1>). Vienoje iš nuotraukų pamačiau, kad trys garbūs Varnių vyrai laiko rankose perlaužtus metalo vamzdžius. Apimtas nerimo, kad su vargonais elgiamasi nepakankamai pagarbiai ir kvalifikuotai, laišku kreipiausi į Jo Ekselenciją Telšių vyskupą ir Kultūros paveldo departamentą. (Beje, toji nuotrauka iš interneto ūmai dingo.) 2010 m. lapkričio 17 d. KPD pakvietė drauge su Restauravimo taryba vietoje susipažinti su atliktais darbais.

Vaizdą išvydau liūdnesnį, negu tikėjau: dauguma Varnių vargonų restauravimo darbų buvo atlikti ignoruojant restauravimo metodiką. Fasade blizgėjo nauji vamzdžiai, nors, kaip minėta, dauguma autentiškų vamzdžių buvo išlikę. Juos buvo privalu restauruoti, tik tris trūkstantus reikėjo padaryti naujus iš identiško metalo.

Dauguma medžio vamzdžių taip pat nauji. O keletas „restauruotų“ yra radikalai atnaujinti (pakeisti dugneliai ir kitos dalys, lemiančios skambesį). Taigi išsaugoti autentišką vargonų vamzdyną nesistengta. Tąkart nepavyko išsiaiškinti, kur ir kaip saugomi metalo vamzdžiai, buvę vargonų viduje, kas su jais padaryta ar numatoma daryti. Dauguma svarbiausių, vertingiausių autentiškų šio instrumento dalių pakeista naujomis. Varnių vargonams padaryta sunkiai pataisoma žala. Ypač keista buvo Restauravimo tarybos protokole skaityti, esą *vargonų prospekto didieji vamzdžiai yra pakeisti naujais, nes senieji buvo labai suniokoti, perlenkti pusiau, metalas vietomis korėtas – sudulėjęs*. Tai netiesa: jokio „sudulėjimo“ nei 2003 m., kai rengėme restauravimo programą, nei vėliau nenustatėme. Iki „restauravimo“ vargonuose stovėję prospekto vamzdžiai nebuvo *perlenkti pusiau* – tuo lengva įsitikinti, pažvelgus į nuotrauką, darytą prieš „restauravimą“. Vamzdžiai suniokoti vėliau, nes „restauratoriai“ su jais elgėsi tarsi su metalo laužu. Šiais laikais,

kai Europoje sukaupta tiek daug patirties ir parengta metodika, kaip restauruoti tokius (ir dar prastesnės būklės) vamzdžius, originaliųjų prospekto vamzdžių pakeitimas naujais rodo visišką „restauratorių“ ir juos prižiūrinčių institucijų nekompetenciją.

Minėtame Restauravimo tarybos protokole teigiama: *klaviatūra atkurta pagal buvusį analogą, nes senoji buvo labai pažeista entomologinių kenkėjų*. 2003 m. jokių požymių, kad klaviatūra netinkama, nebuvo, apie blogą klaviatūros medienos būklę neužsimenama ir biologinių tyrimų išvadose. Be to, yra pakankamai išbandytų metodų ir patirties, kaip konservuoti medieną.

Apie tai, kad autentiška traktūra (mechanika) pakeista nauja šiuolaikiška, protokole neužsimenama. Dar kartą kreipiausi raštu, bandydamas išsiaiškinti, kur ir kokiomis sąlygomis saugomi išimtieji metalo vamzdžiai. Restauravimo tarybą raginau peržiūrėti restauravimo programą, kitą turimą medžiagą (fotofiksaciją, ekspertų išvadas) ir ieškoti būdų, kad jau padaryta žala būtų kiek įmanoma atitaisyta, o darbai tinkamai baigti. Atsakymo nesulaukiau.

Beliko kreiptis į kultūros ministrą, kad atitinkamu lygiu būtų apsvarstytas Varnių vargonų restauravimas ir „restauratorių“ kompetencija. Per du mėnesius ministerijoje buvo „prisirpintas“ klasiškas atsirašinėjimo šedevras, panašu, padiktuotas tų pačių autorių, kaip ir KPD laiškai, su tomis pačiomis nuorodomis apie *labai suniokotus* vamzdžius ir *entomologinių kenkėjų labai pažeistą* klaviatūrą. Pasirodo, *metaliniai vargonų fasado vamzdžiai pakeisti naujais laikinai, kol bus gautas finansavimas senųjų vamzdžių restauravimui*. Pakartosime: originalūs vamzdžiai, nors ir neblizgėjo (kaip ir dera 200 metų senumo metalui), tačiau jų būklė iki „restauravimo“ darbų buvo palyginti gera. Jeigu su šiais vamzdžiais būtų buvę elgiamasi tinkamai, juos restauruoti būtų kainavę mažiau, negu gaminti naujus vamzdžius. Dar kartą trumpu laiškeliu paprašiau ministerijos pasirūpinti, kad Varnių vargonai nebūtų bent jau toliau žalojami, tačiau atsakymo, kaip ir iš KPD, nebesulaukiau. Toliau dauginti raštvedybos *produktų* nebebuvo prasmės. Antra vertus, galima ir suprasti – tiek KPD, tiek ir Kultūros ministerijoje vargu ar rasime

žmonių, su kuriais vargonų paveldosaugos klausimais būtų galima kalbėtis profesionaliai.

Laimis Pikutis, kuriam pavesta restauruoti Varnių vargonus, yra gana geras specialistas, dailiai padirbęs keletą naujų vargonų. Tačiau jis nėra restauratorius, neturi nei tinkamo išsilavinimo, nei patirties, atrodo, neturi ir atestacijos. Jis galėtų sėkmingai restauruoti vargonus tik su sąlyga, kad jam bus pateikta kvalifikuota restauravimo programa, o darbai prižiūrimi.

Taigi visa atsakomybė tektų Restauravimo tarybai. Su vargonais yra susijęs, kaip minėta, tik vienas šios komisijos narys – *atestuotas kultūros paveldosaugos specialistas* dr. Girėnas Povilionis. Jis yra ir darbų vadovas, t. y. dabartinės pragaištingosios restauravimo programos (jei tokia apskritai buvo parengta) autorius, ir tuo pat metu institucijos, tvirtinusios šią programą, narys. Už Varnių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčios vargonų „restauravimą“ (*sic!*) Kultūros ministerijos Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisija Girėnui Povilioniui suteikė aukščiausią vargonų restauravimo technologo kategoriją. Nėra ko stebėtis – ir šioje komisijoje nėra nė vieno asmens, kuris ką nors nutuoktų apie vargonų restauravimo ypatumus. Nebūtų nieko baisaus, jeigu jie suprastų esamą padėtį ir ieškotų išeities. Tačiau nesupranta ir neieško.

Vienas Seirijų ūkininkas, šių eilučių autoriaus prosenelis, sakydavo: *ne tas neišmano, kuris žino, kad neišmano, tik tas neišmano, kuris nežino, kad neišmano* (vietoj *neišmano* jis vartodavo sūresnį žodį). Mes turime teisę daug ko nežinoti, galime stokoti patirties. Sovietmetis nubloškė atgal ir lėmė didžiulį atsilikimą. Bet jau dvidešimt metų Lietuva yra laisva. Turime nevaržomas galimybes bendrauti su kolegomis iš kitų šalių, gauti reikiamą informaciją. Europoje vyksta daugybė vargonų paveldosaugai skirtų konferencijų, seminarų, kursų. Yra specialistų, kurie geranoriškai mums patartų, net dalyvautų mūsų projektuose. Įmanoma bendradarbiauti įvairiais būdais. Tačiau pirmiausia privalome suprasti, kad vargonų (gal ir ne tik vargonų) paveldosauga, apsitvėrusi gynybinėmis biurokratizmo sienomis, nebegali ir toliau atkakliai ginti perdėm ydingos sistemos, o tiksliau – savo nekom-

petencijos. Matant, kaip yra „restauruoti“ Varnių vargonai, susiduriant su Kultūros paveldo departamento, Restauravimo tarybos, Kultūros ministerijos, Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos išdidžiu neįgalumu vargonų paveldosaugos srityje, prieš akis iškyla garsusis Piterio Bruegelio paveikslas. ■

Pieter BRUEGEL. Akleji. 1568

- 1 Harald Vogel, Der Ton der Casparini-Orgel in Vilnius als Klangdenkmal von europäischer Bedeutung. *Rankraštis*.
- 2 Prancūzų vargonininko Kurto Luederso pasiūlytas terminas.
- 3 2011 m. rugsėjo 8–11 d. Ciuriche (Šveicarija) įvyko simpoziumas „Orgel Orgue Organo Organ 2011“, skirtas dabarties ir ateities Europos vargonų kultūrai aptarti. Trisdešimt Europos šalių pateikė išsamias savo vargonų būklės apžvalgas, jos sudėtos į specialų leidinį.
- 4 Jurgis Gimbutas, Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika. Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštinis, V t., Roma, 1970.
- 5 Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, Lietuvos katalikų bažnyčios. Vilnius, *Pradai*, 1993, p. 437.
- 6 Kazimieras Senkus, Apie vargonus Lietuvoje, *Muzikos žinios*, 1956, Nr.4 (157).
- 7 Kauno kurijos archyvas, Nr. 5, I. 71.
- 8 Status Dioceseos Samogitiensis descriptus cura Antonii Comitis Tyszkiewitz, Episcopi Samogitiensis [1748]. „Lietuvių tauta“, kn. 4, sąs. 3, Vilnius, 1932.
- 9 Motiejus K. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupiste. Dalis I, Wilniuj, 1848, p. 224.
- 10 LVIA, F. 1671, ap. 4, b. Nr.488-II, I. 691b
- 11 Motiejus K. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupiste. Dalis I, Wilniuj, 1848, p. 251 ir 260.
- 12 LVIA, F. 1671, ap. 4, Nr. 456, I. 245.
- 13 Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 18, Nr. 228, p. 202.

Dalia Marija DANKEVIČIŪTĖ-BRAZAUSKIENĖ

VIENOS NUOTRAUKOS ISTORIJA

Žiūrėdama LTV rodytą dokumentinį filmą apie Algirdą Julijų Greimą (1917–1992) pastebėjau, kad jo bute ant sienos kabo mano prosenelio nuotrauka – tai Šunskų valsčiaus (Marijampolės apskritis), Domeikų kaimo ūkininkas Jurgis Matulaitis (1835–1909). Šios nuotraukos kopijas rūpestingai saugo dauguma jo ainių šeimų. Visi giminaičiai žino, kad 1900 m. ši nuotrauka buvo eksponuojama Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, Lietuvos skyriuje.

Kaip ši nuotrauka atsidūrė pas Algirdą Julijų Greimą? Siūlo galą aptikau rengdama straipsnį apie Lozoraičių šeimą Felikso Maksvyčio knygai „Maldaknygių, knygų ir žurnalų laužas“ (Kaunas, Aušra, 1998). Garsaus advokato Motiejaus Lozoraičio (1866–1907) jauniausiasis brolis Juozas (1871–1920), nuo 1897 m. apsigyvenęs Pilviškiuose, buvo aktyvus visuomenininkas, palaikė ryšius su knygnešiais. Caro valdžia Lozoraitį laikė nepatikimu, jo bute ne kartą buvo daromos kratos. Jis, pažangių pažiūrų žmogus, *Varpo* ir *Ūkininko* bendradarbis, „Sietyno“ draugijos Pilviškių kuopelės vadovas, artimai bendravo su aušrininku, Vinco Kudirkos (1858–1899) draugu, vėliau *Varpo* redaktorium gydytoju Juozu Bagdonu (1866–1956), dirbusiu Vladislavove (Naumiestis, vėliau Kudirkos Naumiestis) ir Vilkaviškyje. Patekęs į „Sietyno“ draugijos bylą, caro valdžios 1897 m. kalintas, persekiojamas, o 1899 m. gavęs

Domeikų kaimo ūkininkas Jurgis Matulaitis (1835–1909)

pranešimą, kad bus išstremtas į Viatkos guberniją, Bagdonas buvo priverstas bėgti į Vakarų – iš pradžią gyveno Mažojoje Lietuvoje, vėliau Anglijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje...

Artėjant 1900-iesiems, buvo rengiamasi Pasaulinei parodai Paryžiuje, ir Amerikos lietuviams kilo mintis pristatyti joje Lietuvą. Vyriausiu organizatorium tapo Juozas Bagdonas, iškart užmezgęs ryšius su buvusiu bendražygiu Juozu Lozoraičiu, kuris surinko daugiau kaip du šimtus eksponatų ir pasiuntė Lietuvos skyriaus rengėjams.

Lozoraičio raštų rinktinėje „Audra kyla“ (sudarytojas Julius Būtėnas, Vilnius, *Vaga*, 1988) atspausdinti labai įdomūs jo laišakai Bagdonui. Juose smulkiai aprašyti ne tik eksponatai, bet ir kaimo žmonių gyvenimas, jų buitis, tautinis sąmoningumas. Vienas iš tokių aprašymų ir padėjo atpažinti minimoje nuotraukoje pavaizduotą asmenį: „...kitas senis buvo vienmarškinis, apsivilkęs bruslotu [...] suka sukučiu pasikabinęs saują linų sėdėdamas ant suoloelio...“ Tai buvo Domeikų ūkininkas Jurgis Matulaitis. Domeikų kaime Lozoraitis atsidūrė neatsitiktinai – jis buvo vedęs Magdaleną Olekaitę, kurios jaunesnioji sesuo Petronėlė Štrimaitė (Morta Olekienė, vyrui mirus, ištekėjo už Pranciškaus Štrimo) buvo Mato Matulaičio, Jurgio sūnaus, žmona. Seserų šeimos bendravo, nuo Pilviškių iki Domeikų – tik 10 km atstumas. Taip Lozoraitis ir atrado vieną iš eksponatų Paryžiaus parodai.

Koks tolesnis šios nuotraukos kelias? Algirdas Julius Greimas buvo pažįstamas su Juozu Bagdonu, vedė jo dukterį Oną Bagdonaitę (1916–1982). Knygoje „Iš arti ir toli“ (Vilnius, *Vaga*, 1991) Greimas ne kartą šiltai atsiliepia apie Bagdoną, aptaria jo pasaulėžiūrą, mini, kad keletą metų gyveno su juo viename kambaryje. Tad nekeista, kad nuotrauką po parodos Paryžiuje bičiulis ir uošvis atidavė įžymiajam mokslininkui, ieškojusiam nacionalinio tapatumo bruožų, tyrinėjusiam žemdirbių mentalitetą.

Keliais žodžiais norėčiau paminėti Jurgio Matulaičio ainius. Vedęs Magdaleną Katiliūtę, su ja už-

augino septynis vaikus: du sūnus ir penkias dukras. Sūnus Vincas Matulaitis, baigęs mokslus Sankt Peterburge, aktyviai dalyvavo lietuvių veikloje, vėliau tapo Nepriklausomos Lietuvos valstybės kontrolieriumi. Jo dukterys – žymi moterų veikėja Vincenta Matulaitytė-Lozoraitienė, operos solistė Gražina Matulaitytė-Rannit. Kitas Jurgio sūnus Matas, mano senelis, buvo knygnešys, tapęs „Šviesos“ draugijos Pilviškių skyriaus pirmininku, patyrė caro žandarų persekiojimus, prisidėjo prie garsiosios peticijos Rusijos carui parengimo, dalyvavo komisijoje, kuri rinko atstovus į Steigiamąjį Seimą. Viena iš jo dukterų – mokytoja Elena Matulaitytė-Dankevičienė, viena iš vaikaičių – Šiaulių miesto garbės pilietė gydytoja Jūra Dankevičiūtė-Daulenskienė.

Žymios ir prosenelio Jurgio Matulaičio dukrų šeimos: Magdalenos Matulaitytės-Asevičienės šeimoje užaugo pulkininkas Vincas Asevičius, pedagogė, mokslininkė Angelė Asevičiūtė-Avižonienė. Elžbietos Matulaitytės-Raulynaitienės ainiai – garsi jos dukters Morkūnienės šeima: vienas sūnus mokytojas ilgai kalėjo Sibiro lageriuose, keturi sūnus žuvo partizanų kovose, duktė Konstancija, slapyvardis „Ramutė“ – Lietuvos laisvės kovotoja. Visi jie aprašyti Antaninos Garmutės knygoje „Motinėle, auginai“ (Kaunas, *Spindulys*, 1993). Onos Matulaitytės-Jonkaitienės palikuonės – įžymioji mokytoja lituanistė Laima Abraitytė, kalnuose žuvusi alpinistė gydytoja Giedrė Abraitytė. Jurgio duktė Marija Matulaitytė, gyvenusi Marijampolėje, buvo knygnešė, tretininkė, puiki audėja. Domeikų Matulaičiai giminiavosi su Lūginės Matulaičiais, iš kurių kilęs Palaimintasis vyskupas Jurgis Matulaitis. Giminytės ryšiai siejo ir su Prezidento Kazio Griniaus šeima: jo motina Ona Vosyliūtė-Griniuvienė ir prosenelio Jurgio motina Kotryna Vosyliūtė-Matulaitienė buvo artimos giminaitės.

Nedidelė, pageltusi Sūduvos ūkininko nuotrauka, lietuviško kaimo buitį liudijusi Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, atveria įdomius mūsų istorijos puslapius ir ryšius, kurie sieja žmones. ■

Jonas RUDOKAS

ZUBOVŲ FENOMENAS

Vladimiras Zubovas

Prieš 150 metų, 1862 m. vasario 13 d., gimė grafas Vladimiras Zubovas, palikęs gilų, gražų pėdsaką Lietuvos istorijoje. Manau, tai tinkama proga prisiminti ir jį, ir visą jo giminę, aptarti nuopelnus mūsų tautai ir valstybei.

Šalies istorijos knygose įrašyta nemažai rusų tautos atstovų vardų. Vieni pasirodė trumpai, kaip garsusis karo vadas Michailas Kutuzovas ar būsimasis Rusijos reformatorius Piotras Stolypinas, kai kurie kiti, ypač aukšti caro valdžios pareigūnai, paliko labai slogius prisiminimus, pavyzdžiui, Ivanas Kornilovas – Lietuvos rusinimo iniciatorius ir organizatorius arba Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas, susidorojęs su sukilėliais ir gavęs Koriko pravardę, beje, vienas iš amžininkų apibūdino jį taip: „Valdžia ir pinigai – štai jo religija.“¹

Vis dėlto gerokai daugiau buvo tokių, kurie padarė nemažai gero mūsų kraštui, jo kultūrai, ypač tarpukariu, nepriklausomos Lietuvos laikais: pakaks paminėti Levą Karsaviną, Mstislavą Dobužinskį, Vladimira Dubeneckį, Michailą Čechovą...

Vis dėlto nė vieno iš jų indėlis turbūt neprilygsta Zubovams – visų pirma todėl, kad ši giminė iš kartos į kartą veikė Lietuvoje daugiau kaip 200 metų. Žinoma, per tą laiką būta visko, tačiau bendras šios gimi-

nės veiklos balansas neabejotinai teigiamas. Mykolas Biržiška paminėjo Zubovus tarp žymiausių šeimų, XX a. pradžioje dirbusių tautai tokį svarbų ir reikalingą darbą, – greta Matulionių, Pūtvių, Čiurlionių, Šalčių, Šalkauskių, Alseikų, Žemkalnių ir kitų.²

Dinastijos pradžia

Ji skaičiuojama nuo totorių-mongolų viešpatavimo Rusijoje laikų XIII a., jos pradininkas – totorius Abrahamas, Aukso Ordos pareigūnas, vėliau apsikrikštijęs. Jo įpėdiniai surusėjo, į žmonas jie imdavo italų, ispanų, totorių kilmės merginas, vėliau – ir lietuvaites.³ Keletą amžių Zubovai buvo tik nežymūs bajorai, bet Jekaterinos II laikais staiga iškilo. Aleksandras su sūnumis Platonu, Nikolajum, Dmitrijum ir Valerijum 1793 m. gavo grafų titulą. Broliai Zubovai kilo toliau: Valerijus, būdamas vos 21-erių, gavo generolo laipsnį, kariavo Kaukaze, dalyvavo Kuršo užkariavime, malšino Tado Kosciuškos sukilimą 1794 m.

Dar geriau sekėsi Platonui: jis, taip pat generolas, tapo ir Novorosijsko generalgubernatoriumi, net Juodosios jūros laivyno vadu. Bet svarbiausias jo pasiekimas tas, kad tapo paskutiniu visagalės Jekaterinos II favoritu, imperatorės dvare sprendė svarbiausius ka-

rinius ir diplomatinis klausimus, buvo parengęs net karo žygio į Rytus iki pat Tibeto planą, bet žygis neįvyko.⁴ O mums svarbu žinoti, kad Platonas Zubovas buvo svarbi figūra, likviduojant Abiejų Tautų Respubliką, įgyvendinant II ir III Lietuvos ir Lenkijos padalijimus. Už tai jam buvo karališkai atlyginta: 1794 m. tapo kunigaikščiu, gavo nuosavybėn ne tik visą valstybinių dvarų kompleksą – Šiaulių ekonomiją su Joniškio, Šiaulių, Žagarės miestais, 3581 kaimu, 170 tūkst. ha žemės, bet dar ir Kretingos, Plungės miestus ir dvarus.⁵

Tačiau imtis valdyti šių milžiniškų turtų nesukbėjo: gyveno Peterburge, o į Rusijos istoriją kartu su broliais Valerijum ir Nikolajum pateko todėl, kad surengė sąmokslą prieš imperatorių Pavlą I ir 1801 m. jį nužudė. Nuo 1812 m., išvijus Napoleoną, išvyko iš Rusijos sostinės, daugiausia gyveno Rundalėje (dabar Latvijos teritorija), garsėjo kaip piktas, šykštus ir žiaurus žmogus. Jo, bevaikio, turtus paveldėjo brolis Dmitrijus (1764–1836), raitelių gvardijos generolas, jis pirmasis apsigyveno mūsų krašte, nuo jo ir prasidėjo lietuviškoji Zubovų giminė. Buvo geras šeiminkas, savo dvarų centrą įkūrė Bubiuose netoli Šiaulių, atsigabeno veislinių galvijų iš Vokietijos, rūpinosi savo baudžiauninkais, įkūrė jiems ligoninių. Jo darbus tęsė sūnus Nikolajus (1801–1872) su italų ir prancūzų kilmės žmona Aleksandra. Pastatė rūmus Šiauliuose, o 1850 m. – varpinę Plungėje, kuri tebestovi ir šiandien.

Dar glaudžiau susijęs su Lietuva vyresnysis jo sūnus Nikolajus (1832–1898). Iš dalies jo pastangomis Šiauliai ėmė sparčiai augti, priemiesčiuose kūrėsi įmonės – Gubernijoje atsirado alaus darykla, garinis malūnas, albastro gamykla, vėliau, 1899 m., – mechaninės dirbtuvės su liejykla, 1902 m. – nedidelė elektros stotis, o Aleksandrijoje veikė koklių fabrikas. Nikolajus Zubovas turėjo didelį autoritetą tarp vietos bajorų, buvo paskirtas Šiaulių apskrities, o 1878 m. – visos Kauno gubernijos bajorų vadu. Užtardavo žmones, pakliuvusius į valdžios nemalonę. Parašė memorandumą Rusijos premjerui, kad politiniai suvaržymai, kurie buvo įvesti Lietuvoje po 1863 m. sukilimo, pakenkė krašto žemės ūkiui, todėl būtina juos panaikinti.

Jo žmona Aleksandra, kilusi iš totorių Olsufjevų giminės, 1895 m. raštu kreipėsi į carą, argumentuotai įrodydama, kaip amoralu ir kenksminga, kad nestačiatikių tikėjimo moksleiviai verčiami eiti į cerkvę melstis už carą – taip jie mokomi veidmainiauti. Jaunimas tam atkakliai priešinosi, o valdžia už tai baudė, šalino iš gimnazijų su vilko bilietais. Tą patyrė ir daugelis vėliau tapusių garsiais žmonėmis, tarp jų – Mintaujos gimnazijos auklėtiniai Antanas Smetona su Juozu Tūbeliu. Grafienės laišką Nikolajus II teikėsi perskaityti ir užrašė rezoliuciją: „Jeigu iš tikrųjų tas taip žalingai veikia vaikus, verta apie tai pagalvoti.“⁶ 1897 m. vasarą įsakyta nebeversti mokinių katalikų melstis cerkvėje, tiesa, šio įsakymo ne visada buvo paisoma.⁷

Zubovai rėmė lėšomis lietuviškas literatūros ir labdaros organizacijas, tarp jų ir garsųjį „Žiburėlių“, 1894 m. įkurtą žymių pedagogių, visuomenininkių Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ir Jadvygos Juškytės. Daugeliui labai gabių vaikų iš neturtingų šeimų jis padėjo siekti mokslo, šelpė Žemaitę, Juliją Janonį, Vincą Kudirką, Kiprą Petrauską ir kitus. Šiauliuose buvo „Žiburėlio“ moksleivių bendrabutis. Nuo 1875 m. veikė Zubovų įkurta ir išlaikoma prieglauda vaikams ir invalidams, nuo 1895 m. – jų lėšomis jų dovanojame žemės sklype buvo pastatyta ir finansuojama mergaičių gimnazija pensionas, o valdiškos Šiaulių gimnazijos auklėtiniais nuo 1876 m. buvo mokama Zubovų stipendija.

Nemaži ir Nikolajaus Zubovo jaunesniojo sūnaus Dmitrijaus (1872–1944) nuopelnai Lietuvai. Baigęs agronomijos mokslus Vokietijoje, Hohenhaime, savo valdomą Bubių dvarą su keliais palivarkais jis modernizavo, pavertė įvairiašake įmone: įkūrė plytinę, pieninę, lentpjūvę, malūną, pastatė pirmąjį Lietuvoje siloso bokštą. 1899 m. dvare įkūrė pradinę mokyklą apylinkės vaikams, o 1910 m. – pienininkystės mokyklą, kurioje pats dėstė. Projektavo įvairius ūkinius pastatus, o senatvėje, netekęs sveikatos, ėmė tapyti.

Taigi aukštų carinės Rusijos didikų palikuonys Zubovai, gyvendami Lietuvoje, per kelias kartas tapo

visais atžvilgiais pažangiais dvarininkais. Sugebėjo gauti iš dvarų nemažą pelną, nes įgyvendino daug įvairių, labai naudingų agrotechnikos ir gyvulininkystės naujovių. Gerino žmonėms darbo sąlygas. Derėtų priminti, kad didžioji dauguma XIX a. pabaigos–XX a. pradžios žemvaldžių buvo apsileidę, nepraktiški, neišmanė žemdirbystės. Panaikinus baudžią, netekę veltui gaunamos darbo jėgos, jie nenorėjo arba nesugebėjo prisitaikyti prie naujų ekonominių ir socialinių sąlygų, nemokėjo gauti iš savo dvarų pakankamai pajamų, bet ir toliau išlaidavo, lėbavo, lakstė po užsienius. Jų dvarai skendėjo skolose, buvo išparduodami dalimis dažnai buvusiems baudžiauninkams, kurie šaipėsi, esą ponai važinėja arkliais, o žemę dirba ožkomis...⁸

Tada, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, dauguma Lietuvos dvarininkų toliau lenkėjo, atsiribodami, toldami nuo tautiečių ir pačios Lietuvos. O Zubovai ėjo priešinga kryptimi – kadaise buvę pikčiausi mūsų tautos priešai, okupantai, ilgainiui jie suartėjo su vietos žmonėmis, mokėsi lietuvių kalbos, lietuvojė.

Svarbiausias iš Zubovų

Manychiau, taip galima pavadinti vyresniąjį Dmitrijaus brolių Vladimirą, nes tęsdamas tėvo ir senelio tradicijas jis nužengė gerokai toliau už juos, keldamas Lietuvos žemdirbystės lygį, o lietuvių kultūros, tautinio sąjūdžio labai irgi nuveikė bene daugiausia. Įdomu, kad jaunystėje jis, grafas, vos netapo profesionaliu revoliucionieriumi – kaip tai galėjo atsitikti?

Vladimiras gimė Šiauliuose 1862 m. vasario 13 d. Mažas žaisdavo su baudžiauninkų vaikais. 1871 m. Didžiadvaryje, kur jis augo, tėvo pakviestas apsigyveno Laurynas Ivinskis, garsus pedagogas, kalendorių autorius, gamtininkas – jis, tada jau pensininkas, turėjo parengti Volodiją gimnazijai. Mokytojas su mokiniu puikiai sutarė, suartėjo: „Ivinskis – malonus senelis. Jis mane mylėjo. Ir aš jį giliai mylėjau ir gerbiau. „Dėdė“ visuomet vadinau. Labai darbštus ir idėjinis visuomeninis žmogus. Be galo mylėjo

savo tėvynę Lietuvą [...] Ivinskio kambarį, prie dėdės širdies prisiglaudęs, pirmų pirmiausia pradėjau mūsų tėvynę mylėti ir lietuviškai kalbėti.“⁹

Šiaulių gimnazijoje, kurią lankyti Vladimiras pradėjo 1873 m., nors ji buvo rusiška, specialiai įsteigta Lietuvai rusinti, tada mokėsi nemažai valstiečių vaikų, vėliau tapusių lietuvių tautinio atgimimo aktyvistais ir lyderiais – pakaks paminėti brolius Petrą, Antaną, Joną Vileišius, Mykolą, Viktorą ir Vaclovą Biržišką, Steponą Kairį, Povilą Višinskį, Andrių Domaševičių. Jaunasis Zubovas čia, anot Stepono Kairio, „vartydavosi tarp plebėjų ir, dar blogiau, su visa eile jų susidraugavo labai ilgiems metams. Buvo apskritai draugiškas, bet mokinių tarpe rinkosi, dėjosi su tais, kurie netilpo gimnazijos nustatytuose rėmuose. Vladimiras Zubovas buvo vienas iniciatorių ir svarbiausias finansinis rėmėjas slaptam gimnazistams knygynui steigti“.¹⁰

Dar vaikystėje Ivinskiui pažadėjęs, kad domėsis gamtos mokslais, Vladimiras, 1881 m. baigęs gimnaziją, įstojo į Peterburgo universiteto gamtos ir matematikos fakultetą studijuoti chemijos pas patį Dmitrijų Mendelejevą. Čia maištingos jo nuotaikos dar labiau sustiprėjo, erdviame jo bute dažnai rinkdavosi apie pusšimtį bendraminčių, tarp jų buvo Jonas Šliūpas, Jonas Bielskis. Šis jaunimo sambūris palaikė ryšius su rusų revoliucionierių organizacija „Narodnaja volia“, su lenkų „Proletariato“ grupe ir Lenkų socialistų partija (PPS), vadovaujama Józefo Piłsudskio. Tada, baigiantis XIX a., Rusija buvo apimta revoliucinio įkarščio, vis populiareesnės darėsi socializmo idėjos, o valdžia griebėsi areštų ir trėmimų, 1882 m. po vieno studentų mitingo į kalėjimą trumpam pateko ir Zubovas, bet neišsigando ir socializmo idėjų neišsižadėjo.

Baigęs universitetą, 1886 m. vedė Sofiją Bilevičiūtę, pirmąją merginą iš Lietuvos, įgijusią aukštąjį išsilavinimą, beje, Piłsudskio giminaitę. Studijas tęsė toliau ir 1890 m. baigė veterinarijos mokslus Vokietijoje, Halės universitete. Tada jam ir teko rinktis: gal tapti profesionaliu revoliucionieriumi, atsisakius turtų ir titulų? Tokį polėkį jis turėjęs, bet draugai nuo to atkalbėjo ir, žinoma, padarė gerą darbą. Galbūt ap-

Sofija Bilevičiūtė-Zubovienė

sispręsti jam padėjo ir tai, kad ilgainiui ėmė labiau vertinti ne revoliucinį, o evoliucinį pažangos kelią.¹¹ Kovos su carizmu neatsisakė, tačiau rinkosi kitus jos būdus, ėmė remti ne tik socialdemokratus, bet ir nuosaikesnes politines jėgas.

O tą jis galėjo sau leisti, nes, būdamas puikus žemės ūkio specialistas ir administratorius, tėvo jam patikėtą, gerokai apleistą Ginkūnų dvarą prie Šiaulių vos per keletą metų pavertė pavyzdiniu visais atžvilgiais – tiek ūkiniu, tiek finansiniu, tiek socialiniu. Tai įgyvendinti padėjo įvairios drąsios inovacijos, įdiegtos dvare. Jaunasis dvarininkas nuolatos susirašinėjo su žemės ūkio mokslo įstaigomis Vo-

kietijoje, Danijoje, įgyvendino iš ten perimtas naujas žemdirbystės ir gyvulininkystės technologijas, pirko geriausias sėklas, mašinas, raguočių ir arklių veisles, auginio stambias jų bandas, Sėkmingai plėtojo prekinį pieno ūkį, daug produktų, ypač sviesto, parduodavo ir Lietuvoje, ir užsienyje. Tarpukariu laikinosios sostinės šeimininkės irgi ieškodavo tik Zubovų sviesto su raudona karvute etiketėje. Galimas daiktas, kad šiuo patyrimu pasinaudojo ir ilgametis nepriklausomos Lietuvos finansų ministras, premjeras, gerai išmanęs žemės ūkį, Juozas Tūbelis. Mat daugiausia jo iniciatyva, valdžiai skatinant ir padedant, tarpukariu įvyko radikali žemės ūkio permainos. Vietoj iki tol vyravusio javų ir linų auginimo, svarbiausi tapo pieno ūkis ir bekonai. Sviestas ir bekoniena sudarė didesnę šalies eksporto dalį.

Zubovas neapsiribojo naujovių įgyvendinimu Ginkūnuose ir kituose giminės dvaruose – padėjo jas diegti ir apylinkės ūkininkams, patardavo jiems. Propagavo naujas technologijas žemės ūkio parodose, kurias daugiausia Zubovų iniciatyva ir lėšomis Šiauliuose pradėta rengti nuo 1875 metų.¹² Į savo dvarą mėgo kvieisti ūkininkų ekskursijas, didžiavosi veislinių raguočių banda, sukultūrintais laukais ir pievomis, pieno ir kiaulių ūkiu. Darbo diena jų dvaruose buvo trumpesnė, o darbo užmokestis gerokai didesnis negu kitur, darbininkai gaudavo nemokamą medicinos pagalbą. *Lietuvos ūkininkas* rašė: „Jei Zubovai gali tiek mokėti, turi galėti ir kiti dvarininkai... Auga dvaro darbininkų reikalavimai, jie iš visų jėgų turi kovoti dėl savo algos pakėlimo bent iki tokio laipsnio, kokį matome pas Zubovus.“¹³ Pasak Stepono Kairio, dėl šios priežasties „mūsų dvarininkams V. Zubovas buvo svetimas, raudonai dažytas novatorius, kuriam ūkio gerinimas ėjo lygiagrečiai su dvaro darbininkų būklės gerinimu, ir tas „demoralizuojamai“ veikė aplinkinių dvarų kumetynus.“¹⁴

Tiesa, šeiminis gyvenimas jam nenusisakė: 1911 m. išsiskyrė su žmona, vedė antrą kart ir iš Ginkūnų išsikraustė į Medemrodės dvarą (dabar Akmenės rajonas). Šį netrukus irgi modernizavo, padarė pavyzdiniu.

Politinė, visuomeninė ir kultūrinė veikla

Zubovų laimėjimai žemės ūkyje buvo labai reikšmingi Lietuvai, kuriai žemdirbystė buvo ypač svarbi ūkio šaka – kaime 1897 m. gyveno 76,2 proc. žmonių, todėl pažanga šioje srityje žadėjo geresnį gyvenimą daugeliui. Vladimiras Zubovas į mūsų šalies istoriją įėjo ir kaip aktyvus visuomenininkas, nepralenkta mecenatas. Ypač daug jis padėjo lietuvių tautiniam atgimimui, tuo jis buvo unikalus tarp stambiųjų žemvaldžių, kurių absoliuti dauguma į tautinį sąjūdį žvelgė priešiška, jam netgi kenkė, siekdami, kad Lietuva prisijungtų prie Lenkijos, nutautėtų.

Nuo pat jaunystės Vladimiras Zubovas buvo socialdemokratų šalininkas ir vėliau šelpė jų spaudą, padėjo ją platinti, kaip ir kitus draudžiamus lietuviškus leidinius, kuriuos kartais gabendavo tuščiose Gubernijos alaus daryklos statinėse. Jo dvaruose vykdavo socialdemokratų partijos konferencijos, pas jį dirbo nemažai kairiųjų pažiūrų tarnautojų, nuo valdžios persekiojimų slaptėsi revoliucionieriai, tarp jų ir Vincas Kapsukas, pabėgęs iš Sibiro katorgos. Lankėsi Ginkūnuose ir Piłsudskis, čia buvo sušelptas.¹⁵

Zubovas palaikė glaudžius ryšius su žymiausiais socialdemokratų partijos veikėjais – Vladu Požėla, Steponu Kairiu, Vincu Čepinskiu, Augustinu Janulaičiu ir kitais. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Šiauliai tapo svarbiausiu socialdemokratų židiniu, tokiu išliko ir nepriklausomoje Lietuvoje. Algirdo Juliaus Greimo teigimu, tada tai „buvo vienintelis miestas Lietuvoje, turėjęs savitą veidą, savo inteligentiją, savo kultūrinį gyvenimą, originalų darbininkų judėjimą... Už visa tai Šiauliai didele dalimi turi būti – ir buvo – dėkingi Zubovams ir jų bendrakeleiviams.“¹⁶

Turbūt nebuvo nė vieno sumanymo miestui gerinti, kultūrai plėtoti, moksleiviams, studentams ar vargšams šelpti, kuriam jis nebūtų pritaręs – Zubovas buvo ir iniciatorius, ir aktyvus dalyvis, ir rėmėjas. Jis padovanojo miestui parką, savo rūmuose įrengė viešąją biblioteką, o vėliau visuomenės reikmėms atidavė ir visus rūmus.

XIX–XX a. sandūroje Zubovų dvaruose vykdavo gegužinės – labai saviti politiniai ir kultūriniai

renginiai. Tokia visuomeninės veiklos forma buvo pasirinkta todėl, kad po 1863 m. sukilimo rusų valdžia kuo griežčiausiai draudė bet kokią organizuotą lietuvišką veiklą Vilniaus ir Kauno gubernijose, uždraudė net blaivybės draugijas. Ne iš gero gyvenimo pirmasis lietuviškas mėgėjų spektaklis „Amerika pirtyje“ 1899 m. įvyko Palangoje, mat ji priklausė Kuršo gubernijai.

O gegužinės priminė paprastas liaudies pramogas be politiškai įtartino turinio. Organizuoti linksmoms išskyloms gamtoje su dainomis ir vaišėmis nereikėjo jokių leidimų. Šiaulių apylinkėse jos buvo rengiamos neatsitiktinai: amžių sandūroje čia buvo lietuvių tautinio sąjūdžio centras, ypač po to, kai Sūduvoje atgimimo nuotaikas žiauriai užgesino žandarų rotmistras A. Vonsiackis.

Augustinas Janulaitis vėliau rašė: „Gyva tuomet buvo Šiauliuose. Galvose virte virė. Stamantrios organizacijos nebuvo. Buvo artimi pažįstami, surišti tarp savęs įvairiais ryšiais.“¹⁷ Čia būrėsi žymiausi mūsų visuomenės veikėjai, rašytojai. Organizuojant gegužines ypač aktyvus buvo Povilas Višinskis, vienas artimiausių Vinco Kudirkos bendražygių ir jo darbų tęsėjų.

Gegužines rengti padėjo Zubovai. Pirmoji gegužinė, Janulaičio iniciatyva surengta 1899 m. Aleksandrijoje, Lapšių dvare, ir pora vėlesnių dar nebuvo gausios, bet ilgainiui tapo masinėmis. Daugiausia reikšdavosi jaunimas, ypač studentai, moksleiviai, todėl nestigo dainų ir šokių, bet svarbiausia, kad tai buvo puiki proga susiburti mūsų inteligentams, sąmoningiems tautiečiams ne tik iš visos Lietuvos, bet ir iš Rusijos, iš užsienio. Kol dauguma linksminosi, būrelis aktyvistų svarstė, kaip įveikti spaudos draudimą, vaduotis iš carizmo priespaudos.¹⁸

Gegužinės padėjo kelti tautiečių dvasią. Dažnas jų dalyvis, būsimasis Lietuvos prezidentas Kazys Grinius rašė: „Iš tokių gegužinių parvažiudavau gera nuotaika, mane džiugino lietuvių kalbos jose viešpatavimas, daugybė moksleivijos, linksma, judri nuotaika. Žmogus matydavai augančią lietuvių jėgą.“¹⁹ Suprantama, kodėl tie susibūrimai taip nepatiko Lietuvos

lenkintojams.²⁰ Gegužinėse aktyviai dalyvaudavo ir socialdemokratai su savo šalininkais, bet svarbiausias vaidmuo jose teko Vinco Kudirkos bendraminčiams, per jas dažnai vykdavo ir jo suburto varpininkų sąjūdžio suvažiavimai, o 1903 m. gegužinėje Višinskio iniciatyva buvo įkurta Lietuvių demokratų partija.

Dar vienas didžiulis Vladimiro Zubovo, o iš dalies ir jo brolio Dmitrijaus nuopelnas lietuvių kultūrai, o kartu indėlis į tautinį atgimimą – mokyklos valstiečių vaikams. Jie kūrė jas savo dvaruose savo lėšomis. Pirmoji, užmaskuota kaip stalių dirbtuvė, buvo įsteigta 1896 m. Ginkūnuose, rūmų pusrūsyje, vėliau jai pastatė specialų dviaukštį pastatą. Mokyklos Naisiuose, Gubernijoje, Dabikinėje, Medemrodėje buvo legalios, įsteigtos su valdžios žinia, bet jose buvo slapta dėstoma lietuvių kalba. Sofijos Zubovienės iniciatyva pradėta mokyti ir Lietuvos istorijos, geografijos. Zubovo mokyklų mokytojai gaudavo dvigubai didesnę algą negu tie, kurie dirbo valdiškose mokyklose. Švietimo reikalams Zubovas skyrė didžiules sumas – po 10 000 rb kasmet, mokyklomis ypač rūpinosi jo žmona.²¹

1907 m. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė jas aprašė kaip sektiną pavyzdį, vadino svarbiais mūsų kraštui apšvietimo šaltiniais.²² O vienas aukštas caro švietimo valdininkas net pasiūlė už tai pristatyti Vladimirą Zubovą caro ordinui. Tačiau šis atsisakė: „Aš dirbu ne tam, kad gaučiau dovanų.“ Visai kitaip jo darbą vertino vietos valdžia – visus Zubovus ji laikė litvomanais ir revoliucionieriais, bandė kelti jiems bylas, tiesa, Peterburge jos būdavo numarinos – užtardavo generolas Aleksandras Olsufjevas, motinos brolis.²³ Zubovo planus 1914 m. atidaryti Šiauliuose mokytojų seminariją sutrukdė karas. Susikūrus nepriklausomai Lietuvai, ši mokykla su inventoriumi ir pastatais buvo perduota Švietimo ministerijai. 1933 m. Ginkūnų mokyklai buvo suteiktas Sofijos ir Vladimiro Zubovų vardas, taip ji vadinasi ir šiandien.

Vladimiras Zubovas prieš mirtį (1933 m.) paprašė, kad jį palaidotų dvaro rugių lauke. Laikraštis *Šiaurės Lietuva* palydėjo jį tokiais žodžiais: „Zubovas savo kilme buvo rusas, bet pagal dvasią priklausė lietu-

viškajai visuomenei, buvo iš tikro vietinis žmogus. Visą savo gyvenimą V. Zubovas pureno lietuvišką dirvą.“²⁴ Tą pabrėžė ir Steponas Kairys: „V. Zubovas paliko jį pažinusiems negežstančią atmintį. Palikuonis atėjūnų, atsiradusių Lietuvoje jos pavergimo pasekmėje, V. Zubovas [...] visą laiką jautė savo pareigą bendruomenei, kurioje gyveno, ir kaip sugebėdamas savo pareigą atliko. Ta žmogiškoji V. Zubovo asmens savybė padarė jį savą Lietuvai ir lietuviams.“²⁵

Labai gaila, kad Lietuvos Zubovų istorija, tokia turtinga įvykių ir tokia reikšminga mūsų praeities dalis, vis dar neaprašyta rimtoje monografijoje. ■

¹ Русские в истории и культуре Литвы, V., 2008, с. 181.

² M. Biržiška, Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą, Los Andželas, 1952, t. 1, p. 68.

³ G. Vasiliauskienė, Grafų Zubovų reikšmė ir palikimas Lietuvoje (bakalario darbas, rankraštis), Šiauliai, 2008, p. 12–14.

⁴ Русские в истории... с. 156.

⁵ G. Vasiliauskienė, Ten pat. p. 17.

⁶ V. Zubovas, Zubovai ir Zubovienės Lietuvoje, Santara, 1992, vasara, p. 89.

⁷ V. Pšibilskis, Mykolas Biržiška, 2009, Vilnius, *Vilniaus universiteto leidykla*, p. 49.

⁸ J. Fledžinskas, Praeities atsiminimai (rankraštis). Šiaulių „Aušros“ muziejus.

⁹ V. Zubovas, p. 90, 91.

¹⁰ S. Kairys, Lietuva budo, NY, 1957, p. 158.

¹¹ Ten pat, p. 160.

¹² P. Šalčius, Raštai, V., 1998, p. 136–142.

¹³ *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 28.

¹⁴ S. Kairys, Ten pat, p. 163.

¹⁵ V. Jokšas, Zubovai. Istoriniai portretai, *Komjaunimo tiesa*, 1989-12-06.

¹⁶ A. J. Greimas, Tarp šiapus ir anapus, *Darbas (JAV)*, 1959, nr. 2.

¹⁷ A. Sprindis, Povilas Višinskis, Vilnius, 1978, p. 216.

¹⁸ Povilas Višinskis. Idėjos ir darbai, Vilnius, 2011, p. 178–184.

¹⁹ K. Grinius, Atsiminimai ir mintys, t. 2, Čikaga, p. 97.

²⁰ Povilas Višinskis, p. 180.

²¹ V. Jokšas, L. Rozga, Zubovai ir Lietuva, Vienybė, 1989-12-05.

²² G. Petkevičaitė-Bitė, Raštai, t. 4, V., 1967, p. 266–269.

²³ A. Itomlenskis, Atsiminimai apie V. Zubovą ir Sofiją Zubovienę, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 44.

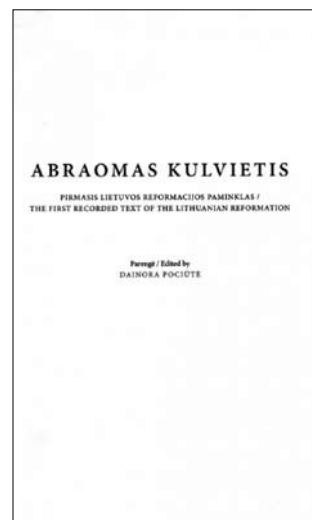
²⁴ Русские в истории...

²⁵ S. Kairys, p. 168.

Astrida PETRAITYTĖ

TIKĖJIMO RITERIS ABRAHAM CULVENSIS

Dainora Pociūtė (ed.), Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547). Confessio fidei by Abraomas Kulvietis and Oratio funebris by Johann Hoppe (1547). – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011

Esame aukštos intelektualinės savivokos ir intelektualiai ori tauta! – bevartant leidinį, pirmiausia užplūdo pasididžiavimo jausmas. Mūsų atmintis nėra užkalkėjusi, mums rūpi mūsų protėvių dvasios erdvė, minties trajektorijos ir kontekstai, mes rausiamės po viso pasaulio bibliotekas ir archyvus, kad iškapstytume tarsi jau pradingusius tolimų amžių pėdsakus, be to, mes, katalikų tauta, dienos švieson – sau ir būsimoms kartoms – pagarbiai iškeliamo Reformacijos asmenybės ir jų darbus... Šią garbę savinuosi ir aš, nes kai kurie individualūs darbai lengvai pasiduoda generalizuojami – tai visos Tautos laimėjimas. Prie tokių priskirtinas ir didžiulis prof. Dainoros Pociūtės darbas, nors negalima sakyti, kad tai jos knyga – ji yra „tik“ sudarytoja, kuriai talkino visas būrys savo srities profesionalų.

Dar „karštas“ leidinys (su praėjusių metų data pasirodęs, regis, tik šių pradžioje) iškart buvo įvertintas – dailininkė Elona Marija Ložytė pelnė Knygos meno konkurso „Vilnius 2011“ laureatės vardą kategorijoje „Mokslinės, dalykinės knygos ir aukštųjų mokyklų vadovėliai“. Matyt, ne vien santūrios estetikos viršelis yra dailininkės nuopelnas – knyga kaip reta turtingos (ir sudėtingos) struktūros, tad kelias-

luoksnės ir keliatipės informacijos komponavimas, kai kurių jos sandų akcentavimas (tarkim, raudona spalva pateikiamos išnašos, šaltinių nuorodos) irgi yra kūrybos vaisius. Leidinį sudaro informatyvūs tekstai: Dainoros Pociūtės „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų *Tikėjimo išpažinimas* Lietuvoje“ lietuvių ir anglų kalbomis, Jolantos Gelumbeckaitės „Šaltinio aprašas“ (irgi dvikalbis), Ankstyvųjų naujųjų laikų (Pociūtė vis kreipia mūsų žvilgsnį į jų kontekstą) aromatu dvelkianti 1547 m. Karaliaučiaus leidimo faksimilė – Ioannes Hoppius *Oratio funebris* ir Abraham Culvensis *Confessio fidei*, jų vertimas į lietuvių kalbą. O tarp faksimilės ir vertimo įsiterpia, didelio kruopštumo reikalavęs „Kritinis komentuo- tas perrašas“. Tiesa, šis originalaus teksto lotynų kalba *perrašas*, matyt, labiau domins gilios siauros srities specialistus (tekstologus ar pan.), gal ir tarp- tautinę auditoriją – šalia smulkių 1547-ųjų leidimo komentarų (spaudos klaidų ir pan.) pateikiama istorinė ir biografinė informacija anglų kalba. Tiesą sakant, toks dosnumas kiek nustebino – biografiniai komentarai ir anglų, ir lietuvių (šalia vertimo) kalba dažnųsyk pakartoja informaciją iš įvadinio Pociūtės straipsnio. Antai ji rašo: „Kulviečiai buvo kilę iš ba-

joro Ginvilos [...] Pirmasis, iš XV a. žinomas Ginvila turėjo keturis sūnus: Radvilą, Mačį, Stonkų ir Joną“ (p. 11), o komentare irgi nurodoma: „Kulviečiai buvo kilę iš bajoro Ginvilos, turėjusio keturis sūnus: Radvilą, Mačį, Stonkų ir Joną“ (p. 167) ir t. t. Na, bet *Repetitio mater studiorum est*.

Mums, diletantams, žinoma, nerūpės *perraše* pateikiamos mokslinės subtilybės: kur kokia raidelė nutrupėjusi, kur įsivėlė spaudos klaida – nersime tiesiog į XVI a. sukūrį, bandysime pajusti to meto dvasią, pagrindines ir priešpriešines jos sroves, išvysti žmogų, kuriam iki mūsų modernių technologijų ir išmanumų – toli, o iki jo *trijų kalbų* išsilavinimo dar toliau mums, gvildensime ekskomunikuoto erudito paslaptį ir t. t. Į tuos tolius mus lydės Pociūtės straipsnis, tas gelmes atvers autentiškieji tekstai (tiesa, mums, net ir pamiršusiems, kur pelija lotynų kalbos vadovėliai ir traktatai, bylos tik vertimai).

Pociūtė savo herojų Kulvietį išveda ne į tuščią sceną – laikmečio „dekoracijas“ solidžiai nupiešė jau prof. Ingė Lukšaitė veikale „Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje“ (1999), o ir pati Pociūtė „Maištininkų katedrose“ (2008) – monografijoje apie Kulvietį, jo „Tikėjimo išpažinimui“ skiria nemažai dėmesio.

Suglauskime Kulviečio *gyvenimą*, remdamiesi pirmiausia aptariamąja knyga.

Abraomas Kulvietis, gimęs tarp 1510 ir 1512 m. (taigi vis dar galime švęsti jo 500 metų jubiliejų) Kulvos dvare Kauno pavieta (dabartiniame Jonavos rajone), išėjo tokius solidžius mokslus kaip retas kuris net iš LDK didžiūnų: „1529 m. rugsėjo 14 d. Kulvietis Krokuvos universitete gavo bakalauro laipsnį“ (p. 13), 1533 m. jis įsimatrikuliavo Liuveno (Nyderlandai) universitete, tikėtina, tapo Trijų kalbų kolegijos studentu ir – vėl tikėtina – įgijo laisvųjų menų magistro laipsnį. Apie 1535-uosius grįžęs į Lietuvą, jau 1536-ųjų pradžioje su Alberto Goštauto (Vilniaus vaivados ir kanclerio) rekomendaciniu laišku išvyko pas Prūsijos kunigaikštį Albrechtą, o šio iniciatyva netrukus – į Leipcigo universitetą. Iš šio katalikiško universiteto 1537 m. gegužę patraukė į liuteronišką Vitenbergo

universitetą, „ėmėsi filosofijos ir atsidėjo teologijai“ (p. 16). Po šių studijų Kulvietis išvyko į Italiją: „Abiejų (kanonų ir civilinės) teisių (*in utroque iure*) daktaro laipsnis Sienos universitete Kulviečiui buvo suteiktas 1540 m. lapkričio 28–29 dienomis“ (p. 17). Regis, tokia „klajoklystė“, neužsibūnant kuriame nors universitete metų metus, atitiko renesansinį lavinimosi modelį. 1541 m. sausį Kulvietis grįžo į Lietuvą. „Vilniaus karališkajame dvare tuomet rezidavo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas I (Senasis) bei jo žmona italė Bona Sforca (1494–1557)“ (p. 20). Sulaukęs Bonos Sforcos globos, pavasarį „atidarė mokyklą LDK bajorų vaikams“ (p. 20). Karalienės užtarimo nepakako – vyskupui Pauliui Alšėniškiui spaudžiant, Žygimantas I savo 1542 m. gegužės mėn. dekretu Kulvietį patraukė į bažnytinį teismą (kaltinimai: erezija ir maištas prieš valstybę). Teologijai pasišventęs, Kristaus mokymui atsidėjęs žmogus buvo ekskomunikuotas.

„Vyskupo Alšėniškio dekretas lietiė ne tik Kulvietį, bet ir „visus eretikus“, tad 1543 m. data žymėjo ne tik Kulviečio mokyklos veiklos pabaigą, bet ir lietuvių disidentizmo pradžią, suteikusią progą lietuvių intelektualams pradėti veiklą Prūsijoje. Karaliaučiuje susibūrusi lietuvių protestantų karta pakeitė lietuvių kultūros eigą ir pradėjo lietuviškosios spaudos istoriją“ (p. 22). Taigi ir Kulvietis, skelbiantis didžiąją savo ereziją: „esame išganomi vien Dievo gailėstingumu, dėl Kristaus kančios, dovanai, be jokių mūsų nuopelnų“ (p. 193), kitas atskalūniškas mintis (primenantis, kad pirmieji krikščionys kunigai ir vyskurai turėjo šeimas ir kt.), pasitraukė kunigaikščio Albrechto globon (matyt, tik globėjo rūpesčiu jo motina Kulvietienė, neseniai tapusi našle, buvo išlaisvinta iš kalėjimo, jai sugrąžintas dvaras – šios sankcijos buvo pritaikytos, kai pasmerktasis eretikas neprisistatė į teismą). Gal ir iliuzijomis mintą mano vaizduotė, bet regiu Kulvietį, pagarbos apgaubtą, besidarbuojantį Karaliaučiaus universitete, triūsiantį su kitais lietuviškosios raštijos pirmeiviais – jei tik jo širdis nebūtų veržusis Lietuvon, Vilniun, nebūtų taip troškusi šviesti tėvynainių! Juk kunigaikštis Albrechtas 1542 m. paskyrė jį parti-

kuliariumo (universiteto parengiamosios mokyklos) rektoriumi, o 1544 m. įsteigtame universitete jam patikėta Graikų kalbos katedra, pavedant dėstyti dar ir hebrajų kalbą, komentuoti psalmes.... Bet darbas Prūsijos kunigaikščio globojamam Kulviečiui neatrodė gyvenimo tikslas. 1543 m. (tokią datą nurodo Pociūtė) jis parašė Lietuvos didžiajai kunigaikštienei Bonai Sforcai laišką, tapusį pirmuoju protestantišku tikėjimo išpažinimu Lietuvoje – jame ne tik išdėstė krikščioniškojo tikėjimo postulatus, bet ir savo gyvenimo aplinkybes, karštą norą dirbuotis tėvynėje. Tų pačių metų rudenį jis maždaug pusmetį praleido Lietuvoje – kad politinė atmosfera „eretikų“ atžvilgiu sušvelnėjo, lėmė ir stiprėjanti Žygimanto Augusto įtaka (1544 m. jis, Žygimantui Senajam dar gyvam esant, tapo Lietuvos valdovu). O Kulvietis, sugrįžęs Karaliaučiu, pusmetį pasidarbavęs universitete, 1545-ųjų pradžioje galutinai apsisprendė grįžti į Lietuvą. Galima tik blausiai įsivaizduoti jo viziją apie būsimus darbus – teologiniai disputai, krikščioniškų tiesų skelbimas, žinių ir šviesos ištroškusių jaunuolių mokymas... Deja, balandį staiga susirgęs, jau birželio 6 d. užgeso tėvų namuose Kulvoje (buvo keliama ir nunuodijimo versija). Motinai ir šalia esantiems bičiuliams teko įvykdyti priešmirtinį Abraomo prašymą: pagiedoti lietuviškai... Kulviečio – teologo, mokslininko, erudito – autoritetą liudija ir tai, kad jo mirties metinių proga, 1546 m., Hoppijus, kolega iš Karaliaučiaus universiteto, parašė *Laidotuvių kalbą*, iš širdies šlovindamas šią taurią asmenybę... Po metų ji buvo išspausdinta kartu su Kulviečio laišku Bonai Sforcai.

Ne tik smagu, bet ir pravartu buvo, dar prieš atsi-
verčiant knygą, apsilankyti jos pristatyme Valdovų rūmuose vasario 8 d., išgirsti kai kuriuos paaiškinimus. Štai ir man, vos išgirdau leidinio anonsą, sukrebždėjo: keistai pavadintas... Kai tokią abejonę – esą tai ne pavadinimas, o apibūdinimas – išdėstė prof. Arūnas Sverdiolas, Pociūtė prasmingai paaiškino apie „pagudravimus“: juk perspausdinamas Hoppijaus leidinys, kuriame Kulviečio tekstas užima nedidelę dalį, lyg ir reikėtų leisti Hoppijaus *Laidotuvių kalbą*, bet juk mes į savo kultūros lauką susigrąžiname Kulvietį...

Dar labiau norėjosi pritarti kitai Sverdiolo replikai: knygoje skaitome, kad Anglijoje, Durhamo bibliotekoje, surastas vienintelis žinomas Hoppijaus 1547 m. leidinys, o kas surado – nepamirėta... („Anglijoje, Durhamo bibliotekoj atradus vienintelį šiuo metu žinomą Hoppijaus *Orazio funebris* originalą, džiaugiamės galimybe pirmą kartą pateikti šį brangų unikatą“, p. 36). Teko tiesiog laiškeliu to paklausti parengėjos, tikiuosi, ji nesupyks, kad pacituosiu kiek sutrumpintą privatų atsakymą: „Tie „atradimai“ dabar yra tokie, kad knygos tiesiog atrandamos elektroninėse užsienio bibliotekų sistemose, tą sureikšminti kaip mokslinį atradimą galima tik gerai žinant, ką atradai, ir išsiaiškinus bei įrodžius, kad tai tikrai unikalus ir vienintelis egzempliorius, kad dar vienos, kitos tokios knygos kol kas nėra. Tačiau negalima manyti, kad tokia antra ar trečia kada nors negali atsirasti, juk kol kas nėra visų XVI a. knygų paieškos sistemos. Knygos Durhame kopiją jau turėjau rašydama „Maištininkų katedras“, o suradome ją kartu su J. Gelumbeckaite ieškodamos J.Hoppijaus, o ne Kulviečio.“

Darbų, kurių autoriai nesureikšmina savo atradimų, vertė mano akyse iškart šokteli...

Diletantas, skaitydamas mokslinį veikalą, susiduria ne tik su jam nežinomais faktais, autoriais, bet ir su terminais. Vis dėlto kilo abejonų, ar kai kuriuos terminus pakanka pateikti kaip savaime suprantamus net ir moksliniame diskurse. Na, tarkime, *filo-protestantizmas*, net ir pirmąkart girdimas, lengvai įsiterps į kitų, jau žinomų *filo-* eilę, bet kažin ar net „mandresnis“ už mane skaitytojas suvoks, koks yra *kriptoprotestantizmo* (p. 22) turinys. Galbūt autorė šį savo tekstą laiko natūraliu didžiosios savo monografijos tęsinium, o joje išgvildentos įvairios evangeliškojo sąjūdžio apraiškos? Vis dėlto nesugebėjau šio termino atkapstyti ir „Maištininkų katedrose“ (detaliame turinyje neradau paminėto), o *google* paieška išmeta vien lenkiškus (!) šaltinius, tad beliko toliau laužyti galvą... Dar daugiau abejonų sukėlė tai, kad Kulviečio ir kitų analogiškų tekstų žanras įvardijamas sąvoka *konfesija*, pavyzdžiui: „Kulviečio konfesija pasėjo Ochino [italų „eretiko“ – A. P.] idėjų sėklą Lietuvoje“

Paminklas Abraomui Kulviečiui Jonavoje
Skulptoriai Konstantinas BOGDANAS ir Mindaugas ŠNIPAS

(p. 30), taigi vartojamas kaip „išpažinimo“ sinonimas... Iš tolimo studijų laiko man vaidenasi logikos profesoriaus priesakas: jei terminas jau turi įsitvirtinusią reikšmę, negalima jam priskirti kitos – net ir „pažodinės“, o *konfesiją*, pavyzdžiui: regis, jau seniai suprantame kiek platesne prasme... Štai Pociūtė, teigdama, kad ankstyvieji evangeliški tikėjimo išpažinimai „savęs dar nesaistė su viena kuria besiformuojančia – liuteronų ar helvetų – doktrina“, nurodo: „Labiau konfesionalizuota buvo netrukus pasirodžiusio Kulviečio bendraminčio Seklucjano *Tikėjimo išpažinimo* pozicija“ (p. 32). Vadinasi, autorė suteikia galimybę si-

nonimiškai pasakyti: labiau konfesionalizuota buvo Seklucjano konfesija...

Bet šios smulkios priekabės nenustelbia noro pagarbiai nulenkti galvą pirmiausia prieš šios knygos Herojų. Pasiremkiame Pociūtės vertinimais: Kulvietis, Ankstyvųjų naujųjų laikų nepriklausomos asmenybės simbolis, renesansinio „trijų kalbų“ (lotynų, graikų ir hebrajų) išsilavinimo žmogus, kartu su „jo įkvėpta LDK Reformacijos pradininkų karta suvaidino ne tik reformuotojų, bet ir veiksmingą lietuvių christianizuotojų vaidmenį, evangelinį mokymą diegdami kaip asmens sąmonės pamatą, skatindami individualų santykį su Biblija ir kurdami lietuvių religinę kalbą“ (p. 11). Jam turime dėkoti ir už „sąžinės“ kategorijos įvedimą į mokslinį teologinį (ir etinį) diskursą. O „Kulviečio knygų rinkinys žinomas kaip pirmoji asmeninė bajoro mokslinė humanistinė biblioteka Lietuvoje“ (p. 27). Kulvietis priklauso ir raštijos lietuvių kalba pradininkams (nors jo versata Lutherio giesmė pasirodė tik 1570 m. išleistoje Mažvydo giesmyno antroje dalyje). Visus Kulviečio darbus, vargus, nuopelnus geriausiai apibrėžia du žodžiai: tikėjimo riteris.

Šis turtingas Kulvietį pristatantis leidinys pradeda dvigubą LLTI leidyklos seriją, rengiamą Vilniaus universitete. Platesnioji serija – *Monumenta Reformationis Lithuanica* apims visus Reformacijos sąjūdžio ir asmenybių rašytinius liudijimus, o ją įglaudžianti *Seria A: Confessiones fidei* – iš bendro srauto išskirs *Tikėjimų išpažinimus*. Šią *Seria A*, regis, ir imasi globoti Dainora Pociūtė. Valdovų rūmų renginyje buvo išlaikyta intriga – antrasis leidinys pažadėtas, bet koks jis bus – nutylėta. Kol studijuosim Kulviečio *Confessio fidei*, ko gero, ir to kito sulauksim.

Beje, leidinio pristatymas Valdovų rūmuose buvo ir dar vienas šio pastato, kuris vis dar kelia daugelio protestus, įteisinimas ir įprasminimas – jis yra tarsi materialus mediumas, leidžiantis išsišaukti tolimojo XVI a. dvasią. Visi, ten būdami, galėjome patikėti žodžiais: „Čia, į šiuos rūmus, pas karalienę Boną Sforcą skubėjo Abraomas Kulvietis...“ ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. XCVIII

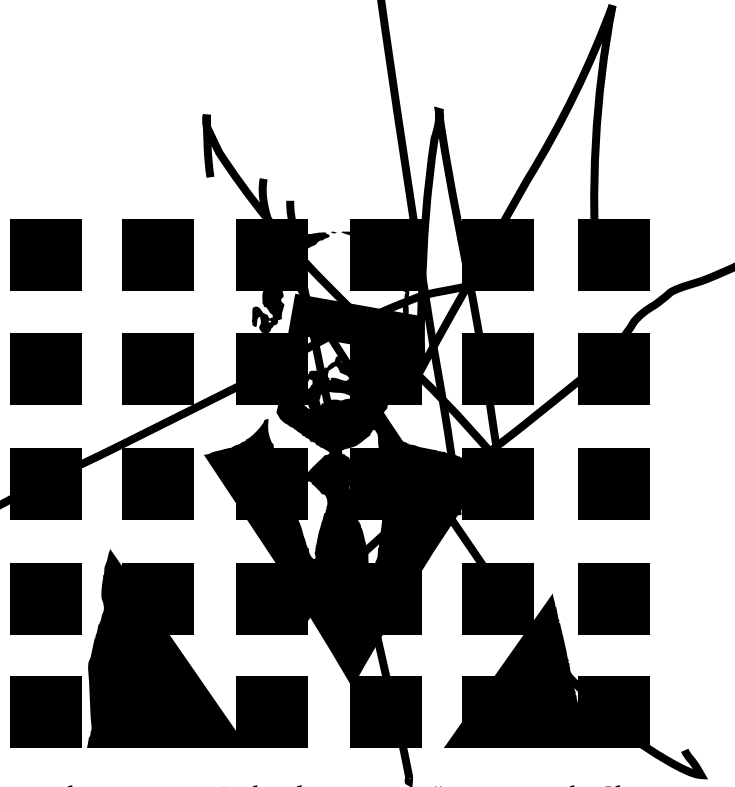
SWAJONIŲ PERSONAŽAS IEŠKO SWAJONIŲ CENZORIAUS

Svajonių humoristas Juozapas prisipažino, kad „peržiūrėdamas ką parašęs“, pamato, esą ne viskas galvoj gerai ir dalį teksto išbraukia: „Anksčiau tai išmesdavau į šiukšlių dėžę. Dabar gi išbrauktas vietas išsiuntinėjau kaip labdarą.“

Žiupsnelį svajonių humoristo Juozapo braukinių meilės paštu šv. Valentino dieną gavau ir aš. Ypač suintrigavo toks klasiko humoras: „Bet ir teisingos mintys su metais iškrypsta iš teisingų trajektorijų.“

Užsibarikadavusi savo būrimo salone *Dura necessities*, nepaisydama per langus grūmojančių, pro duris besibraunančių klientų, kuriems stojosi amžina pilnatis, tyrinėjau labdaros siuntinį iš priekio ir iš užpakalio. Kodėl man paberti būtent šie braukiniai? Gal svajonių humoristas Juozapas barsto savo išmintį kaip perlus kiaulėms? Jei norėta tuo veiksmu pasakyti būtent tai, ar nereikėtų man kreiptis į Aukščiausiąjį teismą, į Strasbūrą, net į poną Dievą dėl garbės ir orumo nuplėšimo? Bet gal ši labdara kaip koks ciano kalis skirta mirtinam minčių apnuodijimui, kad ir man galvoje būtų ne viskas gerai? Juk svajonių humoristas Juozapas pats prisipažįsta, kad jį ižūliai persekioja jo paties išgalvoti tipai: Žmonos meilužis, kiti verbaliniai vaiduokliai, net policininkas su bananu ir kažkoks Šamas su Karosu.

Jeigu tokia lemtis ištiktų ir mane, būtų gerokai prasčiau, nes mano vaiduokliai yra ne išgalvoti, o iš natūros apdainuoti. Vadinas, mane gudriai medžioti pradės ne tik Viktoras U. su varovais, artėdamas stepo žingsniu,

ne tik aviatorius Rolandas smogs iš oro, ne tik Chitryj Dmitryj įsakys neduoti man vizos, o turimą atimti, bet ir Putinas Raudonasai, pagal seną žalingą savo įprotį mėgstantis *саморучно* liaudies priešus *мочить в сортире*, įrašys mane į asmeninių kenkėjų sąrašą. Gerai bent tai, kad jau prasidėjo prezidento rinkimų tiesioji ir šis kadrinis vilkas dabar vaikšto apsisiautęs ėriuko kailiu, – tapo toks geravalis geraširdis, kad nepyksta net už akių vadinamas Liliputinu, nors anksčiau grasinosi už šitą pravardę okupuoti Tbilisį, iš kur, sako, Saakašvilis ją ir paskleidęs.

O jeigu persekioti užsimanys ne tik šie pagrindiniai, bet dar ir šalutiniai personažai, teks skubiai emigruoti

iš žiniasklaidos puslapių. Tada savo meno kūriniais galėsiu platinti ne bent slaptai, kaip būta spaudos draudimo laikais. Net šiurpas nukratė, pagalvojus apie tokią perspektyvą. Todėl nusprendžiau apgauti lemtį, gausiai atnašaudama aukas – sukroviau labdaros siuntinį svajonių humoristui Juozapui.

Mintį vynioti pradėjau iš tolo, dar nuo priešistorinių laikų. Priminiau, kad gyveno kadaise svajonių cenzorius Juozas (Kuolelis), už akių meiliai pravardžiuojamas Džiuzepė Pagaliniu. Pagrindinis jo darbas andai klestėjusiuose ir prabangius „pajokus“ dalijusiuose CK rūmuose (sako, jų parūmiuose užsikalė kapitalą ir svajonių bufetininkė Kristina) buvo užtikrinti, kad gyvuotų vienos partijos viena tiesa – apie kapitalą jei kas ir užsimindavo, tai tik iš Marxo pozicijų. Kuolelis neuilsdamas kalė kuolus, kad būtų išlaikyta tvirta ir nepajudinama partijos, atstojančios protą, garbę ir sąžinę, platforma. Kad ir kaip stropiai darbavosi, vis tiek kilo pasaulinis tvanas (kiti vadina tai Sąjūdžiu), nuskandinęs partijos platformą. Tam tikrą laiką ji dar dreifavo vandenyne paskui flagmaną SSKP, bet šis ir pats netyčia pametė kursą, o kol ieškojo to vienintelio teisingo netyčia pamesto kelio, palydovai, pristigę kuro ir net garo švilpukui, priburbuliavo.

Šios parabolės paradigma, lietuviškai tariant, pavyzdys iš istorijos, panaudotas tendencingos tiesos įrodymui, yra ta, kad Kuolelio ir pėdos seniai ataušo, bet jo įkalti kuolai vis dar styro. Teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad cenzūrą išrado ne Džiuzepė. Jau senovės Romoje būta pareigūnų, kurie ne tik sekė piliečių elgesį, kad nustatytų jų ištikimybę, bet ir draudė reikšti cenzorių darbdaviams nepatinkančias mintis, ypač spaudoje. Tokių išpuolių pasitaiko ir naujosios Romos laikais. Antai vienas vyrukas iš Neapolio parašė jausmingą dainą apie klaną (*camorra*) vadą, o teisėsauga iškart pareikalavo suimti dainių! Vis dėlto prokuratūra apdairiai nusprendė, kad jis menininkas, o ne banditas.

Pas mus nuo Džiuzepės Pagalinio (Kuolelio) relikvinių kuolų svaidomasi žaibais ir perkūnais išskirtinai kilniu tikslu – reikalaujama užčiaupti visus „chunveibinus“ (Kinijoje tai buvo politiškai nesubrendusio jaunimo būriai, dalyvavę vadinamojoje kultūrinėje revoliu-

cijoje, o Lietuvoje tokiais vadinami vis dar pasitaikantys pavieniai asmenys, įžūliai dėstantys kitokią nuomonę, negu ta, kurios laikosi subrendęs kultūros elitas). Ragingama nokautuoti juos, kaip neseniai su savo varžovu pagyrūnu pasielgė toks Kličko, net jeigu jie būtų visiškai nepakaltinami, t. y. menininkai.

Negi tą ir turėjo omenyje svajonių humoristas Juozapas, atsiuntęs man labdarą su smerktino turinio teiginiu, esą „*ir teisingos mintys su metais iškrypsta iš teisingų trajektorijų*“? Mano nuomonė irgi tokia, bet aš su ja nesutinku.

Nenorėdama jaustis skolinga, nes esu ypač gerai perpratusi liaudies išmintį, kad laiku atiduotos skolos saugo dantis geriau negu dantų pasta, labdaros sukroviau daugiau negu gavau.

Pritariu, parašiau lydraštyje, kad mintys iškrypsta, todėl reikia kaskart iš naujo įstatyti jas į teisingas vėžes arba nedelsiant ištrinti iš mentalinio žemėlapio. Antai Ispanijos karaliaus žentas, Maljorkos Palmos kunigaikštis, pametęs teisingą trajektoriją, neleistiškai korumpavosi, todėl ir jis, ir princesė Christina, karaliaus sprendimu, išnyks iš visų karališkųjų fotografijų. Cenzoriai, kaip žinome, visais laikais buvo geriausi retušuotojai. Kad teks ištrinti ne tik žentą, bet ir mylimą dukterį, kalčiausia žiniasklaida, paviešiusi slapta nutekintą informaciją apie tą gobšų žentą. Nes svarbu juk ne tai, ką žmogus daro, o tai, kaip jis vaizduojamas.

Tą elementarią tiesą puikiai suprantantis Rupertas Murdochas steigia naują laikraštį, vietoj uždrausto seno, ir priims dirbti visus, kurie buvo areštuoti dėl neteisėto pasiklausymo teisėtu informacijos nutekinimo tikslu... Matyt, susipažinęs su mano pateikta agentūrine medžiaga, apimtas mentalinių dieglių ir paranojos (priminsiu: paranojikas – tai tas, kuris turi visus faktus!) svajonių humoristas Juozapas skubiai išspausdino viską, ką buvo išbraukęs ir net atidavęs labdarai. Žmonės dažnai susigriebia, kad yra nusikalstamai dosnūs... ■

Tiesiai iš cenzorių labdaros vakarėlio
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2012. 2 (606)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. *The Ruins of National Ethics or How to Kill the State Using the Hands of Intellectuals*. It would be wrong to think that negative attitude toward Lithuanian anti-Soviet guerilla fighters after WWII is associated with the turn of the West towards pacifism. There is little ground to think so because Western states demonstrate utmost respect to anti-Nazi resistance and other resistance campaigns. The negative Lithuanian narrative about guerilla fighters is a common product of Lithuanian Left and liberal intellectuals – claims the author (page 2).

Laima KANOPKIENĖ. *The Time to Argue Using Reasoned Arguments Has Not Yet Arrived*. Polemical notes (page 11).

Jonas VAICEKAUSKAS. *One Can Live Anywhere?* The world is wide and seems friendly, languages are learned, customs are learned and getting more homogenous. One can live anywhere but one feels best in his homeland among his nation. And people often are inclined to spend their last days among their own folk who speak the same language and share common way of life. I think that my reflections on the subject are not exceptional and are shared by many others, suggests the author (page 15).

Vytas DRUNIS. *Is the Era of Books Approaching Its End?* Polemical notes (page 16).

"Public Enemy" invited for an open discussion. The discussion of a play directed by Jonas Vaitkus in Lithuanian Drama Theatre was held on January 13, 2012 and it can be overviewed using an insightful statement by Zygmunt Bauman "The biggest value of a dialogue is that people who come to discuss an issue have different opinions and because of that they can learn a lot from each other (Kultūros barai, 2011 No 12) An overview of ideas of public figures, intellectuals, authors of the play and audience about the "speaker for the nation" "freedom that almost equals to morality" and "Hollywood effect" (page 18).

Jūratė STAUSKAITĖ. *Where is Heart of the Heart or Why a Girl Needs an Axe?* Notes on the exhibition of Eglė Vertelkaitė shown in two parts in galleries Titanikas and Kairė-Dešinė titled "The Girl with an Axe" (page 26).

Kęstutis ŠAPOKA. *Those that are Lost or Found?* Review of retrospective exhibition of Pranas Lapė (1921-2010) in the gallery Kunstkamera (page 31).

Jeronimas BRAZAITIS: *"I Confess and apologize: it was me who translated Ulysses"*. Translator's essay. (page 33).

"Indifference is the Biggest Enemy of Criticism". Winter festival of French cinema "Winter Screens" was attended by a number of film makers. One of them – director, script writer, actor and film and music critic Thierry Jousse came to present his new film "I am a No-Man's Land". Journalist Neringa Kažukauskaitė interviews Thierry Jousse (page 38).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Brick and Water. Myths, Images and Water of Alhambra*. The author discusses aquatic aesthetics of Alhambra – an impressive footprint of Moorish culture in Spain he visited recently. The author notes that effects of standing and running water in the renowned palaces of Alhambra still provide a lot of room for thought and emotions. He, however, regrets that Lithuanian urban planners, architects and municipal authorities give so little attention to the possibilities of using water's aesthetics potential during the season in the country's capital (page 41).

Raminta JURĖNAITĖ. *Two Important German Expressionists in Titanikas*. The author reviews an exhibition of two well-known German artists Ingeborg zu Schleswig-Holstein and Rudolf zur Lippe shown in the gallery Titanikas of Vilnius Arts Academy (page 48).

Dalia LEINARTĖ. *Traumatic Experience of Lithuanian Women and Men in the Soviet Gulags and Exile*. American historian Glennys Young insists: all totalitarian regimes of the XX century were violent and there is no doubt that mass terror of Soviet power against Lithuanian inhabitants started in 1941 was one of the worst traumatic experiences of this kind. Deported from their homeland Lithuanian exiles were deprived of their usual way of life, communal bonds and felt powerless and lonely. Traumatic experience was already discussed by sociologist Irena Šutinienė, but the author of present article turns to discuss how it affected relations between men and women (page 50).

Antanas SEIBUTIS. *How the Manor of Gulbinėnai that Belonged to General Kazimieras Ladiga was "Refurbished" in 1940*. An article on the fate of Gulbinėnai estate of former general Kazimieras Ladiga and his whole family (page 59).

Inga BARANAUSKIENĖ. *The Origins and Family of Ona Vytautienė*. Polish historian Jan Tęgowski, researcher into Gediminian genealogy published an article in 1995 about marriages of Vytautas Magnus trying to defend a statement of Bychovc chronicle that Vytautas' wife Ona was the daughter of the duke of Smolensk Sviatoslav Ivanovich. According to Lithuanian historian this statement should be rejected as the history of Vytautas relations with Smolensk are quite contrary to such claim (page 64).

Rimantas GUČAS. *Unfortunate Lesson*. The organs of Varniai cathedral are very important to Lithuanian musical culture. Without any doubts they can be included among the ten most important organs in the country. Several years ago attempts were made to restore them, but specialists who performed the works treated organs as if they were a piece of metal. It is impossible to believe that today when there is such abundant methodology of how to restore organs they were just replaced by new pipes and this is witness to incompetence of the specialists and those who had to supervise them (page 75).

Dalia Marija DANKEVIČIŪTĖ-BRAZAUSKIENĖ. *The Story of a Photo*. A small, yellowish old photo of Sūduvian farmer that witnessed the reality of Lithuanian countryside in a world exhibition in Paris in 1900 reflects interesting pages of our history and bonds between people (page 81).

Jonas RUDOKAS. *Phenomenon of Zubovai*. One hundred fifty years ago count Vladimiras Zubovas was born and he left a deep imprint in Lithuania's history. This is a due occasion to remember him and his whole family, their contribution to the development of Lithuanian nation and state (page 83).

Astrida PETRAITYTĖ. *Knigh of Belief Abraham Culvensis* (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *A Dream Personage Searches a Dream Censor*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Violeta DAVOLIŪTĖ, Ugur Ümit ÜNGÖR

Genocides? (En) (Lt)

An interview with historian Ugur Ümit Üngör

The comparison of genocides is neither a crude equation nor an equivalence of evil, argues historian Ugur Ümit Üngör. Rather, comparative study enhances understanding of individual cases and counters political manipulation of genocide under hierarchies of uniqueness.

Boris KAPUSTIN, Tomas KAVALIAUSKAS

In search of a post-communist future (En) (Lt)

How was it possible in too many post-communist countries that incredible riches accumulated in the hands of the parasitic few? Why is political power so often fused with wealth? Two philosophers search for an answer as to what went wrong in the post-communist world after 1989.

Vasilijus SAFRONOVAS

Rewriting history in Kaliningrad: Facts on the ground (En) (Lt) (Ru)

Why is the Orthodox Church of Russia reclaiming the castles and churches in the Russian enclave of Kaliningrad? The question is posed by a Lithuanian "outsider" in the light of recent changes in the ownership of important heritage sites in Kaliningrad.

Anna KARPENKO

Kaliningrad's architectural heritage: An insider's view (En) (Lt) (Ru)

What is the threat implied in the handover of the symbolically significant architectural heritage of the Kaliningrad region to the Orthodox Church of Russia? Local historian Anna Karpenko examines the social and cultural aspects of the conflict.

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTĖ

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Kazys VARNELIS

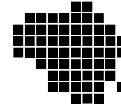
The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Kultūros barų projektui „Kultūros ženklai ir prasmės“ SRTRF 2012 m. įsipareigoja suteikti 250 000 litų paramą. SRTR fondas remia rubrikas: Kūryba ir kūrėjai; Praeities dabartis; Istorijos puslapiai; Paveldas ir paminklai; Retrospektyva; Laikai ir žmonės.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemone VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2920 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Jonas (?) ŠOLMA (1773–1817), *Sapiegų rūmai Vilniuje, 1819 m. Prabangius rūmus Vilniuje, Antakalnio priemiestyje, 1691–1697 m. pasistatė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis etmonas ir Vilniaus vaivada Jonas Kazimieras Sapiega. Manoma, kad pastatą projektavo italų architektas Džovani Batista Fredianis (Giovanni Battista Frediani). Rūmus dekoravo stiuko lipdytojas Džovani Pietras Pertis (Giovanni Pietro Pertti) ir tapytojas Mikelandželas Palonis (Michelangelo Palloni). Rūmai buvo trijų aukštų, su keturaukščiais bokštais ir piramidiniais stogais. Pagrindinį fasadą vainikavo pusapvalis frontonas, puoštas reljefais ir Sapiegų herbu. Įrašas virš įėjimo skelbė: Antecollis Magnorub ab antiquo Herom quis e ruderibus in molem assurgens Fessum armis Tranquilla pace tuetur. Anno D-ni 1691 („Antakalnis nuo seno didvyrių poilsio vieta. Iš griuvėsių pakilusiems rūmams linkime būti ramiu taikos prieglobsčiu mūsų išvargintai sielai. 1691 Viešpaties metai“)*

Tarptautinė paroda „Kryžiai yra dorybės ženklas, o Strėlė – pergalės... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai“ skirta vienai garsiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų giminių – kunigaikščiams Sapiegom. Dėmesio centre Sapiegų genealogija, valstybinė veikla, menų ir mokslų mecenavimas, fundacijos, kolekcionavimas. Parodoje pristatoma beveik 100 Sapiegų giminės atstovų portretų bei dar dukart tiek unikalių dokumentų ir knygų, Sapiegom priklausiusių tapybos, tekstilės, grafikos, auksakalystės ir kitų meno kūrinių, ginklų, kitų istorinių relikvijų.

LDM Vilniaus paveikslų galerijoje paroda veiks iki gegužės 20 d.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2012. Nr. 2 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009